

అలకించినవాడు

సాక్షాత్తు పరమాత్మ

గుక్కతిప్పుకోకుండా ఆశువుగా

శ్రీచరణ సన్నిధిలో వేదాలసారాన్ని

మూటవిప్పి రాశిపోసినవాడు

భగవత్ రామానుజులు.

వేంకటాద్రి క్షేత్రంలాంటి

క్షేత్రం ఇంకొకటి లేదు

వేదార్థసంగ్రహం లాంటి ఆశురచనా

సన్నివేశం ఇంకోచోట

ఇది ఎక్కడా చూడం.

ఇలాంటి అపురూప సన్నివేశం చరిత్రలో మరెక్కడా కన్పించదు.

శ్రీభగవద్రామానుజాచార్య విరచిత

వేదార్థసంగ్రహః

ప్రచురణ

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి.

2016

VEDARTHA SANGRAH

By

Sri Bhagavadramanujacharya

T.T.D. Religious Publications Series No. 1209

© All Rights Reserved

First Edition : 2016

Copies : 2,000

Published by

Dr.D.SAMBASIVA RAO, I.A.S.,

Executive Officer,

Tirumala Tirupati Devasthanams,

Tirupati - 517 507

D.T.P:

Chief Editor Office

T.T.D, Tirupati.

Printed at :

Tirumala Tirupati Devasthanams Press,

Tirupati - 517 507

ముందుమాట

భారతీయ వేదాంత తత్వాన్ని తెలిపే మౌలిక గ్రంథాలు మూడు. అవి : 1. ఉపనిషత్తులు, 2. బ్రహ్మసూత్రాలు (శారీరక మీమాంసాశాస్త్రం), 3. భగవద్గీత. వీటిని ప్రస్థానత్రయం అంటారు.

ద్వైత అద్వైత విశిష్టాద్వైత త్రిమతాలవారుకూడా ప్రస్థానత్రయాన్ని ప్రామాణికంగా స్వీకరించారు.

విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతాన్ని ప్రాచుర్యం చేసి సుప్రతిష్ఠం చేసిన మహానుభావుడు భగవద్రామానుజులవారు.

రామానుజులవారు తొమ్మిది రచనలు చేశారు. అందులో ఐదు రచనలు కేవలం ప్రస్థానత్రయానికి సంబంధించినవేకావటం గుర్తుంచుకొనవలసిన విశేషం. ఆ ఐదు రచనలు : వేదార్థసంగ్రహః, వేదాంతదీపః, వేదాంతసారః, శ్రీభాష్యం, గీతాభాష్యం. వీటిలో వేదాంతదీపః, వేదాంతసారః, శ్రీభాష్యం అనే మూడూ బ్రహ్మసూత్రాలకు సంబంధించిన (సంక్షేప, సంగ్రహ, విస్తృత) రచనలు. గీతాభాష్యం భగవద్గీతకు వ్యాఖ్యానగ్రంథం.

వేదార్థ సంగ్రహః ఉపనిషత్తులనుగురించి వ్యాఖ్యానించిన స్వతంత్ర రచన. ఉపనిషత్తుల సారాంశాన్ని విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతపరంగా అందించిన గ్రంథం.

వేంకటేశ్వరస్వామివారు వెలసి ఉన్న తిరుమలపై ఉపనిషత్సారాంశాన్ని ఉపన్యాసంగా రామానుజులవారు చెప్పారనీ, ఆ ఉపన్యాసాన్ని యతిరాజులవారి శిష్యవర్కులైన శ్రీవత్సాంకమిశ్రులు గ్రంథస్థం చేశారనీ పూర్వం నుంచీ పరంపరగా వచ్చిన మాట.

భగవద్రామానుజులవారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవాలలో భాగంగా వారి గ్రంథాలన్నీ టి.టి.దేవస్థానం ప్రచురించటానికి సంకల్పించింది. అందులో ఒక గ్రంథం ప్రస్తుతం ప్రచురించిన వేదార్థసంగ్రహః.

రామానుజులవారు చూపిన వెలుగుబాటలో పయనించి పరతత్వాన్ని
అర్థం చేసుకొనే ప్రయత్నంలో భాగంగా - శ్రీవైష్ణవలోకం, రామానుజులవారి
భక్తులు, వేదాంతాభిమానులు, పాఠకులు ఈ గ్రంథాన్ని తప్పక చదివి,
చదివించి, తరిస్తారని ఆశిస్తూ-

సదా శ్రీవారి సేవలో....

కార్యనిర్వహణాధికారి

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు
తిరుపతి.

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే వేంకటేశాయ, పరస్మై బ్రహ్మణే నమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వేదార్థసంగ్రహః

పీఠిక

శ్లో॥ ఓం నమో వేంకటేశాయ, జగన్మంగళభూమయే ।

వేదార్థ సంగ్రహసుధాయత్రసాదాద్విని సృతా ॥

శ్లో॥ వేదార్థ సంగ్రహసుధాం వేదాంతాభేర్య ఆహరత్ ।

రామానుజాయ మునయే తస్మై భగవతే నమః ॥

అదిగో! కలియుగ వైకుంఠం శ్రీ వేంకటాద్రి క్షేత్రం మరేచోటూ దీనికి
సాటిరాదు. ఎవరి నోటవిన్నా ఈ క్షేత్ర ప్రశంసే! మనసుకు హాయి కలిగించే
చల్లని గాలి, దివ్యసువాసనలు, సుగంధ పరిమళాలు ఎటుచూసినా ఎన్నెన్నో
ఫలపుష్ప వృక్షాలు ప్రతి ప్రదేశం దివ్యారామమే! ఎప్పుడు చూసినా ఉరికిపడే
జలధారలే! ఎక్కడ విన్నా ప్రవాహాల గలగలలే ఏ తీర్థమైనా మధురమధురమే!
అదే తిరునగరి తిరుమల గిరి.

ఈ క్షేత్రంలో ఎక్కడచూసినా భక్తజన సందోహమే. ఎక్కడి నుండి
వస్తున్నారు వీరంతా? ఒకచోటి నుంచని చెప్పగలమా? గ్రామాలు, నగరాలు,
రాష్ట్రాలు, దేశాలు, లోకాలు అందరి గమ్యం ఇదే.

ఎందుకని? ఏముందిక్కడ?

ఆనందనిలయం, పరాత్పరుని దివ్యధామం, ఋషులు, దేవతలు,
మానవులు, చిలుకలు, కోకిలలు, తుమ్మెదలు, పక్షులు, పులులు, సింహాలు,
లేళ్ళు, నెమళ్ళు వీరు వారు అని లేదు. అందరికీ ఇదే ఆశ్రయం. ఇదే
పరమాదరణీయం. ఇదే లక్ష్యం. ఇదే సత్యం. ఇదే నిత్యం.

ఈ ఆనందనిలయంలో కొలువుతీరిన దివ్యమంగళ విగ్రహం శ్రీనివాసుడు. దర్శనం కోరి వచ్చిన ప్రతి భక్తునికి చిరునవ్వుతో పలకరింపు. మీ కోరికలను పరిపూర్ణంగా నెరవేరుస్తానని తెలియజేసే వరదహస్తం. నన్నే శరణు కోరమని సందేశమిచ్చే కటిహస్తం అన్ని లోకములకు అధిపతిని నేనని తెలిపే దివ్యకిరీటం. మీ రక్షణకోసమే మేము అని సూచించే దివ్యాయుధాలు. అతి విశాల వక్షస్థలం. శ్రీ చరణాలు, దివ్యనేత్రాలు, ఏ అవయవమైనా కమనీయమే. కాంతివంతమే. సర్వ సమ్మోహనమే! అన్ని కళ్యాణగుణములు ఆయనవే. పరమపురుషుడతడే! కొలిచేవారి కొంగు బంగారం. కలియుగ ప్రత్యక్షదైవం.

ఆ విశాల వక్షస్థలంలో నిత్యనివాసిని శ్రీదేవి. పద్మావతి. సౌందర్యరాశి. కారుణ్యానికి మారు పేరు. పురుషకార స్వరూపిణి. లోకప్రీతికరి. సమస్త లోకజనని. నిత్యానపాయిని.

శ్రీదేవితో శ్రీయఃపతి. ఆనందనిలయంలో పరమానందభరితమైన సన్నివేశం. ఎందరో మహానుభావులు. అందరూ శ్రీనివాసుని దివ్యానుగ్రహాన్ని ప్రార్థించేవారే! ప్రతి ఒక్కరు వేదాలను కంఠోపాతం చేసినవారే. వేదార్థాలను పరిశీలించినవారే. గుణదోషాలెరిగినవారే! తన పరభేదం లేనివారే! ప్రామాణికతకు పట్టం కట్టేవారే. వంకలేని పాండిత్యం గలవారే. అందరూ పండిత ప్రకాండులే! గురువరేణ్యులే. దివ్యసూరులే.

వారంతా చాలా ఉత్కంఠతో ఉన్నారు. అందరికీ ఆశ్చర్యమే! ఆ దేవదేవుని సన్నిధానంలో అతడే న్యాయాధ్యక్షుడిగా నిలచిన ఆ పండిత పరిషత్తులో ఒక మహనీయులు. కమనీయమైన కాషాయవస్త్రం ధరించారు. ఊర్ధ్వపుండ్రాలు తీర్చిదిద్దారు. త్రిదండం చేతబూనారు. మృదుమధుర గంభీరస్వరంతో గొంతు సవరించుకున్నారు.

స్వామికి నమస్కరించి,

అశేష చిదచిద్వస్తుశేషిణే శేషశాయినే ।

నిర్మలానస్త కళ్యాణ నిధయే విష్ణవే నమః ॥

అనే శ్లోకంతో తమ ఉపన్యాసాన్ని ప్రారంభించారు.

“వేదాంతములనే ఉపనిషత్తులు లోకక్షేమాన్ని కోరుతున్నాయి. జీవాత్మ పరమాత్మల స్వరూపాన్ని వాస్తవంగా తెలుసుకుని పరమపురుషుడైన శ్రీమన్నారాయణుని పాదపద్మాలను ధ్యానించాలి. అర్చనలు చేయాలి. నమస్కరించాలి. ఇలా ప్రాణాలందరూ తమ కర్తవ్యమైన శరణాగతిని ప్రేమతో చేస్తే వారందరికీ పరమపురుషప్రాప్తి లేక మోక్షం అనే ఫలం కలుగుతుంది.

...ఇలా కొనసాగుతోంది ఉపన్యాసం. అందరూ మంత్రముగ్ధులై వింటున్నారు. జీవాత్మ పరమాత్మల స్వరూపాన్ని వివరించిన పూర్వుల సిద్ధాంతాలను సంక్షేపంగా చెప్పారు. ఆ పక్షాలలో గల దోషాలను వివరించి వాటిని నిరాకరించారు. తమ సిద్ధాంతాన్ని ప్రస్ఫుటంగా, సప్రమాణంగా ప్రకటించారు. శ్రీమన్నారాయణుడే పరతత్త్వమని నిరూపించారు. ఆ ప్రమాణాలను వివరించారు. చివరగా

సారాసార వివేకజ్ఞాః గరీయాంసో విమత్సరాః ।

ప్రమాణతన్త్రాస్సన్తీతి కృతోవేదార్థ సంగ్రహః ॥

గుణదోష వివేచన జ్ఞానము కలవారు, మహనీయులు, అసూయ లేనివారు, తగిన ప్రమాణముల చేతనే తత్త్వ నిర్ణయము చేయువారు గలరని ఈ వేదార్థ సంగ్రహము చేయబడినది అని చెప్పి తమ ఉపన్యాసాన్ని ముగించారు.

వారే శ్రీ భగవద్రామానుజులు. శ్రీభాష్యాన్ని రచించినది కూడ వీరే!

నిరర్గళంగా వీరు చేసిన ఉపన్యాసం శ్రీనివాసుడు శ్రద్ధగా ఆలకించాడు. ఆనందించాడు. ఆమోదం తెల్పాడు. పండిత పరిషత్తు జయజయధ్వనాలు చేసింది. ఆనందం అవధులు దాటింది. అందరూ రామానుజుల పాండిత్యాన్ని

ప్రశంసించారు. శ్రుతి సమన్వయాన్ని కొనియాడారు. రామానుజుల శిష్యుల ఆనందం వర్ణనాతీతం.

ఆచార్యుల ఉపన్యాసాన్ని వారి ప్రధాన శిష్యులు శ్రీవత్సాంక మిత్రులు వెనువెంటనే రాసి గ్రంథస్థం చేశారు.

కాలాంతరంలో శ్రీరామానుజులు తమ శిష్యులతో కలసి కాశ్మీరం చేరారు. అక్కడ సరస్వతీ భాండారంలో సాక్షాత్తు సరస్వతిని సందర్శించారు. ఆమెకు నమస్కరించారు. ఆమెతో తల్లీ! ఇది నేను రచించిన గ్రంథం. వేదార్థ సంగ్రహం. దీనిని నీవు పరిశీలించాలి. పరీక్షించాలి. గుణదోషాలను తెలియచెయ్యాలి అని అన్నారు. ఆ గ్రంథాన్ని ఆమెకందించారు.

సరస్వతి ఆ గ్రంథాన్ని పఠించింది. పరిశీలించింది. పరవశించింది. పరమానందం కలిగింది. శ్రీరామానుజులతో - “హే భాష్యకారా! శ్రుతులకు నీవు చేసిన వ్యాఖ్యానం అద్భుతం. అతిరమణీయం. ఈ వేదార్థసంగ్రహ రచనలద్వారా ఈ రోజు నీవు నాకు కూడ పూజ్యుడవైనావు” అని ప్రశంసించింది. తనచేత నున్న గ్రంథాన్ని పుష్పమాలికలాగ శిరస్సున ధరించింది ఎంత అపురూపం. ఎంత గౌరవం. అందుకే ఈ వేదార్థ సంగ్రహం నిరుపమానం.

వేదాంతం (ఉపనిషత్తులు) పాలనముద్రం. యతిరాజుల ప్రజ్ఞమంథనదండం (కవ్వం) చిలికితే దొరికిన అమృతమే ఈ వేదార్థసంగ్రహం. సంసారం దావాగ్ని. ఇందులో దహించబడేవారు జీవులు. వారికి సంజీవనంగా రామానుజులు పంచిపెట్టిన అమృతం వేదార్థసంగ్రహం.

వేదార్థ సంగ్రహసుధాం వేదాంతాభ్యేర్య ఆహారత్ ।

రామానుజాయమునయే తస్మై భగవతే నమః ॥

శ్రీ వైష్ణవసంప్రదాయం అనాది. ముందుగా దీనిని చెప్పినది శ్రీమన్నారాయణుడే! తరువాత వ్యాసుడు, బోధాయనుడు పరాశరుడు

మొదలైన మహర్షులు దృఢపరిచారు. శ్రీ శఠగోపులుగా ప్రసిద్ధులైన నమ్మాళ్వార్లు అందరికీ అర్థమయ్యేటట్లు అందరూ చదువుకొనేందుకు వీలుగా ఈ సంప్రదాయాన్ని ద్రవిడభాషలో కూడ పదిలపరిచారు. నాథమునులు, యామునాచార్యులు దీనిని అందరికీ అందుబాటులోకి తెచ్చారు.

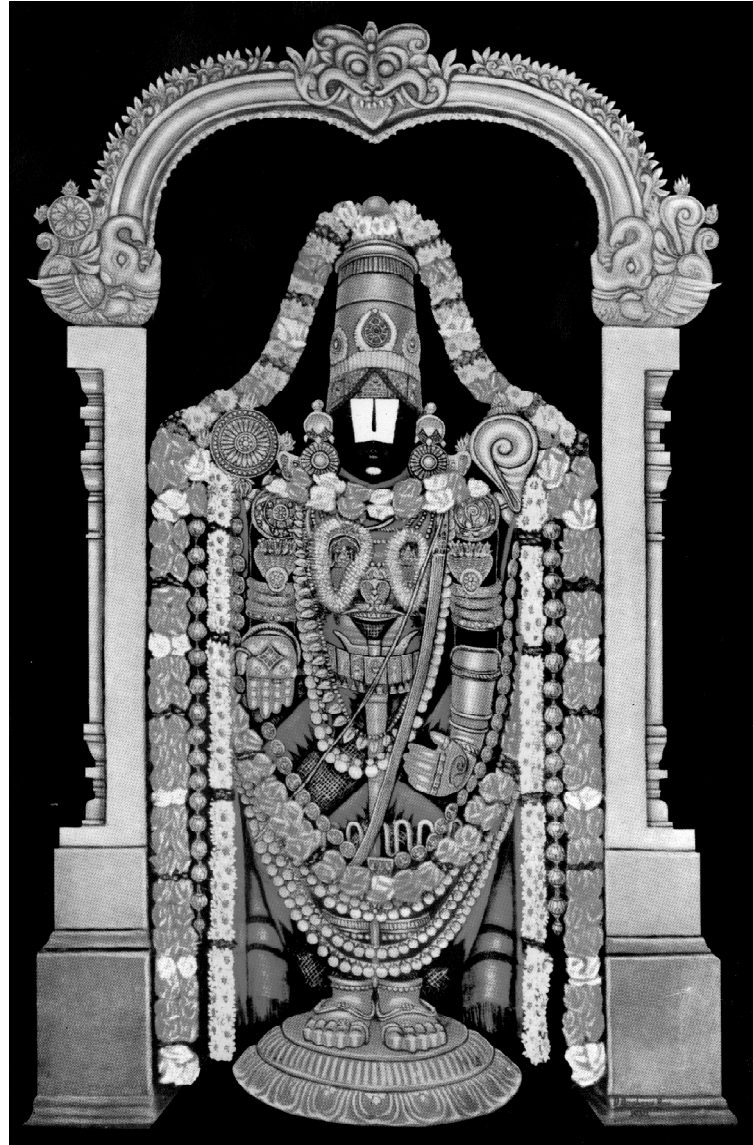
ఆదిశేషుల అపరావతారం శ్రీరామానుజముని వీరు జీవులందరి క్షేమం కోరి దీనికి అన్నివిధాలా ప్రాచుర్యం ప్రచారం కలిగించారు. సర్వసమన్వయ సాధకులుగా ఖ్యాతి పొందారు.

శ్రీభగవద్రామానుజుల గ్రంథాలలో ‘వేదార్థసంగ్రహము’ అన్ని వేదాంత శాస్త్రములకు మూలమైన ఉపనిషత్తులకు సర్వసమన్వయం సాధించి, అన్ని సూత్రశాస్త్ర గ్రంథాలకు సామరస్యం చేకూర్చే రచన. చక్కగా వ్యుత్పత్తితో విశిష్టాద్వైత వేదాంత శాస్త్రాన్ని తెలుసుకోవానులకునే విద్యార్థులకు, జిజ్ఞాసులకు మిక్కిలి ఉపకరిస్తుంది.

కలియుగప్రత్యక్ష దైవమైన శ్రీ శ్రీనివాసుని దివ్యసన్నిధానంలో ఉపన్యాస రూపంగా వెలువడిన ఈ వేదార్థసంగ్రహాన్ని, భగవద్రామానుజసహస్రాబ్ధి ఉత్సవాలలో భాగంగా మరల శ్రీ శ్రీనివాసుని దివ్య సన్నిధిలో వెలువరించి లోకానికి అందించాలనే ఉద్దేశ్యంతో మూలగ్రంథం తెలుగులిపిలో ప్రచురింపబడుతోంది.

ఈ గ్రంథం శ్రీ సుదర్శనసూరి రచించిన తాత్పర్య దీపికావ్యాఖ్యానంతో దేవనాగరిలిపిలో ఈ పుస్తకంగా పాఠకులకు త్వరలో అందుబాటులో ఉంచబడుతుంది. అందరూ ఆదరించి ప్రోత్సహించగలరని ఆకాంక్ష.

పరమగురువు పరమాశువుగా చెప్పిన దివ్యభవ్య సందేశాన్ని నిక్షిప్తం చేసుకున్న ఈ వేదార్థసారసంగ్రహ గ్రంథాన్ని అక్షరం అక్షరం కనులకద్దుకొని చదువుకోండి.

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభగవద్రామానుజగ్రంథమాలాయామ్

శ్రీవేదార్థసంగ్రహః

అశేషచిదచిద్యస్తుశేషిణే శేషశాయినే ।

నిర్మలానంతకల్యాణనిధయే విష్ణవే నమః ॥

పరం బ్రహ్మైవాజ్ఞం భ్రమపరిగతం సంసరతి తత్

పరోపాధ్యాల్లిథం వివశమశుభస్యాస్పదమితి ।

శ్రుతిన్యాయాపేతం జగతి వితతం మోహనమిదం

తమో యేనాపాస్త్రం స హి విజయతే యామునమునిః ॥

(స్వపక్షసంక్షేపః)

అశేషజగద్ధితానుశాసనశ్రుతినికరశిరసి సమధిగతోఽయమర్థః -
జీవపరయాధాత్మజ్ఞానపూర్వకవర్ణాశ్రమధర్మైతికర్తవ్యతాకపరమపురుషచరణ
యుగలధ్యానార్చనప్రణామాదిః అత్యర్థప్రియః తత్ప్రాప్తిఫలః, అస్య
జీవాత్మనోఽనాద్యవిద్యాసంచితపుణ్యపాపరూపకర్మప్రవాహహేతుకబ్రహ్మాది
సురసరతిర్యక్ స్థావరాత్మకచతుర్విధదేహప్రవేశకృతతత్తదాత్మాభిమానజనితా
వర్జనీయభవభయవిధ్వంసనాయదేహోతిరిక్తాత్మస్వరూపతత్స్వభావ
తదంతర్యామిపరమాత్మస్వరూపతత్స్వభావతదుపాసనతత్ఫలభూతాత్మ
స్వరూపావిర్భావపూర్వకానవధికాతిశయానందబ్రహ్మనుభవజ్ఞాపనేప్రవృత్తం
హి వేదాంతవాక్యజాతమ్ * తత్త్వమసి * అయమాత్మాబ్రహ్మ * య ఆత్మని
తిష్ఠన్నాత్మనోఽంతరో నవేదయన్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమంతరో
యమయతి స త ఆత్మాంతర్యామ్యమృతః * ఏష సర్వభూతాంతరాత్మాంత
పహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకో నారాయణః * తమేతం వేదానువచనేన
బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాంతరాశక్తేన * బ్రహ్మవిదాప్నోతి

పరమ్ *త మేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా అయనాయవిద్యతే ఇత్యాదికమ్, జీవాత్మస్వరూపం దేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామ విశేషరూపనానావిధభేదరహితం జ్ఞానానందైకగుణమ్. తస్మైతస్య కర్మకృతదేవాదిభేదేఽపధ్యస్తే స్వరూపభేదో వాచామగోచరః స్వసంవేద్యః, జ్ఞానస్వరూపమిత్యేతావదేవ నిర్దేశ్యమ్, తచ్చ సర్వేషామాత్మనాం సమానమ్. ఏవంవిధచిదచిదాత్మక ప్రపంచస్య ఉద్భవస్థితి ప్రలయసంసార నివర్తనైకహేతుభూతః సమస్తహేయప్రత్యనీకతయా (అనంత) కల్యాణైకతానతయా చ స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణస్వరూపః అనవధికాతిశయా సంఖ్యేయకల్యాణగుణగణః సర్వాత్మ పరబ్రహ్మ పరజ్యోతిః పరతత్త్వ పరమాత్మ సదాదిశబ్దభేదైః నిఖిలవేదాంతవేద్యో భగవాన్ నారాయణః పురుషోత్తమ ఇత్యంతర్యామిస్వరూపమ్. తస్య చ వైభవప్రతిపాదనపరాశ్రుతయః స్వేతర సమస్త చిదచిద్యస్తుజాతాంతరాత్మతయా నిఖిలనియమనం తచ్చక్రిదంశత ద్విభూతితద్రూప తచ్చరీర తత్తనుప్రభృతిభిశ్చబ్దైః తత్సామానాధికరణ్యేన చ ప్రతిపాదయంతి.

(శాంకరమతసంక్షేపః)

తస్య వైభవప్రతిపాదనపరాణామేషాం సామానాధికరణ్యాదీనాం వివరణే ప్రవృత్తాః కేచన - నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ బ్రహ్మ, తచ్చ నిత్యముక్తస్వప్రకాశ మపి తత్త్వమస్మాదిసామానాధికరణ్యాగతజీవైక్యమ్, బ్రహ్మైవాజ్ఞం బధ్యతే ముచ్యతే చ, నిర్విశేషచిన్మాత్రాతిరేకి ఈశ్వరేశితవ్యాద్యనస్తవికల్పస్వరూపం కృత్స్నం జగత్ మిథ్యా, కశ్చిద్బద్ధః కశ్చిన్ముక్త ఇతీయం వ్యవస్థా న విద్యతే. ఇతః పూర్వం కేచన ముక్తా ఇత్యయమర్థో మిథ్యా, ఏక మేవ శరీరం జీవనత్, నిర్జీవానీతరాణి శరీరాణి, తచ్చ శరీరం కిమితి న వ్యవస్థితమ్, ఆచార్యో జ్ఞానస్యోపదేష్టా మిథ్యా, ప్రమాతా మిథ్యా, శాస్త్రం చ మిథ్యా, శాస్త్రజన్యజ్ఞానం చ మిథ్యా, ఏతత్సర్వం మిథ్యాభూతేన శాస్త్రేణైవావగతమ్ - ఇతి వర్ణయన్తి.

(భాస్కరమతసంక్షేపః)

అపరేతు - అపహతపాపృత్వాదిసమస్తకల్యాణగుణోపేతమపి బ్రహ్మ తేనైవైక్యావబోధేన కేనచిదుపాధివిశేషేణ సంబద్ధం బధ్యతే ముచ్యతే చ, నానావిధమలరూపపరిణామాస్పదం చేతి వ్యవస్థితాః.

(యాదవమతసంక్షేపః)

అన్యే పునః - ఐక్యావబోధయాథాత్మ్యం వర్ణయన్తః స్వాభావికా పరిమి తోదారగుణ సాగరం బ్రహ్మైవ సురనరతిర్యక్స్థావర నారకిస్వర్ణపరిచేతనైక స్వభావం స్వభావతో విలక్షణం చావిలక్షణం చ వియదాదినానావిధమల రూపపరిణామాస్పదం చేతి ప్రత్యవతిష్ఠంతే.

(శాంకరమతనిరాకరణమ్)

తత్ర ప్రథమపక్షే శ్రుత్యర్థపర్యాలోచనపరాః దుష్పురిహరాన్ దోషానుదాహ రంతి. తథాపి - ప్రకృతపరామర్శితచ్చబ్దావగతస్య బ్రహ్మణః స్వసంకల్పకృత జగదుదయవిభవ లయాదయః *తద్వైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యారభ్య *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్పదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఇత్యాదిభిః పదైః ప్రతిపాదితాః, తత్సంబంధితయా ప్రకరణాంతరనిర్దిష్టాః సర్వజ్ఞతా సర్వశక్తిత్వ సర్వేశ్వరత్వ సర్వప్రకారత్వ సమాభ్యధికనివృత్తిసత్యకామత్వ సత్యసంకల్పత్వసర్వావభాసకత్వాద్యనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణాః *అపహతపాపృత్వాద్యనేక వాక్యావగతనిరస్తనిఖిలదోషతా చ సర్వే తస్మిన్ పక్షే విహన్యంతే.

అథస్యాత్; ఉపక్రమేఽప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముఖేన కారణస్వైవ సత్యతాం ప్రతిజ్ఞాయ తస్య కారణభూతస్వైవ సత్యతాం వికారజాతస్య చాసత్య తాం మృద్ధుష్టాంతేన దర్శయిత్వా సత్యభూతస్వైవ బ్రహ్మణః *స దేవ సోమ్యేదమగ్ర అసీదేకమేవాద్వితీయమితి సజాతీయవిజాతీయ నిఖిలభేద నిరసనేన నిర్విశేషతైవ ప్రతిపాదితా. ఏతచ్ఛోధికాని ప్రకరణాంతరవాక్యాన్యపి *సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ *నిష్కలమ్ *నిష్క్రియమ్ *నిర్గుణమ్

* విజ్ఞానమ్ * ఆనందమ్ ఇత్యాదీని సర్వవిశేష ప్రత్యసీకై కాకారతాం బోధయంతి. న చ ఏకాకారబోధనేఽపి పదానాం పర్యాయతా, ఏక త్వేపి వస్తునః సర్వవిశేష ప్రత్యసీకాకారత్వోపస్థాపనేన సర్వపదానామర్థవత్త్వాదితి. నైతదేవమ్; ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాత్, న సేత్యుతి; సత్యమిథ్యాత్వయోరేకతా ప్రసక్తిర్యా, అపి తు, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం, సర్వస్య తదాత్మక త్వేనైవ సత్యత్వే సిద్ధ్యతి.

అయమర్థః - శ్వేత కేతుం ప్రత్యాహ *స్తబ్ధోఽస్మృత తమాదేశమప్రాక్ష్యః ...? ఇతి; పరిపూర్ణ ఇవ లక్ష్మసే తానాచార్యాన్ ప్రతి తమప్యాదేశం పృష్టవానసి? ఇతి. ఆదిశ్యతేఽనేనే త్యాదేశః; ఆదేశః ప్రశాసనమ్ * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌవిధృతౌతివృతః ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్. తథా చ మానవం వచః - * ప్రశాసితారం సర్వేషామిత్యాది. అత్రాపి * ఏక మేవేతి జగదుపాదానతాం ప్రతిపాద్య అద్వితీయపదేన అధిష్ఠాత్రంతర నివారణాత్ అస్యైవాధిష్ఠాత్వత్వమపి ప్రతిపాద్యతే. అతః తం ప్రశాసితారం జగదుపాదాన భూతమపి పృష్టవానసి యేన శ్రుతేన మతేన విజ్ఞాతేన అశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతమ్ శ్రుతం మతం విజ్ఞాతం భవతి? ఇత్యుక్తం స్యాత్. నిఖిలజగదుదయవిభవ విలయాదికారణభూతం సర్వజ్ఞత్వ సత్యకామత్వసత్వసంకల్పత్వాద్య పరిమితోదారగుణసాగరం కిం బ్రహ్మోపి త్వయా శ్రుతమ్? ఇతి హార్దో భావః. తస్య నిఖిలకారణతయా కారణమేవ నానాసంస్థానవిశేషసంస్థితం కార్యమత్యుచ్యత ఇతి, కారణభూత సూక్ష్మచిదచిద్వస్తు శరీరక బ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యభూత మఖిలం జగత్ విజ్ఞాతం భవతీతి హృది నిధాయ *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమ విజ్ఞాతం విజ్ఞాతం స్యాదితి పుత్రం తపుతి పృష్టవాన్ పితా.

త దేతత్ సకలస్య వస్తుజాతస్య ఏకకారణత్వం పితృహృది నిహితమజానన్ పుత్రః పరస్పరవిలక్షణేషు వస్తువ్యవస్థా జ్ఞానేన తదన్య

జ్ఞానస్యాఘటమానతాం బుద్ధ్యా పరిచోదయతి * కథం ను భగవన్స ఆదేశ ఇతి. పరిచోదితః పునః త దేవ హృది నిహితం జ్ఞానానందామలత్వైక స్వరూపమ్, అపరిచ్ఛేద్యమాహాత్మ్యమ్, సత్యసంకల్పమిత్రైరనవధికాతిశయా సంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణైర్బుష్టమ్, అవికారస్వరూపం పరంబ్రహ్మైవ నామరూపవిభాగానర్హ సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరమ్ స్వలీలాయై స్వసంకల్పేన అనంత విచిత్రస్థిరత్రస రూపజగత్సంస్థానం స్వాం శేనావస్థితమితి తద్ జ్ఞానేన అన్యన్య నిఖిలన్య జ్ఞాతతాం బ్రువన్ లోకదృష్టం కార్యకారణయోరనన్యత్వం దర్శయితుం దృష్టాన్తమాహ - * యథా సోమ్యై కేన మృత్పిండేన సర్వం మన్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్వేన సత్యమితి. ఏకమేవ మృద్ధవ్యం ఘైకదేశేన నానావ్యవహారాస్పదత్వాయ ఘటశరావాదినానాసంస్థానావస్థారూప వికారావన్నం నానానామధేయమపి మృత్తికాసంస్థాన విశేషత్వాత్ మృద్ధవ్యమేవేత్థమవస్థితం న వస్త్వంతరమితి యథా మృత్పిణ్ణవిజ్ఞానేన తత్సంస్థాన విశేషరూపం ఘటశరావాది సర్వం విజ్ఞాతమేవ భవతీత్యర్థః.

తతః కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణతామజావన్ పుత్రః పృచ్ఛతి * భగవాం స్వేవ మే తద్బ్రువీతు ఇతి, తతః సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి బ్రహ్మైవ సర్వకారణమిత్యుపదిశన్ సహోవాచ - * స దేవ సోమ్యేదమగ్ర అసీదేక మేవా ద్వితీయమితి. అత్ర ఇదమితి జగన్నిర్దిష్టమ్; అగ్ర ఇతి చ సృష్టేః పూర్వకాలః. తస్మిన్నాలే జగతః సదాత్మకతాం సదేవేతి ప్రతిపాద్య తత్ సృష్టికాలేఽప్యవిశిష్టమితి కృత్వా ఏక మే వేతి సదాపన్నస్య జగత్సదానీమ విభక్త నామరూపతాం ప్రతిపాద్య తత్ ప్రతిపాదనేనైవ సతో జగదుపాదానత్వం ప్రతిపాదితమితి స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్త కారణమ్ అద్వితీయపదేన ప్రతిపిద్ధమితి * తమాదేశ మప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి ఆదావేవ ప్రశాసితైవ జగదుపాదానమితి హృది నిహితమిదానీమభివ్యక్తమ్.

ఏతదేవోపపాదయతి - స్వయమేవ జగదుపాదానం జగన్నిమిత్తం చ సత్ * తద్దైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి. తదేతత్సృచ్ఛబ్ధవాచ్యం పరం

బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్య సంకల్పమ్ అవాప్తసమస్తకామమపి లీలార్థం విచిత్రానంతచిదచిన్మిత్రజగద్రూపేణ అహమేవ బహు స్యామ్, తదర్థం ప్రజాయే యేతి స్వయమేవ సంకల్ప్య స్వాంశైక దేశాదేవ వియదాది భూతాని సృష్ట్వా పునరపి పైవ సచ్చబ్దాభిహితా పరా దేవతావివమైక్షత - * హంతాహమిమాన్సిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి. అనేన జీవే నాత్మనేతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపాద్య బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశాదేవ కృత్స్నస్యా చిద్వస్తువః పదార్థత్వమ్, ఏవంభూతస్యైవాచిద్వస్తునో (సర్వస్య వ స్తునో) నామరూపభాక్త్య మితి చ దర్శయతి.

ఏతదుక్తం భవతి - జీవాత్మాతు బ్రహ్మణశ్శరీరతయా ప్రాకరత్వాత్ బ్రహ్మాత్మకః, * యస్యాత్మా శరీరమితి శ్రుత్యన్తరాత్; ఏవంభూతస్య జీవస్య శరీరతయా ప్రకారభూతాని దేవమమష్యాదినంస్థానాని వస్తూనీతి, బ్రహ్మాత్మకాని తాని సర్వాణి. అతో దేవో మనుష్యో యక్షో రాక్షసః పశుర్ముగః పక్షీ వృక్షో లతా కాష్ఠం శిలా తృణం ఘటః పట ఇత్యాదయ స్సర్వే ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన అభిధాయకతయా ప్రసిద్ధాశ్శబ్దాః, లోకే తత్తద్వాచ్యతయా ప్రతీయమానతత్తత్సంస్థాన వస్తుముఖేన తదభిమాని జీవ తదంతర్యామి పరమాత్మపర్యంతసంఘాతస్యైవ వాచకాః ఇతి. ఏవమ్, నమస్తస్య చిదచిదాత్మక ప్రపంచస్య సదుపాదానతానన్నిమిత్తతా నదాధారతానన్ని యామ్యతా నచ్చేషతాది సర్వం చ * నన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయత నాస్సత్రుతిష్ఠాః ఇత్యాదివా విస్తరేణ ప్రతిపాద్య, కార్యకారణభావాదిముఖేన * ఐతదాత్మమిదం సర్వం తత్సత్యమితి కృత్స్న స్య జగతః బ్రహ్మాత్మకత్వమేవ సత్యమితి ప్రతిపాద కృత్స్నస్య జగతస్స ఏవాత్మా, కృత్స్నం చ జగత్తస్య శరీరమ్; తస్మాత్, త్వంశబ్దవాచ్యమ జీవప్రకారం బ్రహ్మైవేతి, సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిజ్ఞాతమ్ * తత్త్వమసి ఇతి జీవవిశేషే ఉపసంహృతమ్.

ఏతదుక్తం భవతి - * ఐతదాత్మమిదం సర్వమితి, చేతనాచేతన ప్రపంచమ్ ఇదం సర్వమితి నిర్దిశ్య, తస్య ప్రపంచస్య, ఏష ఆత్మా ఇతి ప్రతిపాదితః; ప్రపంచోద్దేశేన బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. తదిదం బ్రహ్మాత్మకత్వం కిమాత్మశరీరభావేన, ఉత స్వరూపేణే వివేచనీయమ్. స్వరూపేణేతి చేత్, బ్రహ్మణస్సత్యసంకల్పత్వాదయః * తద్దైక్షత బహు స్యామ్ ఇత్యుపక్రమావగతాః బాధితా భవంతి. శరీరాత్మభావేన చ తదాత్మకత్వం శ్రుత్యన్తరాద్విశేషతోఽవగతమ్, * అంతఃప్రవిష్టశ్చాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ఇతి. ప్రశాసిత్యత్వరూపాత్మత్వేన సర్వేషాం జనానామంతః ప్రవిష్టః, అతః సర్వాత్మా - సర్వేషాం జనానామాత్మా, సర్వం చాస్య శరీరమ్, ఇతి విశేషతో జ్ఞాయతే బ్రహ్మాత్మకత్వమ్. * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమస్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్త ర్వామ్యమృతః ఇతి చ. అత్రాపి, * అనేన జీవేనాత్మనేతి, ఇదమేవ జ్ఞాయత ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. అతః, సర్వస్య చిదచిద్వస్తునో బ్రహ్మశరీరత్వాత్ సర్వ శరీరం సర్వప్రకారం సర్వైశ్చబైర్బ్రహ్మైవాభిధీయత ఇతి, తత్, త్వమ్, ఇతి సామానాధికరణ్యేన జీవశరీరతయా జీవ ప్రకారం బ్రహ్మైవాభిహితమ్.

ఏవమభిహితే సతి అయమర్థో జ్ఞాయతే - త్వమితి యః పూర్వం దేహస్యాధిష్ఠాత్మతయా ప్రతీతః, సః, పరమాత్మ శరీరతయా పరమాత్మ ప్రకారభూతః, పరమాత్మపర్యంతః అతః త్వమితి శబ్దః తత్రప్రకారవిశిష్టం తదంతర్యామిణమేవాచష్ట ఇతి. * అనేన జీవేనాత్మనాన్తః ప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకతయైవ జీవస్య శరీరిణః స్వనామభాక్త్యాత్, తత్, త్వమ్, ఇతి సమానాధికరణవృత్తయోర్ద్వయోరపి పదయోర్బ్రహ్మైవ వాచ్యమ్. తత్ర, తత్పరం జగత్కారణ భూతం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరవద్యం నిర్వికారమాచష్టే; త్వమితి చ, తదేవ బ్రహ్మ జీవాన్తర్యామిరూపం సశరీరజీవప్రకారవిశిష్టమాచష్టే. తదేవం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేవ ఏకస్మిన్ బ్రహ్మణ్యేన తత్, త్వమ్ ఇతి ద్వయోః పదయోర్బ్రహ్మైరుక్తా బ్రహ్మణో

నిరవద్యత్వం నిర్వికారత్వం సర్వకల్యాణగుణాకరత్వం జగత్కారణత్వం చాబాధితమ్.

అశ్రుతవేదాంతాః పురుషాః సర్వే పదార్థాః సర్వే జీవాత్మానశ్చ బ్రహ్మత్మకాః ఇతి స సశ్యన్తి, సర్వశబ్దానాం చ కేవలేషు తత్తత్పదార్థేషు వాచ్యైకదేశేషు వాచ్య పర్యవసానం మన్యన్తే. ఇదానీం వేదాంతవాక్యశ్రవణేన బ్రహ్మకార్యతయా తదంతర్యామి కతయా సర్వస్య బ్రహ్మత్మకత్వం సర్వశబ్దానాం తత్తత్ప్రకార సంస్థిత బ్రహ్మవాచిత్యం చ జానన్తి. నన్వేషం గవాదిశబ్దానాం తత్తత్పదార్థ వాచితయా వ్యుత్పత్తిర్బాధితా స్యాత్; నైవమ్, సర్వే శబ్దాః అచిజ్జీవవిశిష్టస్య పరమాత్మనో వాచకా ఇత్యుక్తం * నామరూపే వ్యాకర వాణీత్యత్ర, తత్ర లౌకికాస్తు పురుషాః శబ్దం వ్యాహరన్తః శబ్దవాచ్యే ప్రధానాంశస్య పరమాత్మనః ప్రత్యక్షాద్యపరిచ్ఛేద్యత్వాత్, వాచ్యైకదేశభూతే వాచ్యసమాప్తిం మన్యన్తే. వేదాంతశ్రవణేన చ వ్యుత్పత్తిః పూర్యతే. ఏవమేవ వైదికాశ్శబ్దాసృర్వే పరమాత్మపర్యన్తాన్ స్వార్థాన్ బోధయన్తి, వైదికా ఏవ సర్వే శబ్దాః వేదా దేవోద్భృత్యోద్భుత్య, పరేణైవ బ్రహ్మణా సర్వపదార్థాన్ పూర్వవత్పుష్ట్యా, తేషు పరమాత్మపర్యన్తేషుపూర్వవత్ నామతయా ప్రయుక్తాః, తదాహ మనుః * సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణి చ పృథక్ పృథక్ । వేద శబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే ॥ ఇతి. సంస్థాః - సంస్థానాని, రూపాణీతి యావత్, అహ చ భగవాన్ పరాశరః * నామ రూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపజ్చనమ్ । వేద శబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార స ఇతి, శ్రుతిశ్చ * సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమకల్పయదితి. సూర్యాదీన్ పూర్వవత్పరికల్ప్య, నామాని చ పూర్వవచ్చకారేత్యర్థః ఏవం జగద్రూపమాణో రనన్యత్వం ప్రపజ్చితమ్. తేన ఏకేన జ్ఞానేన సర్వస్య జ్ఞాతతా ఉపపాదితా భవతి, సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతా ప్రతిపాదనేన తదాత్మకతయైవ సత్యత్వం నాన్యభేతి * తత్సత్య మిత్యుక్తమ్; యథా దృష్టాన్తే సర్వస్య మృద్వికారస్య మృదాత్మనైవ సత్యత్వమ్.

శోధకవాక్యాన్యపి నిరవద్యం సర్వకల్యాణగుణాకరం పరం బ్రహ్మ శోధయన్తి. సర్వప్రత్యనీకాకారబోధనేఽపి, తత్తత్ప్రత్యనీకతాభేదస్యావర్ణ నీయత్వాన్న నిర్విశేషత్వసిద్ధిః.

నను జ్ఞానమాత్రం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదితే, నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే. నైవమ్, స్వరూప నిరూపణ ధరమశబ్దా హి ధర్మముఖేన స్వరూపమపి ప్రతిపాదయన్తి గవాదిశబ్దవత్. తథాహ సూత్రకారః * తద్గుణపాసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్, * యావదాత్మభావిత్యాచ్చ న దోష ఇతి. జ్ఞానేన ధర్మేణ స్వరూపమపి నిరూపితమ్; న తు జ్ఞాన మాత్రం బ్రహ్మేతి కథమిద మవగమ్యత ఇతి చేత్, * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ఇత్యాది జ్ఞాతృత్వ శ్రుతేః. * పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ, * విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయాత్ ఇత్యాదిశ్రుతిశత సమధిగతమిదమ్; జ్ఞానస్య ధర్మమాత్రత్వాత్, ధర్మమాత్రస్మైకస్య వస్తుత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేశ్చ, అతః, సర్వజ్ఞానాదిపదాని స్వార్థ భూతజ్ఞానాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి, తత్, త్వమ్, ఇతి ద్వయోరపి పదయోః, స్వార్థప్రహాణేన నిర్విశేషవస్తు స్వరూపోపస్థాపనపరత్వే ముఖ్యార్థ పరిత్యాగశ్చ.

ఐక్యతాత్పర్యనిశ్చయాన్నలక్షణా దోషః సోఽయం దేవదత్త ఇతివత్, యథా సోఽయమిత్యత్ర స ఇతిశబ్దేన దేశాంతరకాలాంతరసంబన్ధీ పురుషః ప్రతీయతే. అయమితి చ సన్నిహితదేశ వర్తమానకాలసంబన్ధిః; తయోస్సామా నాధికరణ్యేనైక్యం ప్రతీయతే. తత్ర ఏకస్య యుగపత్ విరుద్ధదేశ కాలసంబన్ధి తయా ప్రతీతిర్న ఘటత ఇతి ద్వయోరపి పదయోస్స్వరూపమాత్రోపస్థాపన పరత్వమ్, స్వరూపస్య చైక్యం ప్రతిపాద్యతే ఇతి చేత్; నైత దేవమ్. సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్తో న విద్యతే, విరోధాభావాత్, ఏకస్య భూతవర్తమానక్రియా ద్వయ సంబన్ధోన విరుద్ధః, దేశాంతరస్థితిర్భూతాః; సన్నిహితదేశస్థితిర్వర్తతే; అతః భూతవర్త మానక్రియా ద్వయసంబన్ధితయైక్య

ప్రతిపాదనమవిరుద్ధమ్. దేశద్వయవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః, లక్షణాయామపి న ద్వయోరపి పదయోర్లక్షణాసమాశ్రయణమ్; ఏకేనైవ లక్షితేన విరోధపరిహారాత్. లక్షణాభావ ఏవోక్తః; దేశాంతరస్థితిర్భూతా; సన్నిహితదేశస్థిర్వర్తతే; అతః భూతవర్తమానక్రియా ద్వయసంబంధితయా భూతస్త్వేవ అన్యదేశిసంబంధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. ఏవమత్రాపి, జగత్కారణభూతస్త్వేవ పరస్య బ్రహ్మణః, జీవాంతర్యామితయా జీవాత్మత్వమవిరుద్ధమితి ప్రతిపాదితమ్. యథాభూతయోరేవ హి ద్వయో రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతీయతే; తత్పరిత్యాగేన స్వరూపమాత్రైక్యం న సామానాధికరణ్యస్యార్థః, * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్పర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్య మితి హి తద్విదః, తథాభూతయో రేవైక్యముపపాదితమస్మాభిః.

ఉపక్రమవిరోధ్యుపసంహార వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయశ్చ న ఘటతే. ఉపక్రమే హి * తద్వైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్వాదినా సత్యసంజ్ఞల్పత్వం జగదేక కారణత్వ మప్యుక్తమ్; తద్విరోధి చావిద్యాశ్రయత్వాది, బ్రహ్మణః.

అపిచ, అర్థభేదతత్సంసర్గవిశేషబోధనకృతపదవాక్యస్వరూపతాలబ్ధ ప్రమాణభావస్య శబ్దస్య, నిర్విశేషవస్తుబోధనాసామర్థ్యాత్, న నిర్విశేషవస్తుని శబ్దః ప్రమాణమ్. నిర్విశేషేత్వాదిశబ్దాస్తు కేన చిద్విశేషేణ విశిష్టతయాఽవగతస్య వస్తునో వస్తుంతరావగత విశేష నిషేధపరతయా బోధకాః; ఇతరథా తేషామప్య ననబోధకత్వమేన; ప్రకృతిప్రత్యయరూపేణ నిషేధపరతయా బోధకాః; ఇతరథా తేషామప్యననబోధకత్వమేన; ప్రకృతిప్రత్యయరూపేణ పదస్యైవానేకవివేషగర్భితత్వాత్, అనేకపదార్థసంసర్గబోధకత్వాచ్చ వాక్యస్య.

అథ స్యాత్; నాస్మాభిర్నిర్విశేషే స్వయంప్రకాశే వస్తుని శబ్దః ప్రమాణ మిత్యుచ్యతే, స్వతస్సిద్ధస్య ప్రమాణానపేక్షత్వాత్, సర్వైశ్చబ్దైస్తదుపరాగవిశేషాః జ్ఞాతృత్వాద యస్సర్వే నివర్తంతే; సర్వేషు నిశేషేషు నివృత్తేషు, వస్తుమాత్రమన

వచ్చిన్నం స్వయం ప్రకాశం స్వత ఏవాపతిష్ఠత ఇతి, నైతదేవమ్. కేన శబ్దేన తద్వస్తు నిర్దిశ్య తగతా విశేషా నిరస్యంతే? జ్ఞప్తిమాత్రశబ్దేనేతి చేన్దు; సోఽపి సవిశేషమేన వస్తువలమ్బితే, ప్రకృతిప్రత్యయరూపేణ విశేషగర్భత్వాదేవ, * జ్ఞా అవబోధనే ఇతి సకర్మకస్సకర్తృకః క్రియావిశేషః, క్రియాంతరవ్యావర్తక స్వభావవిశేషశ్చ, ప్రకృత్యాఽవగమ్యతే; ప్రత్యయేన చ లింగసంజ్ఞాదయః, స్వతస్సిద్ధావప్యేతత్స్వభావవిశేషవిరహే సిద్ధిరేవ న స్యాత్; అన్యసాధన స్వభావతయా హిజ్ఞప్తేః స్వతస్సిద్ధిరుచ్యతే. బ్రహ్మస్వరూపమ్ కృత్స్నం సర్వదా స్వయమేవ ప్రకాశతే చేత్, న తస్మిన్నన్యధర్మాధ్యాసంభవతి. నహి రజ్జుస్వరూపే అవభాసమానే సర్పత్వాది రధ్యస్యతే - అత ఏవ హి భవద్భిరాచ్చాదికావిద్యాఽభ్యుపగమ్యతే. తతశ్చ శాస్త్రీయనివర్తక జ్ఞానస్య బ్రహ్మణి తిరోహితాంశో విషయః. అన్యథా తస్య నివర్తకత్వం చ న స్యాత్. అధిష్ఠానాతిరేకిరజ్జుప్రకాశనేన హి సర్పత్వం బాధ్యతే. ఏకశ్చేద్విశేషో జ్ఞానమాత్రే వస్తుని శబ్దేనాభిధీయతే; న చ బ్రహ్మవిశేషణం భవతీతి, సర్వశ్రుతిప్రతిపాదిత సర్వవిశేషణవిశిష్టం బ్రహ్మ భవతి. అతః, ప్రామాణికానాం న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః.

నిర్వికల్పకప్రత్యక్షేఽపి. సవిశేషమేవ వస్తు ప్రతీయతే. అన్యథా, సవికల్పకే సోఽయమితి పూర్వావగత ప్రకారవిశిష్టప్రత్యయానుపపత్తే, వస్తుసంస్థానవిశేషరూపత్వాద్గోత్వాదేః నిర్వికల్పకదశాయామపి సంసంస్థానమేవ వస్తు ఇత్థమితిప్రతీయతే. ద్వితీయాదిప్రత్యయేషు తస్మైవ సంస్థాన విశేషస్య అనేక వస్తునిష్ఠతామాత్రం ప్రతీయతే. సంస్థాపరూపప్రకారాఖ్యస్య పదార్థస్య అనేకవస్తునిష్ఠతయాఽనేకవస్తువిశేషణత్వం ద్వితీయీది ప్రత్యయావగమ్య మితి ద్వితీయాది ప్రత్యయాస్సవికల్పకా ఇత్యుచ్యంతే. అతఏవ ఏకస్య పదార్థస్య భిన్నాభిన్నరూపేణ విరుద్ధం ద్వాత్మకత్వం ప్రత్యుక్తమ్, సంస్థాపస్య సంస్థానినః ప్రకారతయా పదార్థానరత్వమ్, ప్రకారత్వాదేవ పృథక్సిద్ధ్యనర్హత్వం పృథగనుపలమ్బశ్చేతి, న ద్వాత్మకత్వసిద్ధిః.

అపి చ, నిర్విశేషవస్తువాదినా స్వయంప్రకాశే వస్తుని తదుపరాగవిశేషా సర్వే సద్వైశ్యబ్జై ర్నిషేధ్యంత ఇతి వదతా, కే తే శబ్దా నిషేధకా ఇతి వక్తవ్యమ్; * వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి వికారనామధేయ యోః వాచారమ్భణమాత్రత్వాత్, యత్తత్ర కారణతయోపలక్ష్య తే వస్తుమాత్రం, తదేవ సత్యమవ్యదసత్యమితీయం శ్రుతిర్వదతీతి చేత్, నైతదుపపద్యతే. ఏకస్మిన్ విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతిజ్ఞాతే, అన్యజ్ఞానేన అన్యజ్ఞానా సంభవం మన్వాసస్య. ఏకమేవ వస్తు వికారాద్యవస్థా విశేషేణ పారమార్థికేనైవ నానారూపమవస్థితం చేత్, తత్ర ఏకస్మిన్విజ్ఞాతే తస్మాద్విలక్షణ సంస్థానాన్తర మపి త దేవేతి, తత్ర దృష్టాన్తోఽయం నిదర్శితః; నాత్ర కస్యచిద్విశేషస్య నిషేధకః కోఽపి శబ్దో దృశ్యతే. వాచారమ్భణమితి, వాచా - వ్యవహారేణ ఆరభ్యతే ఇతి ఆరమ్భణమ్, పిణ్డరూప సంస్థితాయాః మృత్తికాయాః నామ చాన్యత్, వ్యవహారశ్చాన్యః; ఘటశరావాదిరూపేణ అవస్థితాయాస్తస్యా ఏవ మృత్తికాయాః అన్యాని నామాని, వ్యవహారాశ్చాన్యాదృశాః; తథాపి సర్వత్ర మృత్తికాద్రవ్యమేక మేవ నానాసంస్థాన నానానామధేయాభ్యాం నానా వ్యవహారేణ చారభ్యత ఇతి ఏత దేవ సత్యమిత్యనేన, అన్యజ్ఞానేన అన్యజ్ఞానసంభవో నిదర్శితః, నాత్రకిచ్చ ద్వస్తు నిషేధ్యతి ఇతి, పూర్వమేవాయ మర్థః ప్రపచ్చితః. అపి చ; * యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యాదినా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వం ప్రతిజ్ఞాతం చేత్, * యథా సోమ్యైకేన మృత్విణ్ణేనేత్యాది దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలస్యాత్, రజ్జు న ర్పాదివస్త్రుత్తికావికారస్య ఘటశరావా దేరసత్యత్వం శ్వేతకేతోశ్చుశ్రూషోః ప్రమాణాన్తరేణ యుక్త్యా చా సద్ధమితి, ఏతదపి సిషాధ యిషితమితి చేత్, యథేతి దృష్టాన్తతయోపాదానం న ఘటతే.

సదేవ, ఏకమేవ, ఇత్యవధారణద్వయేన, అద్వితీయమిత్యనేన చ సన్యాతాతిరేకి సజాతీయవిజాతీయాః సర్వే విశేషాః నిషేధ్యంత ఇతి ప్రతీయతే ఇతి చేత్, నైత దేవమ్, కార్యకారణభావావస్థాద్యవాస్తవస్థితస్యైకస్య వస్తునః

ఏకావస్థావస్థితస్య జ్ఞానేన అవస్థాన్త రావస్థితస్యాపి వస్త్వైక్యేన జ్ఞాతతాం దృష్టాన్తేన దర్శయిత్వా శ్వేతకేతోరప్రజ్ఞాతం సర్వస్య బ్రహ్మకారణత్వం చ వక్తుం * స దేవ సోమ్యేదమిత్యారబ్ధమ్ ఇదమగ్రే సదేవాసీదితి, అగ్ర ఇతికాలవిశేషః ఇదం శబ్దవాచ్యస్య ప్రపచ్చస్య సదాపత్తిరూపాం క్రియాం సద్ద్రవ్యతాం చ వదతి; ఏకమేవేతి చ అస్య నానానామరూపవికారప్రహణమ్. ఏతస్మిన్ప్రతిపాదితే అస్య జగతః సదుపాదానతా ప్రతిపాదితా భవతి. అన్యత్ర ఉపాదానకారణ స్య స్వవ్యతిరిక్తాధిష్టాత్రపేక్షాదర్శనేఽపి సర్వవిలక్షణత్వాదస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణః సర్వశక్తియోగో న విరుద్ధ ఇతి అద్వితీయపదమధిష్టా త్రన్తరం నివారయతి సర్వశక్తియుక్తత్వాదేవ బ్రహ్మణః కాశ్చన శ్రుతయః ప్రథమముపాదానకారణత్వం ప్రతిపాద్య నిమిత్తకారణమపి తదేవేతి ప్రతిపాదయన్తి, యథేయం శ్రుతిః, అన్యాశ్చ శ్రుతయః బ్రహ్మణో నిమిత్త కారణతామవజ్ఞాయ తస్య (అస్మైవ) ఉపాదానతాది కథమితి పరిచోద్య సర్వశక్తియుక్తత్వాదుపాదానకారణం తదితరాశేషోపకరణం చ బ్రహ్మైవేతి పరిహరన్తి, * కిం స్విద్వనం క ఉ సవృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపుథివీ నిష్ఠతక్షుః । మనీషిణో మనసాపుచ్చతే దు తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్ః ॥ బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపుథివీ నిష్ఠతక్షుః । మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వోబ్రహ్మధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్తితి సామాన్యతో దృష్టేన విరోధమాశజ్య బ్రహ్మణ స్సర్వవిలక్షణత్వేన పరిహర ఉక్తః అతః * స దేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాపి అగ్ర ఇత్యాద్యనేకవిశేషాః బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితాః భవదభిమతవిశేషనిషేధవాచీకోఽపి శబ్దో న దృశ్యతే. ప్రత్యుత జగద్బ్రహ్మణో కార్యకారణభావజ్ఞాపనాయ అగ్ర ఇతి కాలవిశేషసద్భావః ఆసీదితి క్రియావిశేషః జగదుపాదానతా జగన్నిమిత్తతా చ నిమిత్తో పాదానయోర్భేద నిరసనేన తస్మైవ బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగశ్చేతి అప్రజ్ఞాతాస్సహస్రశో విశేషా ఏవ ప్రతిపాదితాః, యతో వాస్తవ కార్యకారణ భావాదిజ్ఞాపనే ప్రవృత్తమిదమ్, అత ఏవ * అసదేవేదమగ్ర ఆసీదిత్యారభ్య అసత్కార్యవాదనిషేధశ్చ క్రియతే * కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి, ప్రాగసతః

ఉత్పత్తిర హేతుకేత్యర్థః. త దేవోపపాదయతి * కథమసతస్సజ్ఞాయే తేతి. అసత ఉత్పన్నమసదాత్మక మేవ భవతీత్యర్థః; యథా మృద ఉత్పన్నం ఘటాదికం మృదాత్మకమ్, సత ఉత్పత్తిర్నామ వ్యవహారవిశేష హేతుభూతోఽవస్థా విశేషయోగః.

ఏతదుక్తం భవతి - ఏక మేవ కారణభూతద్రవ్యమవస్థాంతర యోగేన కార్య మిత్యుచ్యత ఇతి ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితమ్; తదసత్కార్యవాదే న సేత్యతి తథా హి - నిమిత్తసమవాయ్యసమవాయిప్రభృతిభిః కారణైరవయవ్యాఖ్యం కార్యం ద్రవ్యాంతరమేవారభ్యత ఇతి, కారణ భూతాద్వస్తునః కార్యస్య వస్తుంతరత్యాత్, న తజ్ఞానేనాస్య జ్ఞాతతాకథమపి సంభవతీతి. కథమవయవిద్రవ్యాంతరం నిరస్యత ఇతి చేత్; కారణగతావస్థాంతర యోగస్య ద్రవ్యాంతరోత్పత్తివాదినస్సంప్రతిపన్నస్యైవ ఏకత్వనామాంతర వ్యవహారాంతరాదే రుపపాదకత్వాత్. ద్రవ్యాంతరాదర్శనాచ్చేతి కారణగ తావస్థాంతర యోగస్య ద్రవ్యాంతరోత్పత్తివాదినస్సంప్రతిపన్నస్యైవ ఏకత్వనామాంతరవ్యవహారాంతరాదే రుపపాదకత్వాత్, ద్రవ్యాంతరాదర్శనాచ్చేతి కారణమేవావస్థాంతరాపన్నం కార్యమిత్యుచ్యత ఇత్యుక్తమ్.

నను నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవజ్ఞాపనాయాసత్కార్యవాదనిరాసః క్రియతే. తథాహి-ఏకం చిద్రూపం సత్యమేవావిద్యాశబ్దబిత్తం జగద్రూపేణ వివర్తత ఇత్యవిద్యాశ్రయత్వాయ మూలకారణం సత్యమిత్యభ్యుపగంతవ్యమిత్యసత్కార్య వాదనిరాసః, నైతదేవమ్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతముఖేన సత్కార్యవాదస్యైవ ప్రసక్తత్వాదిత్యుక్తమ్; భవత్పక్షే నిరధిష్ఠాన భ్రమాసంభవస్య దురుపపాదత్వాచ్చ యస్య హి చేతనగతో దోషః పారమార్థికః, దోషా శ్రయత్వం చ పారమార్థికమ్, తస్య పారమార్థికదోషేణ యుక్తస్యాపారమార్థిక గన్ధర్వనగరాది దర్శనముపపన్నమ్. యస్య తు దోషశ్చాపారమార్థికః, దోషాశ్రయత్వం చాపారమార్థికమ్, తస్యాపారమార్థి కేనాప్యాశ్రయేణ తదుపపన్నమితి, భవత్పక్షే న నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవః.

శోధక వాక్యేష్యపి * సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ * అనన్తో బ్రహ్మేత్యాదిషు సామానాధికరణ్యవృత్తృత్తిసిద్ధానేకగుణవిశిష్టేకార్థాభిధానమ విరుద్ధమితి, సర్వగుణవిశిష్టంబ్రహ్మభిధీయత ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్ * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి బహుధా నిషేధో దృశ్యత ఇతి చేత్, కిమత్ర నిషిద్ధత ఇతి వక్తవ్యమ్. * ద్వే వా నబ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చేతి మూర్తామూర్తాత్మకః ప్రపచ్చస్సర్వోపి నిషిద్ధత ఇతి చేత్, బ్రహ్మణో రూపతయా ప్రజ్ఞాతం సర్వం రూపతయోపదిశ్య పునస్తదేవ నిషేద్ధమయుక్తమ్, * ప్రక్షాలనాద్ధి పజ్జస్య దూరాదస్సర్పనం వరమితి న్యాయాత్. కస్తర్హి నిషేధకవాక్యార్థః? సూత్రకారస్వయమేవ వదతి * ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయ ఇతి. ఉత్తరత్ర * అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణ్తావై సత్యం తేషామేష సత్యమిత్యా దినా గుణగణస్య ప్రతిపాదితత్వాత్ పూర్వప్రకృతైతావన్మాత్రం న భవతి బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణస్తావన్మాత్రతా ప్రతిషిద్ధతే ఇతి మాత్రస్వార్థః, * నేహ నానాస్తి కిచ్చనేత్యాదినా నానాత్వ ప్రతిషేధ ఏవ దృశ్యత ఇతి చేత్, అత్రాపి ఉత్తరత్ర * సర్వశ్చ వశీ సర్వస్యేశాన ఇతి సత్యసజ్జల్పత్వసర్వేశ్వరత్వ ప్రతిపాదనాత్ చేతనాచేతనవస్తుశరీరః ఈశ్వర ఇతి సర్వప్రకారసంస్థితః సర్వేశ్వరస్య ఏక ఏవేతి, తత్రప్రత్యనీకాబ్రహ్మత్మకనానాత్వం ప్రతిషిద్ధం న భవదభిమతమ్, సర్వాస్వేవంప్రకారాను శ్రుతిషు ఇయమేవ స్థితిరితి న క్వచిదపి బ్రహ్మణః సవిశేషత్వనిషేధవాచీ కోఽపి శబ్దో దృశ్యతే.

అపి చ నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రం బ్రహ్మ, తచ్చాచ్చాదకావిద్యాతిరోహిత స్వస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యయమర్థో న ఘటతే; తిరోధానం నామ ప్రకాశనివారణమ్; స్వరూపాతిరేకి ప్రకాశధర్మానభ్యుపగమేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్, స్వరూపనాశ ఏవస్యాత్, ప్రకాశపర్యాయం జ్ఞానం నిత్యమ్, స చ ప్రకాశః అవిద్యాతిరోహిత ఇతి బాలిశ భాషితమిదమ్. అవిద్యయా ప్రకాశస్తిరోహిత ఇతి, ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిభన్దో వా, విద్యమానస్య

వినాశోవా? ప్రకాశస్యానుత్పాద్యత్వాద్విनाశ ఏవ స్యాత్. ప్రకాశః నిత్యో నిర్వికార స్త్వివృత్తిచేత్, సత్యామవ్యవిద్యాయాం బ్రహ్మణి న కిఞ్చిత్తిరోహితమితి, నానాత్వం పశ్యతీతి భవతామయం వ్యవహారః సత్స్వనిర్వచనీయ ఏవ.

ననుచ, భవతోఽపి విజ్ఞానస్వరూప ఆత్మా అభ్యుపగస్తవ్యః, స చ స్వయంప్రకాశః; తస్యచ దేవాదిస్వరూపాత్మాభిమానే స్వరూపక్రాశతిరోధాన మవశ్యాశ్రయణీయమ్, స్వరూప ప్రకాశేసతి స్వాత్మన్యాకారాంతరాధ్యాసా యోగాత్; అతో భవతశ్చైవమానోయం దోషః, కిఞ్చ అస్మాకమేకస్మిన్నైవాత్మని భవదుదీరితం దుర్బలత్వమ్; భవతామాత్మానన్త్యాభ్యుపగ మాత్సర్వేష్యయం దోషః పరిహరణీయః, అత్రోచ్యతే - స్వభావతః మలప్రత్యనీ కానస్తజ్ఞానానన్తైక స్వరూపమ్, స్వాభావికానవధికాతిశయాపరిమితోదార గుణసాగరమ్, నిమేష కాష్ఠాకలాముహూర్తాది పరార్థపర్యంతాపరిమితవ్యవచ్ఛేద స్వరూపసర్వోత్పత్తిస్థితి వినాశాది సర్వపరిణామనిమిత్త భూతకాల కృతపరిణామాస్పృష్టానస్తమహో విభూతి, స్వలీలాపరికరస్వాంశభూతానన్తబద్ధముక్తనానావిధచేతన - తద్భోగ్యభూతానన్తవిచిత్రపరిణామశక్తిచేతనేతరవస్తుజాతాన్తర్యామిత్వ కృతసర్వశరీరత్వసర్వప్రకారావస్థానావస్థితమ్, పరం బ్రహ్మ చ వేద్యమ్, తత్సాక్షాత్కారక్షమ భగవద్వైషాయన పరాశర వాల్మీకి మను యాజ్ఞ వల్క్య గౌత మాపస్తంబ ప్రభృతిమునిగణప్రణీత విధ్యర్థవాదమన్తరూప వేదమూ లేతిహాసపురాణధర్మశాస్త్రోపబృంహితపరమార్థభూతా నాదినిధనా విచ్ఛిన్న పాఠసంప్రదాయ - ఋగ్యజుస్సామాధర్వరూపానస్తశాఖం వేదం చ, అభ్యుపగచ్ఛతా మస్మాకమ్, కిం న సేత్సృతి?

యథోక్తం భగవతా ద్వైపాయనేన మహాభారతే - * యో మామజమనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్. * ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ | క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే | ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమా త్మేత్యదాహృతః | యో లోకత్రయామావిశ్య బిభర్ష్యవ్యయ

ఈశ్వరః || * కాలం స పచతే తత్ర న కాలస్తత్ర వై ప్రభుః | ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః || అవ్యక్తాదిశేషాంతం పరిణామద్ధి సంయుతమ్ | క్రీడా హరేరిదం సర్వం క్షర ఇత్యవధార్యతామ్ || * కృష్ణ ఏవ హి లోకానా ముత్పత్తిరపి చాప్యయః | కృష్ణస్య హి కృతే భూతమిదం విశ్వం చరాచరమ్ || ఇతి, కృష్ణస్య హి కృతే ఇతి కృష్ణస్య శేషభూతమిత్వార్థః. భగవతా పరాశరేణాప్యేవముక్తమ్ - * శుద్ధే మహావిభూత్యాభ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్దతే | మైత్రేయ భగవచ్ఛబ్ద స్ఫుర్వకారణకారణే || * జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య వీర్యతేజాంస్య శేషతః | భగవచ్ఛబ్ద వాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిః || * ఏవ మేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి | పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః || తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తి పరిభాషా సమన్వితః | శబ్దోఽయం నోపచారేణ త్వన్యత్ర హ్యుపచారతః || * ఏవప్రకారమమలం సత్యం వ్యాపక మక్షయమ్ | సమస్త హేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్ || * కలాముహూర్తాదిమయశ్చ కా లోన యద్విభూతేః పరిణామహేతుః * క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాం తస్య నిశామయేతి. మనునాపి * ప్రశాసితారం సర్వేషామణీయాంస మణీయసామిత్యాద్యుక్తమ్. యాజ్ఞవల్క్యే నాపి * క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమామతా ఇత్యాది. అపస్తంబేనాపి * పూః ప్రాణినస్సర్వగుహాశయస్యేతి. సర్వే ప్రాణినః గుహాశయస్య - పరమాత్మనః పూః - పురం శరీరమిత్వార్థః ప్రాణిన ఇతి జీవాత్మక భూతసజ్ఞాతాః.

నను చ కిమనేనాదమ్బరేణ? చోద్యం తు న పరిహృతమ్. ఉచ్యతే. ఏవమభ్యుపగచ్ఛ తామస్మాకమ్, ఆత్మధర్మభూతస్య చైతన్యస్య స్వాభావికస్యాపి కర్మణా పారమార్థికం సంకోచం వికాసం చ బ్రువతాం సర్వమిదం పరిహృతమ్. భవతస్తు ప్రకాశ ఏవ స్వరూపమితి, ప్రకాశో న ధర్మభూతః, తస్య సంకోచో వికాసో వా నాభ్యుపగమ్య తే; ప్రకాశప్రసరానుత్పత్తిమేవ తిరోధాన భూతాః కర్మాదయః కుర్వన్తి, అవిద్యా చేత్ తిరోధానం, తిరోధానభూతయా తయా స్వరూపభూత ప్రకాశనాశః పూర్వమేవోక్తః.

అస్మాకం చావిద్యారూపేణ కర్మణా, స్వరూపనిత్యధర్మభూతజ్ఞాన ప్రకాశస్సంకుచితః, తేన దేవాదిరూపాత్మాభిమానోభవతీతి విశేషః యథోక్తమ్ - * అవిద్యా కర్మసంజ్ఞా న్యతృతీయా శక్తిరిష్యతే ॥ యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సావేష్టితా నృప సర్వగా । సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసంతతాన్ ॥ తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞ సంజ్ఞితా । సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే ॥ ఇతి. క్షేత్రజ్ఞానాం స్వధర్మభూతజ్ఞానస్య, కర్మసంజ్ఞయా అవిద్యయా సంకోచం వికాసం చ దర్శయతి.

అపిచ, ఆచ్ఛాదికా అవిద్యా శ్రుతిభిన్నైక్యోపదేశబలాచ్చ బ్రహ్మస్వరూపతి రోధాన హేతుదోషరూపా ఆశ్రీయతే తస్యాశ్చ మిథ్యారూపత్వేన ప్రపచ్చవత్, స్వధర్మనమూల దోషాపేక్షత్వాత్, న సా మిథ్యాదర్శన మూలదోషస్యా దితి, బ్రహ్మైవ మిథ్యాదర్శనమూలం స్యాత్. తస్యాశ్చానాదిత్వేన పి మిథ్యారూపత్వాదేవ, బ్రహ్మదృశ్యత్వేనైవానాదిత్వాత్ తద్దర్శనమూలపరమార్థ దోషానభ్యుపగమాచ్చ, బ్రహ్మైవ తద్దర్శనమూలం స్యాత్. తస్య నిత్య త్వాత్, అనిర్వోక్ష ఏవ. అత ఏ వేదమపి నిరస్తమ్ - ఏకమేవ శరీరం జీవవత్ నిర్జీవానీతరాణి శరీరాణి, యథా స్వప్నదృష్టనానావిధశరీరాణాం నిర్జీవత్వమ్; తత్ర స్వప్నే ద్రష్టుశ్శరీరమేకమేవ జీవవత్, తస్య స్వప్న వేలాయాం దృశ్యభూతనానావిధానస్తశరీరాణాం నిర్జీవత్వమేవ. అనేనై కేనైవ అన్యేషాం జీవానాం శరీరాణాం చ పరికల్పితత్వాత్ జీవాః మిథ్యాభూతా - ఇతి. బ్రహ్మణా స్వస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య జీవభావస్య సర్వశరీరాణాం చ కల్పితత్వాత్, ఏకస్మిన్నపి శరీరే శరీరవజ్జీవాసద్భావస్య మిథ్యారూపత్వాత్, సర్వాణి శరీరాణి మిథ్యారూపాణి, తత్రజీవభావశ్చ మిథ్యారూప ఇతి, ఏకస్య శరీరస్య తత్ర జీవసద్భావస్య చ నకల్పి ద్విశేషః. అస్మాకం తు స్వప్నే ద్రష్టుశ్శరీరస్య, తస్మిన్నాత్మసద్భావస్య చ ప్రబోధవేలాయామబాధి తత్వాత్. అన్యేషాం శరీరాణాం తద్గతజీవానాం చ బాధితత్వాత్ తే సర్వే మిథ్యాభూతాః, స్వశరీరమేకం తస్మిన్ జీవభావ శ్చ పరమార్థ ఇతి విశేషః.

అపిచ, కేన వాఽవిద్యానివృత్తిః, సా చ కీదృశీ? ఇతి వివేచనీయమ్. ఐక్యజ్ఞానం నివర్తకమ్, నివృత్తి శ్చ అనిర్వచనీయప్రత్యనీకాకారా ఇతి చేత్; అనిర్వచనీయ ప్రత్యనీకం నిర్వచనీయమ్; తచ్చ సద్వా? అసద్వా? ద్విరూపం వా? కోట్యంతరం న విద్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరేకేణైతదభ్యుపగమే పునరవ్యవిద్యా న నివృత్తా స్యాత్ - బ్రహ్మైవ చేన్నివృత్తిః, తత్ప్రాగవ్య విశిష్టమితి, వేదాంతజ్ఞానాత్పూర్వమేవ నివృత్తిస్సాత్. ఐక్యజ్ఞానం నివర్తకమ్, తదభావాత్సంసార ఇతి భవద్దర్శనం విహన్యతే.

కిచ్చ, నివర్తకజ్ఞానస్యావ్యవిద్యారూపత్వాత్ తన్నివర్తనం కేనేతివక్తవ్యమ్. నివర్తక జ్ఞానం, స్వేతరసమస్తభేదం నివర్త్య క్షణిక త్వాదేవ స్వయమేవ దావానలవిషనాశన విషాంతరవత్, ఇతి చేత్; న, నివర్తకజ్ఞానస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన, తత్స్వరూపతదుత్పత్తి వినాశానాం మిథ్యారూపత్వాత్, తద్వినాశరూపాఽవిద్యా తిష్ఠత్వేవేతి, తద్వినాశదర్శనస్య నివర్తకం వక్తవ్యమేవ. దావాగ్వాదీనామపి పూర్వావస్థావిరోధిపరిణామపరమ్పరా అవర్జనీయైవ.

అపిచ, చిన్మాత్రబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్థనిషేధవిషయజ్ఞానస్య కోఽయం జ్ఞాతా? అధ్యాసరూప ఇతి చేన్; తస్య నిషేధ్యతయా నివర్తకజ్ఞానకర్మత్వాత్ తత్కర్మత్వానుపపత్తే. బ్రహ్మస్వరూపమేవేతి చేత్, న; బ్రహ్మణః నివర్తకజ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృత్వం కిం స్వరూపమ్? ఉతాధ్యస్తమ్? అధ్యస్తం చేత్; అయమధ్యాసః, తస్మాల్లావిద్యాంతరం చ, నివర్తక జ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠ త్యేవ. తన్నివర్తకాంతరభ్యుపగమే తస్యాపి త్రిరూపతయా అనవస్థైవ. సర్వస్య హి జ్ఞానస్య త్రిరూపత్వవిరహే జ్ఞానత్వమేవ హీయతే, కస్యచిత్ కచ్చన అర్థవిశేషం ప్రతి సిద్ధిరూపత్వాజ్ఞానస్య. త్రిరూపత్వవిరహే భవతాం స్వరూపభూతజ్ఞానవత్ నివర్తకజ్ఞాన మప్యనివర్తకం స్యాత్. బ్రహ్మస్వరూపస్త్వేవ జ్ఞాతృత్వాభ్యుపగమే అస్మదీయపక్ష ఏవ పరిగృహీతస్యాత్. నివర్తకజ్ఞాన స్వరూపజ్ఞాతృత్వం చ స్వనివర్తాంతర్గతమితి వచనం భూతల వ్యతిరిక్తం

కృత్నుం చిన్నం దేవదత్తే నేత్యస్యామేవ ఛేదనక్రియాయామ్ అస్యాశ్చేదన క్రియాయాః ఛేత్తృత్వస్య చ ఛేద్యాన్తర్భావచననమహాస్యమ్.

అపిచ, నిఖిలభేదనివర్తకమిదమైక్యజ్ఞానం కేన జాతమితి వివేచనీయమ్; శ్రుత్యైవేతి చేన్న. తస్యాః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాయాః అవిద్యాపరికల్పితత్వాత్ ప్రపంచబాధక జ్ఞానోత్పాదకత్వం సంభవతి. తథాహి-దుష్టకారణజన్యమపి రజ్జుసర్పజ్ఞానం దుష్టకారణజన్యేన రజ్జురియం న సర్ప ఇతిజ్ఞానేన న బాధ్యతే. రజ్జుసర్పజ్ఞానభయే వర్తమానే కేన చిద్రాన్తేన పురుషేణ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యుక్తేఽపి, అయం భ్రాన్త ఇతి జ్ఞానేనతి, తద్వచనం రజ్జుసర్పజ్ఞానస్య బాధకం న భవతి, భయం చ న నివర్తతే. ప్రయోజకజ్ఞానవతః శ్రవణవేలాయామేవ హి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేనశ్రుతేరపి భ్రాన్తిమూలత్వం జ్ఞాతమితి. కిచ్చ, నివర్తకజ్ఞానస్య జ్ఞాతుః తత్సామగ్రీభూతశాస్త్రస్య చ, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తతయా యది బాధ్యత్వముచ్యతే, హన్తతర్హి ప్రపంచనివృత్తేర్మిథ్యాత్వమావతతీతి ప్రపంచస్య సత్యతా స్యాత్; స్వప్నదృష్టపురుషవాక్యావగతపుత్రాదిమరణస్య మిథ్యాత్వేన పుత్రాది సత్యతావత్.

కిచ్చ, తత్ప్రమాన్యాదివాక్యం న ప్రపంచస్య బాధకమ్, భ్రాన్తిమూలత్వాత్, భ్రాన్తప్రయుక్త రజ్జుసర్పబాధక వాక్యవత్. నను చ స్వప్నే కస్మిం శ్చిద్భయే వర్తమానే స్వప్న దశాయామేవ అయం స్వప్నః ఇతి జ్ఞాతేనతి పూర్వభయనివృత్తిర్హృష్టా, తద్వదత్రాపి సంభవతీతి, నైవమ్; స్వప్న వేలాయామేవ సోఽపి స్వప్న ఇతి జ్ఞాతే సతి పునర్భయానువృత్తిరేవ దృష్టేతి న కశ్చిద్విశేషః; శ్రవణవేలాయామేవ సోఽపి స్వప్న ఇతా జ్ఞాతమేవేత్సుక్తమ్.

యదపి చేదముక్తమ్ - భ్రాన్తిపరికల్పితత్వేన మిథ్యారూపమపి శాస్త్రం సదద్వితీయం బ్రహ్మాతి బోధయతి. తస్య సతోబ్రహ్మాణో విషయస్య పశ్చాత్తనబాధాదర్శనాత్ బ్రహ్మ సుస్థితమే వేతి; తదయుక్తమ్; శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధితత్వాత్, ఇదం భ్రాన్తిమూలం వాక్యమితి చేత్, సదద్వితీయం బ్రహ్మాతివాక్యమపి భ్రాన్తిమూలమితి త్వయైవోక్తమ్

పశ్చాత్తనబాధాదర్శనం తు సర్వశూన్యవాక్యస్యైవేతి విశేషః. సర్వశూన్య వాదినః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుమిథ్యాత్వవాదినశ్చ స్వపక్షనాథనప్రమాణ పారమార్థ్యానభ్యుపగమేవ అభియుక్తైర్వాదానధికార ఏవ ప్రతిపాదితః * అధికారోఽనుపాయత్వాన్న వాదే శూన్యవాదినః, ఇతి.

అపిచ ప్రత్యక్షదృష్టస్య ప్రపంచస్య మిథ్యాత్వం కేన ప్రమాణేన సాధ్యతే? ప్రత్యక్షస్య దోషమూల త్వేనాన్యథాసిద్ధిసంభవాత్, నిర్దోషం శాస్త్రమనన్యథాసిద్ధం ప్రత్యక్షస్యబాధకమితి చేత్; కేన దోషేణ జాతం ప్రత్యక్షమనన్తభేదవిషయమితి వక్తవ్యమ్. అనాదిభేదవాసనాఖ్యదోషజాతం ప్రత్యక్షమితి చేత్; హన్తతర్హి అనేనైవ దోషేణజాతం శాస్త్రమపీతి ఏక దోషమూలత్వాచ్చాన్తప్రత్యక్షయోర్న బాధ్యబాధకభావసిద్ధిః. ఆకాశవాయాదిభూత తదారబ్ధ శబ్దస్పర్శాదియంక్త మనుష్యత్వాది సంస్థానసంస్థితపదార్థగ్రాహి ప్రత్యక్షమ్; శాస్త్రం తు ప్రత్యాక్షాద్యపరిచ్ఛేద్య సర్వాన్తరాత్మత్వసత్యత్వాద్యన న్తవిశేషణవిశిష్ట బ్రహ్మన్వరూప తదుపాసనాద్యారాధన ప్రకార తత్ప్రాప్తిపూర్వక తత్ప్రసాదలభ్య ఫలవిశేష తదనిష్ఠకరణమూలనిగ్రహ విశేషవిషయమ్; ఇతి శాస్త్రప్రత్యక్షయోర్నవిరోధః అనాదినిధనావిచ్ఛిన్న పాఠసంప్రదాయతాద్యనేక గుణవిశిష్టస్య శాస్త్రస్య బలీయస్త్వం వదతా ప్రత్యక్షపారమార్థ్యమవశ్యమభ్యుప గన్తవ్యమిత్యలమనేన శ్రుతిశతవితతివాతవేగవరాహత - కుదృష్టిదుష్టయుక్తిజాలతూలనిరసనే నేత్యుపరమ్యతే.

(అథ భాస్కరమతనిరాకరణమ్.)

ద్వితీయ తు పక్షే ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవ స్వన్తరానభ్యుపగమాత్, బ్రహ్మణ్యే వోపాధిసంసర్గాత్, ఔపాధికాస్సర్వే దోషాః బ్రహ్మణ్యేవ భవేయుః. తతశ్చాపహతపాపృత్వాది నిర్దోషశ్రుతయస్సర్వా విహన్యన్తే. యథా ఘటాకాశాదేః పరిచ్ఛిన్నతయా మహాకాశా ద్వైలక్షణ్యం పరస్పరభేద శ్చ దృశ్యతే; తత్రస్థా దోషా వా గుణా వా అనవచ్ఛిన్నే మహాకాశేన సంబధ్యన్తే,

ఏవముపాధి కృతభేద వ్యవస్థితజీవగతా దోషాః అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి న సంబధ్యంతే ఇతి చేత్; వైతదుపపద్యతే. నిరవయవస్యాకాశస్య అనవచ్ఛేద్యస్య ఘటాదిభిశ్చేదా సంభవాత్తేనైవాకాశేన ఘటాదయస్సంయుక్తా ఇతి బ్రహ్మణోఽప్యచ్ఛేద్యత్వాద్భ్రష్మావోపాధి సంయుక్తం స్యాత్. ఘటసంయుక్తాకాశప్రదేశః అన్యస్మా దాకాశ ప్రదేశా ద్భిద్యతే ఇతి చేత్; ఆకాశస్యైకస్యైవ ప్రదేశభేదేన ఘటాది సంయోగాత్ ఘటాదౌ గచ్ఛతి తస్య చ ప్రదేశస్య అనియమ ఇతి, తద్వత్ బ్రహ్మణ్యేవ ప్రదేశభేదానియమే నోపాధిసంసర్గాత్ ఉపాధౌ గచ్ఛతి సంయుక్త వియుక్త బ్రహ్మప్రదేశ భేదాచ్చ బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గః క్షణే క్షణే బన్ధో మోక్షశ్చ భవతీతి సంతః పరిహసన్తి.

నిరవయవస్యాకాశస్యైవ శ్రోత్రేన్ద్రియత్వేపి ఇన్ద్రియవ్యవస్థావత్ బ్రహ్మణ్యపి వ్యవస్థోపపద్యతే ఇతి చేత్ న; వాయువిశేష సంస్మృతకర్ణ ప్రదేశసంయుక్తస్యైవాకాశప్రదేశ స్యేన్ద్రియత్వాత్ తస్య చ ప్రదేశాన్తరాధ్యేదానియమేఽపి ఇన్ద్రియవ్యవస్థోపపద్యతే. ఆకాశస్య తు సర్వేషాం శరీరేషు గచ్ఛత్సు అనియమేన సర్వప్రదేశసంయోగ ఇతి బ్రహ్మణ్య ప్యుపాధిసంయోగప్రదేశానియమ ఏవ. ఆకాశస్య స్వరూపేణైవ శ్రోత్రేన్ద్రియత్వమభ్యుపగమ్యాపి ఇన్ద్రియవ్యవస్థోక్తా. పరమార్థతన్తు ఆకాశోనశ్రోత్రేన్ద్రియమ్; వైకారికా దహజ్కారాదేకాద శేన్ద్రియాణి జాయంతే ఇతి హి వైదికాః. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ - * తైజసానీన్ద్రియాణ్యహుర్దేవా వైకారికా దశ । ఏకాదశం మనశ్చాత్ర దేవా వైకారికాః స్మృతాః ॥ ఇతి. అయమర్థః - వైకారికః తైజసః భూతాదిః ఇతి త్రివిధోఽహజ్కారః; స చ క్రమాత్ సాత్త్వికో రాజస స్తామస శ్చ. తత్ర తామసాద్భూతాదేరాకాశాదీని భూతాని జాయంత ఇతి సృష్టిక్రమముక్త్యా, తైజసాద్రాజసాహజ్కారాదేకాదశేన్ద్రియాణి జాయంత ఇతి పరమతముపన్యస్య. సాత్త్వికాహజ్కారాత్ వైకారికాణి ఇన్ద్రియాణి జాయంత ఇతి స్వమతముచ్యతే * దేవా వైకారికాః స్మృతాః ఇతి. దేవాః - ఇన్ద్రియాణి. ఏవమ్

ఆహజ్కారికాణామిన్ద్రియాణాం భూతైశ్చ ప్రియాయనం మహాభారతే ఉచ్యతే. భౌతిక త్వేఽపీన్ద్రియాణామ్ ఆకాశాదిభూతవికారత్వాదేవ ఆకాశాదిభూతవరిణామ విశేషాః వ్యవస్థితా ఏవ, శరీరవత్ పురుషాణామిన్ద్రియాణి భవంతీతి; బ్రహ్మణ్యచ్ఛేద్యే నిరవయవే నిర్వికారేత్వ నియమేనాన న్త హేయోపాధిసంసర్గదోషో దుష్పరిహర ఏవేతి శ్రద్ధధానానామేవాయం పక్ష ఇతి శాస్త్రవిదో న బహుమన్యంతే, స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమాత్ అవికారశ్రుతిర్బాధ్యతే నిరవద్యతా చ. బ్రహ్మణః శక్తిపరిణామ ఇతి చేత్; క్షేయం శక్తిరిత్యుచ్యతే? కిం బ్రహ్మపరిణామరూపా? ఉత బ్రహ్మణోఽనన్యా కాఽపీతి? ఉభయపక్షైః పి సర్వరూపపరిణామోఽవర్జనీయ ఏవ.

(అథ యాదవప్రకాశమతనిరాకరణమ్.)

తృతీయేఽపి పక్షే; జీవబ్రహ్మణోర్భేదవదభేదస్య చాభ్యుపగమాత్ తస్య చ తద్భావాత్ సౌభరిభేదవత్ స్వావతారభేదవచ్చ సర్వస్యేత్వరభేదత్వాత్ సర్వే జీవగతా దోషాస్తస్యైవ స్యుః. ఏతదుక్తం భవతి - ఈశ్వరః స్వరూపేణైవ సుర నర తిర్యక్ణావరాది భేదేనావస్థిత ఇతి హి తదాత్మకత్వ వర్జనం క్రియతే; తథా సతి ఏకమృత్పిణ్డారబ్ధ ఘటశరావాదిగతా న్యుదకాహరణాదీని సర్వకార్యాణి యథా తస్యైవ భవన్తి, ఏవం సర్వజీవగత సుఖదుఃఖాది సర్వమ్ ఈశ్వరగతమేవ స్యాదితి. ఘటకరకాదిసంస్థానానుపయుక్తమృద్ధవ్యం యథా కార్యాన్తరానన్వితమ్ ఏవ మేవ సుర పశు మనుజాది జీవత్వానుపయుక్తేశ్వరః సర్వజ్ఞసృత్యసజ్జల్పత్వాది గుణాకర ఇతి చేత్; సత్యమ్; స ఏవేశ్వరః ఏకేనాంశేన కల్యాణగుణాకరః స ఏవచాన్యేనాంశేన హేయ గుణాకరః ఇత్యుక్తం, ద్వయోరంశయో రీశ్వరత్వావిశేషాత్, ద్వావంశౌ వ్యవస్థితావితి చేత్ కస్తేన లాభః? ఏకస్యైవ ఏకే నాంశేన కల్యాణగుణాకరః స ఏవచాన్యేనాంశేన హేయ గుణాకరః ఇత్యుక్తం, ద్వయోరంశయోరీశ్వరత్వావిశేషాత్. ద్వావంశౌ వ్యవస్థితావితిచేత్ కస్తేన లాభః? ఏకస్యైవ ఏకేనాం శేన నిత్యదుఃఖిత్వాత్

అంశాంతరేణ సుఖిత్యమపి నేశ్వరత్వాయ కల్పతే. యథా దేవదత్తస్యైకస్మిన్ హస్తే చన్దనవజ్జానులేపః కేయూరకటకాఙ్గుళీయకాలఙ్కారః, ఏతస్యైవాన్యస్మిన్ హస్తే ముద్గరాభిఘాతః కాలానలజ్వాలానుప్రవేశశ్చ, తద్వదేవ ఈశ్వరస్య స్యాదితి బ్రహ్మజ్ఞానపక్షాదపి పాపీయానయం భేదాభేదపక్షః, అపరిమితదుఃఖస్య పారమార్థికత్వాత్ సంసారిణా మనస్తత్వేన దుస్తరత్వాచ్చ, తస్మాద్విలక్షణోఽయం జీవాంశః ఇతి చేత్, ఆగతోఽసితర్హి మదీయం పన్థానమ్, ఈశ్వరస్య స్వరూపేణ తాదాత్మ్యవర్ణనే స్యాదయం దోషః; ఆత్మశరీరభావేన తు తాదాత్మ్య ప్రతిపాదనే న కల్పిద్దోషః. ప్రత్యుత నిఖిలభువననియమనాదిర్మహాన్ గుణగణః ప్రతిపాదితోభవతి. సామానాధికరణ్యం చ ముఖ్యవృత్తమ్.

అపి చ ఏకస్య వస్తునో హి భిన్నాభిన్నత్వం విరుద్ధత్వాన్న సంభవతీత్యుక్తమ్, ఘటస్యపటాద్భిన్న త్వే సతి తస్య తస్మిన్న భావః; అభిన్న త్వే సతి తస్య చ భావ ఇతి ఏకస్మిన్నాలే చైకస్మిన్దేశే చైకస్య హి పదార్థస్య యుగపత్నద్భావోఽసద్భావశ్చ విరుద్ధః. జాత్యాత్మనాభావః వ్యక్త్యాత్మనా చాభావః ఇతి చేత్, జాతేః ముణ్డేన వ్యక్త్యా చాభేదే సతి ఖణ్డే ముణ్డస్యాపి సద్భావప్రసంగః. ఖణ్డేన చ జా తేరభిన్న త్వే సద్భావః భిన్న త్వే అసద్భావః; అశ్వేమహిషత్వస్యేవేతి విరోధోదుష్పరిహర ఏవ. జాత్యాదేర్వస్తుసంస్థానతయా వస్తునః ప్రకారత్వాత్ ప్రకారప్రకారిణోశ్చపదార్థాన్తరత్వం ప్రకారస్య పృథక్సిద్ధ్యనర్హత్వం పృథగనుపలమ్భశ్చ తస్య సంస్థానస్య చానేకవస్తుషు ప్రకారతయాఽవస్థితిశ్చ ఇత్యాది పూర్వమేవోక్తమ్ సోఽయమితి బుద్ధిః ప్రకారైక్యాత్, అయమపి దణ్డీతి బుద్ధివత్. అయమేవ చ జాత్యాదిః ప్రకారో వస్తునో భేద ఇత్యుచ్యతే; తద్యోగ ఏవ వస్తు భిన్నమితి వ్యవహారహేతురిత్యర్థః. స చ వస్తునో భేదవ్యవహారహేతుః స్వస్య చ, సంవేదనవత్; యథా సంవేదనం వస్తునో వ్యవహారహేతు స్వస్య వ్యవహార హేతు శ్చ భవతి. అత ఏవ సన్మాత్రగ్రాహి ప్రత్యక్షం న భేదగ్రాహి ఇత్యాదివాదా నిరస్తాః.

జాత్యాదిసంస్థానసంస్థితస్యైవ వస్తునః ప్రత్యక్షేణ గృహితత్వాత్ తస్యైవ సంస్థానరూపజాత్యాదేః ప్రతియోగ్యపేక్షయా భేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చ. స్వరూపపరిణామదోషశ్చ పూర్వమేవోక్తః.

(అథ స్వపక్షప్రతిష్ఠాపనమ్)

* యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరోయం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరో యమయతి ఏష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః, * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మాన వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః, * యః పృథివిమన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేద ఇత్యాది; * యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః, * ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే, తయోరన్యః పిష్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్చన్నయో అభీచాకశీతి. * అన్తఃప్రవిష్టశ్చాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, * తత్సృష్ట్యా త దేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య, సచ్చత్యచ్ఛాభవత్, ఇత్యాది; * సత్యం చాన్యతం చ సత్యమభవత్, * అనేన జీవేనాత్మనాఇత్యాది, * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తే నామృతత్వమేతి, * భోక్తాభోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేతత్, * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్, * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః, * జ్ఞాజ్ఞా ద్వావజావీశనీశౌ, ఇత్యాదిప్రతిశతైః తదుపబృంహణైః * జగత్సర్వం శరీరం తేస్థైర్యం తే వసుధాతలమ్. * యత్ కించిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వైదిజ్జి . తస్య సృజ్యస్య సంభూతో తత్సర్వం వై హరేస్తనుః ॥ * అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయ స్థితః * సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్మృతిర్జ్ఞాన మపోహనం చేత్యాది వేదవిదగ్రేసర వాల్మీకి పరాశర ద్వైపాయన వచోభిశ్చ

పరస్య బ్రహ్మణః, సర్వస్యాత్మ త్వావగమాత్ చిదచిదాత్మకస్య వస్తునస్తచ్చరీం త్వావగమాచ్చ శరీరస్య చ శరీరిణం ప్రతిప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ శరీరశరీరిణోశ్చ ధర్మభేదేఽపి తయో రసంజ్ఞరాత్ సర్వశరీరం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణో వైభవం ప్రతిపాదయద్భి సామానాధికరణ్యాదిభి ర్ముఖ్యవృత్తై స్సర్వచేతనాచేతనప్రకారం బ్రహ్మై వాభిధీయతే.

సామానాధికరణ్యం హి ద్వయోః పదయోః ప్రకారద్వయముఖే నైకార్థనిష్ఠత్వమ్; తస్య చైతస్మిన్పక్షే ముఖ్యతా. తథాహి-తత్త్వమ్ ఇతి సామానాధికరణ్యే తదిత్యనేన జగత్కారణం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరవద్యం బ్రహ్మోచ్యతే; త్వమితి చ చేతనసమానాధికరణవృత్తేన జీవాంతర్యామిరూపి తచ్చరీరం తదాత్మతయాఽవస్థితం తత్ప్రకారం బ్రహ్మోచ్యతే. ఇతరేషు పక్షేషు సామానాధికరణ్యహానిః బ్రహ్మణస్సదోషతా చ స్యాత్.

ఏతదుక్తం భవతి - * బ్రహ్మైవైవమవస్థితమిత్యత్ర ఏవంశబ్దార్థభూతప్రకారతయైవ విచిత్రచేతనాచేతనాత్మక ప్రపంచస్య స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ సద్భావః; తథా చ * బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యయమర్థస్సంపన్నో భవతి. తస్యైవేశ్వరస్య కార్యతయా కారణతయా చ నానాసంస్థానసంస్థితస్య సంస్థానతయా చిదచిద్వస్తుజాత మవస్థితమితి.

నను చ సంస్థానరూపేణ ప్రకారతయా ఏవం శబ్దార్థత్వం జాతిగుణయోరేవ దృష్టం న ద్రవ్యస్య, స్వతంత్రసిద్ధియోగ్యస్య పదార్థస్య ఏవం శబ్దార్థతయా ఈశ్వరస్య ప్రకారమాత్ర త్వమయుక్తమతి చేత్; ఉచ్యతే - ద్రవ్యస్యాపి దణ్డుకుణ్డలాదేః ద్రవ్యాంతరప్రకారత్వం దృష్టమేవ. నను చ దణ్డాదేః స్వతంత్రస్య ద్రవ్యాంతర ప్రకారత్వే మత్స్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః; యథా దణ్డీ కుణ్డీ ఇతి; అతః గోత్వాదితుల్యతయా చేతనాచేతనస్య ద్రవ్యభూతస్య వస్తునః ఈశ్వరప్రకారతయా సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాదనం న యుజ్యతే. అత్రోచ్యతే - గౌరశోమనుష్యో దేవ ఇతి భూతసంజ్ఞాతరూపాణాం ద్రవ్యాణామేవ, దేవదత్తో మనుష్యో జాతః పుణ్యవిశేషేణ, యజ్ఞదత్తో గౌర్జాతః

పాపేన కర్మణా, అన్య శ్చేతనః పుణ్యాతిరేకేణ దేవోజాతః ఇత్యాది దేవాదిశరీరాణాం చేతనప్రకారతయా లోకవేదయోః సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాదనం దృష్టమ్.

అయమర్థః. జాతిర్వా ద్రవ్యం వా గుణోవా న తత్రాదరః; కంచన ద్రవ్యవిశేషం ప్రతి విశేషణతయైవ యన్య నద్భావః తస్య తదపృథక్సిద్ధేస్తత్ప్రకారతయా తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాదనం యుక్తమ్. యస్య పునర్ద్రవ్యస్య పృథక్సిద్ధిస్తైవ కదాచిత్ క్వచిద్ద్రవ్యాంతర ప్రకారత్వమిష్యతే తత్ర మత్స్వర్థీయప్రత్యయ ఇతి విశేషః. ఏవమేవ, స్థావరజంగమాత్మకస్య సర్వస్య వస్తునః ఈశ్వరశరీరత్వేన తత్ప్రకారతయైవ స్వరూపసద్భావ ఇతి తత్ప్రకారీ ఈశ్వర ఏవ తత్తత్త్వబేనాభిధీయత ఇతి తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాదనం యుక్తమ్. తదేతత్సర్వం పూర్వమేవ నామరూపవ్యాకరణ శ్రుతివివరణే ప్రపశ్యితమ్. అతః ప్రకృతిపురుషమహదహజ్జగర తన్మాత్రభూతేంద్రియ తదారబ్ధచతుర్దశభువనాత్మక బ్రహ్మణ్డ - తదంతర్వర్తిదేవతిర్యజ్ఞనుష్య స్థావరాదిసర్వప్రకారసంస్థానసంస్థితం కార్యమపి సర్వం బహ్మవేతి కారణభూత బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ సర్వం విజ్ఞాతం భవతీతి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపన్నతరమ్. తదేవం కార్యకారణభావాదిముఖేన కృతస్మిన్స చిదచిద్వస్తునః పరబ్రహ్మప్రకారతయా తదాత్మకత్వముక్తమ్.

నను చ పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపేణ పరిణామాస్పదత్వం నిర్వికారనిరవద్య శ్రుతివ్యాకోపప్రసజ్గేన నివారితమ్. * ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానువరోధాదితి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞామృతత్కార్యదృష్టాంతాభ్యాం పరమపురుషస్య జగదుపాదానకారణత్వం చ ప్రతిపాదితమ్; ఉపాదానకారణత్వం చ పరిణామాస్పద త్వమేవ; కథమిద ముపపద్యతే? అత్రోచ్యతే సజీవస్య ప్రపంచస్యావిశేషేణ కారణత్వముక్తమ్; తత్ర ఈశ్వరస్య జీవరూపపరిణామాభ్యుపగమే * నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః ఇతి విరుద్ధ్యతే, వైషమ్యనైర్ఘ్న్యాపరిహారశ్చ

జీవానామనాదిత్వాభ్యుపగమేన త త్తత్క ర్మనిమిత్తతయా ప్రతిపాదితః
 * వైషమ్యవైర్ఘ్న్యే న సాపేక్షత్వాత్ * నకర్మావిభాగాదితి
 చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యపలభ్యతే చ ఇతి. అకృతాభ్యాగమకృత
 విప్రణాశ ప్రసజ్గశ్చానిత్యత్వేన భిహితః. తథా ప్రకృతేరప్యనాదితా శ్రుతిభిః
 ప్రతిపాదితా. * అజామేకాం లోహితశుక్ల కృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయంతీం
 స రూపామ్ । అజో హ్యేకోజుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం
 భుక్తభోగామజోఽన్యః ॥ ఇతి ప్రకృతిపురుషయో రజత్వం దర్శయతి. *
 అస్మాన్మాం సృజతే విశ్వమేతత్తస్మిం శ్చాన్యోమాయయా సన్నిరుద్ధః,
 మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్ ॥ ఇతి ప్రకృతిరేవ
 స్వరూపేణ వికారాస్పదమితి చ దర్శయతి; * గౌరనాద్యస్తవతీ సా జనిత్రీ
 భూతభావనీ ఇతి చ.

సృతిశ్చ * ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్వనాదీ ఉభావపి *
 భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ । అహజ్ఞాన ఇతీయం
 మేభిన్నాప్రకృతిరష్టధా । అవరేయమిత స్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్ ।
 జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ ॥ * ప్రకృతిం
 స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః * మయాఽ ధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే
 సచరాచరమ్ ఇత్యాదికా. ఏవం చ ప్రకృతే రపి ఈశ్వర శరీరత్వాత్ ప్రకృతి
 శబ్దోఽపి తదాత్మ భూతస్యేశ్వరస్య తత్ప్రకార సంస్థితస్యవాచకః; పురుష
 శబ్దోపి తదాత్మభూతస్యేశ్వరస్య పురుష ప్రకార సంస్థితస్యవాచకః; అతః
 తద్వికారాణా మపి తద్దైవేశ్వర ఆత్మా. తదాహ - * వ్యక్తం విష్ణుస్తథాఽ
 వ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చ * స ఏవ క్షోభకో బ్రహ్మన్ క్షోభ్యశ్చ పరమేశ్వరః
 ఇతి. అతః ప్రకృతిప్రకారసంస్థితే పరమాత్మని ప్రకారభూత ప్రకృత్యం శేవికారః
 ప్రకార్యం శే చావికారః, ఏవమేవ జీవప్రకారసంస్థితే పరమాత్మని చ
 ప్రకారభూత జీవంశే సర్వే చాపురుషార్థాః; ప్రకార్యంశః నియంతా నిరవద్యః
 సర్వకల్యాణగుణాశ్రయః సత్యసంకల్ప ఏవ. తథా చ సతి కారణావస్థ ఈశ్వర

ఏవేతి తదుపాదానకజగత్ కార్యావస్థోఽపి స ఏవేతి కార్యకారణ
 యోరనన్యత్వం సర్వశ్రుత్యవిరోధ శ్చ భవతి. తదేవం నామరూపవిభాగానర్థ
 సూక్ష్మదశాపన్న ప్రకృతిపురుషశరీరం బ్రహ్మ కారణావస్థమ్; జగతః
 తదాపత్తిరేవ చ ప్రలయః; నామరూపవిభాగవిభక్తస్థూల చిదచిద్వస్తుశరీరం
 బ్రహ్మ కార్యావస్థమ్; బ్రహ్మణః తథావిధస్థూలభావ ఏవ (జగతః)
 సృష్టిరిత్యుచ్యతే.

యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ * ప్రధానపుంసోరజయోః కారణం
 కార్యభూతయోరితి. తస్మాత్ ఈశ్వరప్రకారభూతసర్వావస్థప్రకృతి
 పురుషవాచినశ్శబ్దాః తత్ప్రకార విశిష్టతయాఽ వస్థితే పరమాత్మని ముఖ్యతయా
 వర్తన్తే, జీవాత్మవాచి దేవమనుష్యాది శబ్దవత్, యథా దేవమనుష్యాదిశబ్దాః
 దేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామవిశేషాణాం జీవాత్మ ప్రకారతయైన
 పదార్థత్వాత్ ప్రకారిణి జీవాత్మని ముఖ్యతయా వర్తన్తే. తస్మాత్ సర్వస్య
 చిదచిద్వస్తునః పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాత్ పరమాత్మని ముఖ్యతయా
 వర్తన్తే సర్వే తద్వాచకా శ్శబ్దాః.

అయమేవ ఆత్మశరీరభావః పృథక్సిద్ధ్యనర్హాధారాధేయభావః
 నియన్తనియామ్య భావః శేష శేషి భావశ్చ. సర్వాత్మనా ఆధారతయా
 నియన్తతయా శేషితయా చ ఆప్నోతీత్యాత్మా, సర్వాత్మనా ఆధేయతయా
 నియామ్యతయా శేషతయా చ అపృథక్సిద్ధం ప్రకార భూతమితి ఆకారః
 శరీరమితి చోచ్యతే. ఏవమేవ హి జీవాత్మనస్స్వశరీరసంబంధః. ఏవమేవ
 పరమాత్మనః సర్వశరీరత్వేన సర్వశబ్దవాచ్యత్వమ్, తదాహ శ్రుతిగణః *
 సర్వే వేదాయత్పదమామనన్తి * సర్వవేదాయత్రైకం భవన్తి, ఇతి. తస్మైకస్య
 వాచ్యత్వాదేకార్థ వాచినోభవన్తీత్యర్థః, * ఏకోదేవో బహుధా సంనివిష్టః *
 సహైవ సంతం న విజానన్తి దేవాః, ఇత్యాది. దేవాః - ఇన్ద్రియాణి.
 దేవ మనుష్యాదీనామన్తర్యామితయాఽఽ తత్త్వేన నివిశ్య సహైవ సంతం
 తేషా మిన్ద్రియాణి మనఃపర్యన్తాని న విజానన్తీత్యర్థః.

తథా చ పౌరాణికాని వచాంసి *నతాస్సు సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీ. వాచ్యే హి వచస ప్రతిష్ఠా. *కార్యాణాం కారణం పూర్వం వచసాం వాచ్య ముత్తమమ్ *వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యః ఇత్యాదీని. సర్వాణి హి వచాంసి సశరీరాత్మ విశిష్టమస్తర్వామిణమేవాచక్షతే. *హంతాహమిమాన్సిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనాఽను ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరణవాణి, ఇతి హి శ్రుతిః.

తథా చ మానవం వచః *ప్రశాసితారం సర్వేషామణీయాం సమణీయసామ్ । రుక్మాభం స్వప్నధీగమ్యం విద్యాత్తు పురుషం పరమ్ ॥ అన్తః ప్రవిశ్య - అన్తర్యామితయా సర్వేషాం ప్రశాసితారం - నియన్తారమ్ అణీయాంసః - ఆత్మానః, కృత్సుస్యాచేతనస్య వ్యాపకతయా సూక్ష్మభూతాస్తే; తేషామపి వ్యాపకత్వాత్తేభ్యోఽపి సూక్ష్మతర ఇత్యర్థః. రుక్మాభః - ఆదిత్యవర్ణః, స్వప్నధీగమ్యః - స్వప్నకల్పబుద్ధిప్రాప్యః, విశదతమ ప్రత్యక్షతాపన్నానుధ్యానైకలభ్య ఇత్యర్థః. *ఏనమేకే వదన్త్యగ్నిం మరుతోఽన్యే ప్రజాపతిమ్ । ఇద్రమేకే పరేప్రాణమపరే బ్రహ్మ శాశ్వతమ్ ॥ ఇతి; ఏకే - వేదాః ఇత్యర్థః, ఉక్తరీత్యా పరస్యైవ బ్రహ్మణ స్సర్వస్య ప్రశాసితృత్వేన సర్వాన్తరాత్మతయా ప్రవిశ్యావస్థితత్వాత్, అగ్నిదయోఽపి శబ్దాః శాశ్వతబ్రహ్మశబ్దవత్ తస్యైవ వాచకా భవన్తీత్యర్థః.

తథా చ సృత్యన్తరమ్ - యే యజన్తి పితౄన్ దేవాన్ బ్రాహ్మణాన్ సహుతాశనాన్ - సర్వభూతన్తరాత్మానం విష్ణుమేవ యజన్తి తే ॥ ఇతి; పితృదేవబ్రాహ్మణ హుతాశనాది శబ్దాః తన్ముఖేన తదన్తరాత్మభూతస్య విష్ణోరేవ వాచకాః, ఇత్యుక్తం భవతి.

అత్రేదం సర్వశాస్త్రహృదయమ్ - జీవాత్మానః స్వయమసంజ్ఞు చితాపరిచ్ఛిన్న నిర్మలజ్ఞానస్వరూపాస్సన్తః కర్మరూపావిద్యావేష్టితాః తత్తత్కర్మానురూపజ్ఞానసంకోచమాపన్నాః బ్రహ్మాది స్తద్భువర్యన్తవివిధవిచిత్ర దేహేషు ప్రవిష్టాః తత్తద్దేహోచితలబ్ధజ్ఞానప్రసరాః తత్తద్దేహాత్మాభిమానినః

తదుచితకర్మాణి కుర్వాణాః తదనుగుణసుఖదుఃఖోపభోగరూపసంసార ప్రవాహం ప్రతిపద్యన్తే. ఏతేషాం సంసార మోచనం భగవత్ప్రపత్తిమన్తరేణ నోపపద్యత ఇతి తదర్థం ప్రథమమేషాం దేవాదిభేదరహితజ్ఞానైకాకారతయా సర్వేషాం సామ్యం ప్రతిపాద్య తస్మాపి స్వరూపస్య భగవచ్ఛేషతైక స్వరూపైకరసతయా భగవదాత్మకతామపి ప్రతిపాద్య, భగత్స్వరూపం చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా సకలేతరవిసజాతీయమ్, అనవధికాతిశయాసంజ్ఞేయకల్యాణ గుణగణాశ్రయమ్, స్వసంజ్ఞప్రవృత్త సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతతయా సర్వస్యాత్మభూతం ప్రతిపాద్య తదుపాసనం సాఙ్గం తత్ప్రాపకం ప్రతిపాదయన్తి శాస్త్రాణీతి.

యథోక్తమ్ - *నిర్వాణమయ ఏవాయమాత్మా జ్ఞానమయోఽమలః । దుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః ప్రకృతేస్తే న చాత్మనః ॥ ప్రకృతిసంసర్గకృతకర్మమూలత్వాన్నాత్మస్వరూప ప్రయుక్తా ధర్మా ఇత్యర్థః. ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన ప్రకృతేరేవ ధర్మాః ఇత్యుక్తమ్. *విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్సిని । శుని చైవ శ్వపాకేచ పణ్డితా స్సమదర్శినః ॥ ఇతి; దేవతిర్యజ్ఞునుష్యస్థావరరూపప్రకృతిసంసృష్టస్యాత్మనః, స్వరూపవివేచనీ బుద్ధిః యేషాం తే పణ్డితాః - తత్తత్ప్రకృతివిశేషవివిక్తాయాథాత్మజ్ఞానవన్తః, తత్రతత్రాత్మన్తవిషమాకారే వర్తమానమాత్మానం సమానాకారం పశ్యన్తి సమదర్శినః ఇత్యుక్తమ్. తదిదమాహ - ఇహైవ తైర్జితః సర్గోయేషాం సామ్యేస్థితం మనః । నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ. తస్మాద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః ॥ ఇతి నిర్దోషమ్ - దేవాదిప్రకృతివిశేషసంసర్గరూపదోషరహితమ్, స్వరూపేణావస్థితం సర్వమాత్మవస్తు నిర్వాణరూపజ్ఞానైకాకారతయా సమమిత్యర్థః.

తస్యైవం భూతస్యాత్మనః భగవచ్ఛేషతైకరసతా, తన్నియామ్యతా, తదేకాధారతాచ, తచ్చరీరతత్తనుప్రభృతిభిశ్చబ్దైః, తత్సామానాధికరణ్యేన చ శ్రుతిస్మృతీహాసపురాణాదిషు ప్రతిపాద్యతే ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. *దైవీ

హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా । మామేవ యే ప్రపద్యంతే
మాయా మేతాంతరన్తితే ॥ ఇతి తస్యైతస్యాత్మనః కర్మకృతవిచిత్రగుణమయ
ప్రకృతిసంసర్గరూపాత్ సంసారాన్మోక్షః భగవత్ప్రపత్తిమన్తరేణ నోపపద్యతే
ఇత్యుక్తం భవతి; *నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే ఇత్యాదిభిశ్చుతిభి శ్చ.
*మయా తతమిదం సర్వం జగదవ్యక్తమూర్తినా । మత్స్థావి సర్వభూతాని
నచాహం తేష్టవస్థితః ॥ న చ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్ ॥
ఇతి సర్వశక్తియోగాత్ పైశ్వశ్యవైచిత్ర్యముక్తమ్. తదాహ - *
విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్, ఇతి. అనన్త
విచిత్రమహాశ్చర్యరూపం జగత్ మమ అయుతాయుతాంశాంశేన స్థితో
ఆత్మతయా ప్రవిశ్య, సర్వంమత్సంకల్పేన విష్టభ్య అనేన రూపేణ
అనన్తమహావిభూతిః, అపరిమితోదారగుణసాగరః నిరతిశయాశ్చర్యభూతః,
స్థితోహృత్ మిత్యర్థః.

తదిదమాహ - * ఏకత్వే సతి నానాత్వం నానాత్వే సతి చైకతా ।
అచిన్త్యం బ్రహ్మణోరూపం కస్త ద్వేదితుమర్హతి ॥ ఇతి. ప్రశాసితత్వేనైక ఏవ
సన్; విచిత్రచిదచిద్వస్తుప్సంతరాత్మతయా ప్రవిశ్య, తత్తద్రూపేణ విచిత్రప్రకారః
విచిత్రకర్మ కారయన్, నానారూపతాం భజతే. ఏవం స్వల్పల్పాంశేన
సర్వాశ్చర్యమయం నానారూపం జగత్ తదన్తరాత్మతయా ప్రవిశ్య విష్టభ్య
నానాత్వేనావస్థితోఽపి సన్, అనవధికాతిశయా సజ్జేయ కల్యాణగుణగణః
సర్వేశ్వరేశ్వరః పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమః నారాయణః
నిరతిశయాశ్చర్యభూతః నీలతోయద సజ్గాశః, పుణ్డరీక దలామలాయతేక్షణః
సహస్రాంశుః సహస్రకిరణః పరమేవ్యోమ్ని *యో వేద నిహితం గుహాయాం
పరమేవ్యోమన్ *తదక్షరే పరమేవ్యోమన్ ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధ ఏక ఏవావతిష్ఠతే.

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కన్యచిదపి వస్తనః ఏకన్వభావస్య
ఏవకార్యశక్తియుక్తస్య ఏకరూపస్య రూపాన్తరయోగః స్వభావాన్తరయోగః
శక్త్యన్తరయోగశ్చ న ఘటతే. తస్మైకన్యవరస్య బ్రహ్మణః

సర్వవస్తువిసజాతీయతయా సర్వస్వభావత్వం సర్వశక్తి యోగశ్చేతి, ఏకస్యైవ
విచిత్రానన్త నానారూపతా చ పునరవ్యనన్తాపరిమితాశ్చర్య యోగేనైకరూపతా
చ న విరుద్ధేతి వస్తుమాత్రసామ్యాత్ విరోధచిన్తా న యుక్తేత్యర్థః. యథోక్తమ్
- * శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః । యతోఽతీ తో బ్రహ్మణస్తాన్తు
సర్గాద్యా భావశక్తయః ॥ భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ఠతా.
ఏతదుక్తం భవతి - సర్వేషామగ్నిజలాదీనాం భావానా మేకస్మిన్నపి
భావేదృష్టేవ శక్తిః తద్విసజాతీయభావాన్తరేఽపీతి న చిన్తయితుం యుక్తా,
జలాదావదృష్టాఽపి తద్విసజాతీయే పావకే భానకత్వోష్ఠత్వాది
శక్తిర్యథాదృశ్యతే, ఏవమేవ సర్వవస్తు విసజాతీయే బ్రహ్మణి సర్వసామ్యం
నానుమాతుం యుక్తమితి. అతః విచిత్రానన్తశక్తియుక్తం బ్రహ్మైత్యర్థః. తదాహ
- * జగదేతన్మహాశ్చర్యం రూపం యస్య మహాత్మనః । తేనాశ్చర్యపరేణాహం
భవతా కృష్ణ స గతః ॥ ఇతి.

తదేతన్నానావిధానన్త శ్రుతినికరశిష్టపరిగృహీతతద్వాఖ్యానపరి
శ్రమాదవధారితమ్, తథాహి - ప్రమాణాన్తరాపరిదృష్టాపరిమితపరిణామానేక
తత్త్వనియత క్రమవిశిష్టా సృష్టిప్రలయోబ్రహ్మణోఽనేకవిధాశ్చుతయో వదన్తి.
*నిరవద్యం నిరజ్ఞానమ్ *విజ్ఞానమ్ *ఆనన్దమ్ *నిర్వికారమ్ *నిష్కలం
నిష్క్రియం శాన్తమ్ *నిర్గుణమ్ ఇత్యాదికాః నిర్గుణం జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మైతి
కాశ్చన శ్రుతయోఽభిదధతి * నేహ నానాస్తి కిన్చన, మృత్యోస్స
మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి. * యత్ర త్వస్య
సర్వమాత్మైవాభూతత్వేన కం పశ్యేత్, తత్తేన కం విజానీయాత్. ఇత్యాదికాః
నానాత్వనిషేధవాదిన్యస్సన్తి కాశ్చన శ్రుతయః. * యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిద్యస్య
జ్ఞానమయం తపః, * సర్వాణి రూపాణి విచిత్యధీరః, నామానికృత్వాఽ
భివదన్యదాస్తే *సర్వేనిమేషా జజ్జిరే విద్యుతః పురుషాదధి * అపహతపాప్నా
విజరో విమృత్యుర్వికోకోఽవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పః
ఇతి సర్వస్మిన్ జగతి హేయతయాఽవగతం సర్వం గుణం ప్రతిషిధ్య,

నిరతిశయకల్యాణగుణానన్త్యం సర్వజ్ఞతాం సర్వశక్తియోగం
సర్వనామరూపవ్యాకరణం సర్వస్యాధారతాంచ కాశ్చన శ్రుతయో బ్రువతే.
*సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్ *ఏకస్సన్
బహుధా విచారమ్ ఇత్యాదికాః బ్రహ్మసృష్టం జగన్నానాకారం
ప్రతిపాద్యతదైక్యం చ ప్రతిపాదయన్తికాశ్చన శ్రుతయః. *పుథగాత్మానం
ప్రేరితారం చ మత్వా, *భోక్తాభోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా, *
ప్రజాపతిరకామయత ప్రజాస్సృజేయేతి, *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం
శాశ్వతం శివమచ్యుతమ్, *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం
దేవతానాం పరమం చ దైవతమ్. *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః ఇత్యాదికాః
బ్రహ్మస్సర్వస్మాదన్యత్వం సర్వస్యేశితవ్యత్వమ్ ఈశ్వరత్వంచ బ్రహ్మణః సర్వస్య
శేషతాం పతిత్వం చేశ్వరస్య కాశ్చన. *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం
సర్వాత్మా, *ఏష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః, *యస్య పృథివీ శరీరం
యస్యాపశ్చరీరం యస్య తేజశ్చరీరమ్ ఇత్యాది, *యస్యావ్యక్తం శరీరం
యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్చరీరం యస్యాత్మాశరీరమ్ ఇతి
బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య వస్తునః బ్రహ్మశ్చ శరీరాత్మభావం దర్శయన్తి కాశ్చన
ఇతి నానారూపాణాం వాక్యానామవిరోధో ముఖ్యార్థాపరిత్యాగశ్చ యథా
సంభవతి తథైవ వర్ణనీయం; వర్ణితం చ.

అవికారశ్రుతయః స్వరూపపరిణామపరిహారాదేవ ముఖ్యార్థాః.
నిర్గుణవాదాశ్చ ప్రాకృత హేయగుణనిషేధవిషయతయా వ్యవస్థితాః.
నానాత్వ నిషేధవాదాశ్చ ఏకస్త్వైవ బ్రహ్మణశ్చరీరతయా ప్రకారభూతం సర్వం
చేతనాచేతనం వస్త్వితి, సర్వస్యాత్మతయా సర్వప్రకారం బ్రహ్మైవావస్థితమితి
సూరక్షితాః. సర్వవిలక్షణత్వపతిత్వేశ్వరత్వకల్యాణగుణాకరత్వ
సత్యకామత్వసత్యసజ్జల్పత్వాదివాక్యం తదభ్యుపగమా దేవ సూరక్షితమ్.
జ్ఞానానన్తమాత్రవాది చ సర్వస్మాదన్యస్య, సర్వకల్యాణగుణాశ్రయస్య
సర్వేశ్వరస్య, సర్వశేషిణః, సర్వాధారస్య, సర్వోత్పత్తిస్థితిప్రలయహేతుభూతస్య,

నిరవద్యస్య, నిర్వికారస్య, సర్వాత్మభూతస్య పరస్యబ్రహ్మణః
స్వరూపనిరూపకధర్మః మలప్రత్యనీకానన్దరూపజ్ఞానమేవేతి, స్వప్రకాశతయా
స్వరూపమపి జ్ఞానమేవేతి చ ప్రతిపాదనాదనుపాలితమ్ ఐక్యవాదాశ్చ
శరీరాత్మభావేన సామానాధికరణ్య ముఖ్యార్థతోపపాదనా సుస్థితాః.

ఏవం చ సతి అభేదో వాభేదో వా ద్వాత్మకతా వా, వేదాన్తవేద్యః కోఽ
యమర్థః సమర్థితో భవతి? సర్వస్య వేదవేద్యత్వాత్ సర్వం సమర్థితమ్ -
సర్వశరీరతయా సర్వప్రకారం బ్రహ్మైవావస్థితమిత్యభేదః సమర్థితః; ఏక
మేవ బ్రహ్మ నానాభూతచిదచిద్విసుప్రకారం నానాత్వేనావస్థితమితి భేదాభేదా;
అచిద్వస్తునశ్చ చిద్వస్తునశ్చ ఈశ్వరస్య చ స్వరూప స్వభావవైలక్షణ్యాత్
అసంకరాచ్చ భేదస్సమర్థితః.

నను చ *తత్త్వమసి శ్వేతకేతో *తస్య తావదేవ చిరమిత్యైక్యజ్ఞానమేవ
పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనమితి గమ్యతే; నైతదేవమ్. - *
పుథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తత స్తేనామృతత్వమేతీతి, ఆత్మానం
ప్రేరితారఞ్చ - అన్తర్యామిణం పృథక్ మత్వా, తతః - పృథక్జ్ఞానాద్ధేతోః
తేన - పరమాత్మనా జుష్టః అమృతత్వమేతీతి సాక్షాదమృతత్వ
ప్రాప్తిసాధనమాత్మనో నియన్తుశ్చ పృథగ్భావజ్ఞానమేవేత్యవగమ్యతే. ఐక్యవాక్య
విరోధాదేతదపరమార్థసగుణబ్రహ్మప్రాప్తివిషయమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమితి చేత్;
పృథక్జ్ఞానస్త్వైవ సాక్షాదమృతత్వప్రాప్తిసాధనత్వశ్రవణాత్ విపరీతం కస్మాన్న
భవతి?

ఏతుదుక్తం భవతి - ద్వయోస్తుల్యయోర్విరోధే సతి అవిరోధేన
తయోర్విషయో వివేచనీయ ఇతి. కథమవిరోధ ఇతి చేత్,
అన్తర్యామిరూపేణావస్థితస్య పరస్య బ్రహ్మణః శరీరతయా ప్రకారత్వాత్
జీవాత్మనః త్రతకారం బ్రహ్మైవ త్వమితి శబ్దేనాభిధీయతే, తథైవ జ్ఞాతవ్యమితి
తస్య వాక్యస్వార్థః. ఏవంభూతాజ్ఞేవాత్ తదాత్మతయాఽవస్థితస్య పరమాత్మనో
నిఖిలదోషరహితతయా సత్యసజ్జల్పత్వాద్యనవధికాతిశయాసజ్ఞేయ

కల్యాణగుణాకరత్వేన చ యః పృథగ్భావః, సోఽనుసన్ధేయ ఇతి అస్య వాక్యస్య విషయః - ఇత్యయమర్థః పూర్వమేవా సకృదుక్తః. * భోగ్యభూతాచిద్యస్తుసంసర్గశ్చ పరమాత్మోపాసనానోక్తశ్చేత్యాదయస్స్వభావాః, ఏవంభూత భోక్తృభోగ్యయోరన్తర్యామిరూపేణానస్థానం స్వరూపేణ చాపరిమితగుణోఽఘాత్రయత్వేనావస్థానమితి పరస్య బ్రహ్మణః త్రివిధావస్థానం జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థః.

* తత్త్వమసీతి సద్విద్యాయాముపాస్యం బ్రహ్మ సగుణం, సగుణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ ఫలమిత్యభియుక్తైః పూర్వాచార్యైః వ్యాఖ్యతం యథోక్తం వాక్యకారేణ - * యుక్తం తద్గుణకోపాసనాత్, ఇతి. వ్యాఖ్యతం చ ద్రమిడాచార్యేణ విద్యావికల్పం వదతా - * యద్యపి సచ్చిత్తో న నిర్బుగ్నదైవతం గుణగణం మనసాఽనుధావేత్, తథాఽప్యన్తర్గుణామేవ దేవతాం భజతే ఇతి తత్రాపి సగుణైవ దేవతా ప్రాప్యతే, ఇతి. సచ్చిత్తః - సద్విద్యానిష్ఠః. న నిర్బుగ్నదైవతం గుణగణం మనసాఽనుధావేత్ - అపహతపాపమత్వాదికల్యాణగుణగణం దైవతాద్విభక్తం యద్యపి దహరవిద్యానిష్ఠ ఇవ సచ్చిత్తో నస్మరేత్; తథాఽప్యన్తర్గుణామేవ దేవతాం భజతే - దేవతా స్వరూపానుబంధిత్వాత్సకలకల్యాణగుణగణస్య కేన చిత్పర దేవతాసాధారణేన నిఖిలజగత్కారణత్వాదినా గుణేనోపాస్యమానాఽపి దేవతావస్తుతస్త్వరూపానుబంధిసర్వ కల్యాణగుణగణవిశిష్టేవోపాస్యతే; అతః సగుణమేవ బ్రహ్మ తత్రాపి ప్రాప్యమితి సద్విద్యాదహరవిద్యయోర్వికల్ప ఇత్యర్థః.

నను చ సర్వస్య జన్తోః పరమాత్మా అన్తర్యామీ, తన్నియామ్యంచ సర్వమిత్యుక్తమ్; ఏవంచ సతి విధినిషేధశాస్త్రాణామధికారి న దృశ్యతే. యః స్వబుద్ధ్యైవ ప్రవృత్తినివృత్తిశక్తః స ఏవం కుర్యాన్న కుర్యాదితి విధినిషేధయోగ్యః, న చైష దృశ్యతే. సర్వస్మిన్ ప్రవృత్తిజాతే సర్వస్య ప్రేరకః పరమాత్మా కారయతేతి తస్య సర్వనియమనం ప్రతిపాదితమ్. శ్రూయతే చ - * ఏష ఏవ సాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యోలోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష

ఏవాసాధుకర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి. సాధ్యసాధుకర్మకారయితృత్వాన్వైర్ఘ్యంచ.

అత్రోచ్యతే - సర్వేషామేవ చేతనానాం చిచ్ఛక్తియోగః ప్రవృత్తిశక్తియోగః ఇత్యాది సర్వం ప్రవృత్తినివృత్తిపరికరం సామాన్యేన సంవిధాయ తన్నిర్వహణాయ తదాధావో భూత్వాఅంతః ప్రవిశ్య అనుమన్తతయా చ నియమనం కుర్వన్ శేషిత్వేనావస్థితః పరమాత్మా; ఏతదాహితశక్తిస్సన్ ప్రవృత్తినివృత్త్యాది స్వయమేవ కురుతే; ఏవం కుర్వాణమీక్షమాణః పరమాత్మా ఉదాసీన ఆస్తే; అతస్సర్వముపపన్నమ్. సాధ్యసాధుకర్మకారయితృత్వం తు వ్యవస్థిత విషయం న సర్వసాధారణమ్. యస్తుపూర్వం స్వయమేవాతిమా (త్రమా)త్రానుకూల్యే ప్రవృత్తః. తం ప్రతి ప్రీతః స్వయమేవ భగవాన్ కల్యాణబుద్ధియోగదానం కుర్వన్కల్యాణే ప్రవర్తయతి. యః పునరతిమాత్ర (0) ప్రాతికూల్యే ప్రవృత్తః, తస్యతుక్రూరాం బుద్ధి దదత్ స్వయమేవ క్రూరేష్వేవ కర్మసు ప్రేరయతి భగవాన్. యథోక్తం భగవతా - * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం । దదామి బుద్ధియోగం తం మేన మా ముపయాన్తితే ॥ * తేషామేవానుకమృగర్థమహమజ్ఞానజం తమః । నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా ॥ * తానహంద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషునరాధమాన్ । క్షిపామ్యజప్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు ॥ ఇతి.

సోఽయం పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమః నిరతిశయపుణ్య సజ్చయక్షీణా శేషజన్మో పచితపాపరాశేః పరమపురుష చరణారవిన్ద శరణాగతిజనితతదాభిముఖ్యస్య న దాచార్యోపదేశోవబృంహిత శాస్త్రాధిగతతత్త్వ యథాత్మావబోధపూర్వకాహరహరుపచీయమానశమదమ తపశ్శౌచ క్షమార్జవభయా భయస్థానవివేక దయాహింసాద్యాత్మగుణోపేతస్య వర్ణాశ్రమోచిత పరమపురుషారాధన వేషనిత్యనైమిత్తికకర్మోపసంహృతి నిషిద్ధపరిహారనిష్ఠస్య పరమపురుష చరణారవిన్దయుగలన్యస్తాత్మాత్మీయస్య తద్భక్తికారితానవరతస్తతిస్మృతి నమస్మృతి (వందన) యతనకీర్తన

గుణశ్రవణవచన ధ్యానార్చనప్రణామాది ప్రీతపరమకారుణిక పురుషోత్తమప్రసాదవిధ్వస్తస్వాస్త ధ్వాస్తస్య. అనన్యప్రయోజనానవరత నిరతిశయప్రియవిశదతమప్రత్యక్ష తాపన్నానుధ్యానరూప భక్త్యైకలభ్యః. తదుక్తం పరమగురుభిః భగవద్భామునాచార్యపాదైః - * ఉభయపరికర్మిత స్వాస్తస్య ఐకాంతికాత్యంతిక భక్తియోగలభ్యః ఇతి. జ్ఞానయోగకర్మయోగ సంస్కృతాంతః కరణస్యేత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః - * విద్యాం చావిద్యాంచయస్తద్వేదోభయంసహ । అవిద్యయామృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్ను తే ॥ ఇతి. అత్రా విద్యాశబ్దేన విద్యేతరత్ పర్యాశ్రమాచారాది పూర్వోక్తం కర్మోచ్యతే; విద్యా శబ్దేన చ భక్తి రూపాపన్నం ద్యానముచ్యతే, యథోక్తమ్ - * ఇజయాసోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞాన వ్యపాశ్రయః । బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయా ॥ ఇతి. * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే. * య ఏవం విదురమృతాస్తే భవన్తి, * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, * స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి ఇత్యాది. * వేదనశబ్దేన ధ్యానమేవాభిహితం, * నిధిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినైకార్థాత్. త దేవ ధ్యానం పునరపివిశినష్టి * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా నివృణుతే తమాంస్వామ్ ॥ ఇతి. భక్తిరూపాపన్నానుధ్యానేనైవ లభ్యతేన కేవలవేదనమాత్రేణ, * న మేధయా ఇతి కేవలస్య నిషిద్ధత్వాత్.

ఏతదుక్తం భవతి - యోఽయం ముముక్షుః వేదాంతవిహితవేదనరూపధ్యానాదినిష్ఠః, యదా తస్య తస్మిన్నేవానుధ్యానే అనవధికాతిశయా ప్రీతిర్జాయతే, తదైవ తేన లభ్యతే పరమపురుష ఇతి. యథోక్తం భగవతా - * పురుషస్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయా, * భక్త్యాత్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్హం । జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరస్తప ॥ * భక్త్యామామభిజానాతి యావాన్యశ్చాస్మి తత్త్వతః ।

తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వావిశతే తదనన్తరమ్ ॥ ఇతి. తదనన్తరం మాం తత ఏవ - భక్తేః విశతే ఇత్యర్థః. భక్తి రపి నిరతిశయప్రియానన్యప్రయోజన స్వేతరవైత్యుష్ణవహజ్ఞానవిశేష ఏవేతి తద్భుక్త ఏవ తేన పరేణాత్మనా వరణీయో భవతీతి తేన లభ్యతే - ఇతి శ్రుత్యర్థః. ఏవంవిధపరభక్తిరూపజ్ఞాన విశేషస్యోత్పాదకః పూర్వోక్తాహరహరుపచీయమానజ్ఞానపూర్వకకర్మాను గృహీతభక్తియోగ ఏవ. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ - * పర్యాశ్రమాచారవతా పురుషేణ పరఃపుమాన్ । విష్ణురారాధ్యతే పన్థా నాన్యస్తత్తోషకారకః ॥ ఇతి. నిఖిలజగదుద్ధరణాయ అవని తలేఽవతీర్ణః పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమః స్వయమేవైతదుక్తవాన్ - * స్వకర్మ నిరతస్సిద్ధిం యథా విన్దతి తచ్ఛృణు । యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ ॥ స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః ॥ ఇతి యథోదితక్రమపరిణతభక్త్యైకలభ్య ఏవ.

భగవద్బోధాయనటజ్ఞుద్రమిడగుహదేవకపర్ది భారుచిప్రభృత్యవిగీతశిష్ట పరిగృహీత పురాతన వేదవేదాంతవ్యాఖ్యానసువ్యక్తార్థ శ్రుతినికరదర్శితోఽయం వన్థాః. అనేన చార్వాక శాక్యాలూక్యాక్షపాదక్షవణక కపిలపతజ్జలిమతానుసారిణో వేదబాహ్యః వేదావలంబికుదృష్టిభిః సహనిరస్తాః. వేదావలంబినామపి యథావస్థితవస్తువిపర్యస్తదృశాం బాహ్యసామ్యం మనునైవోక్తమ్ - * యా వేదబాహ్యస్త్వతయః యాశ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః । సర్వాస్తానిష్పలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హితాస్త్వతాః ॥ ఇతి. రజస్తమోభ్యామస్పృష్టముత్తమం సత్త్వమేవ యేషాం స్వాభావికో గుణః తేషామేవ వేదైకరుచిః వేదార్థయాథాత్మావబోధశ్చేత్యర్థః. యథోక్తం మాత్యే - * సంకీర్ణాస్సాత్త్వికాశ్చైవ రాజసాస్తామసాస్తథా, ఇతి కేచిద్బ్రహ్మకల్పాస్సంకీర్ణాః కేచిత్సత్త్వ ప్రాయాః కేచిద్రజఃప్రాయాః కేచిత్తమః ప్రాయాః ఇతి కల్పవిభాగ ముక్త్యాసత్త్వరజస్తమోమయానాం తత్త్వానాం మాహాత్మ్యవర్ణనశ్చ తత్తత్కల్పప్రోక్త పురాణేషు సత్త్వాదిగుణమయేన బ్రహ్మణా

క్రియత ఇతి చోక్తమ్ - *యస్మిన్ కల్పేతు యత్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా । తస్యతస్యతుమాహాత్మ్యం తత్త్వరూపేణ వర్ణితమ్ ॥ ఇతి. విశేషతశ్చోక్తమ్ - * అగ్నేశ్శివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీర్త్యతే । రాజసేషు చ మాహాత్మ్యమధికం బ్రహ్మణో విదుః ॥ సాత్వికేష్వధ కల్పేషు మహాత్మ్యమధికం హరేః । తేష్వేవ యోగసంసిద్ధా గమిష్యన్తి పరాంగతిమ్ ॥ సజ్జీర్ణేషు సరస్వత్యాః పితృణామ్ ఇత్యాది.

ఏతదుక్తం భవతి - ఆదిక్షేత్రజ్ఞత్వాద్బ్రహ్మణః తస్యాపి కేషు చిదహస్సు సత్త్వముద్రిక్తమ్, కేషుచిద్రజః, కేషు చిత్తమః. యథోక్తం భగవతా - *న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః । సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్సాత్విభిర్ముఖైః ॥ ఇతి. *యో బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై, ఇతి శ్రుతేః బ్రహ్మణోఽపి సృజ్యత్సేన శాస్త్రవశ్యత్సేన చ క్షేత్రజ్ఞత్వం గమ్యతే. సత్త్వప్రాయేష్వహస్సు తదితరేషు చ యాని పురాణాని బ్రహ్మణాప్రోక్తాని తేషాం పరస్పరవిరోధే సతి సాత్వికాహః ప్రోక్తం పురాణమేవ యథార్థమ్, తద్విరోధ్యన్యదయాథార్థమితి పురాణనిర్ణయామైవేదం సత్త్వనిష్ఠేన బ్రహ్మణా అభిహితమితి విజ్ఞాయతే ఇతి. సత్త్వాదీనాం కార్యం చ భగవతైవోక్తమ్ - *సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం రజసో లోభ ఏవ చ । ప్రమాదమోహౌ తమసో భవతోఽజ్ఞానమేవచ ॥ * ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే । బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధిస్సా పార్థసాత్త్వికీ ॥ యయా ధర్మమధర్మం చ కార్యం చాకార్యమేవ చ । అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ ॥ అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసావృతా । సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ ॥ ఇతి. సర్వాన్ పురాణార్థాన్ బ్రహ్మణస్సకాశాదధిగమ్యైవ సర్వాణి పురాణాని పురాణకారాశ్చక్రః. యథోక్తమ్ - * కథయామి యథా పూర్వం దక్షాద్వైర్మునిసత్తమైః । పృష్టః ప్రోవాచ భగవానబ్రహ్మయోనిః పితామహః ॥ ఇతి.

అపౌరుషేయేషు వేదవాక్యేషు పరస్పరవిరద్ధేషు కథమితి చేత్, తాత్పర్యనిశ్చయాదవిరోధః పూర్వమేవోక్తః.

యదపి చేదం విరుద్ధమివ దృశ్యతే - *ప్రాణం మనసి సహ కరణైర్నాదాన్తే పరాత్మని సంప్రతిష్ఠాప్య ధ్యాయీ తేశానంద్రాయీతైవం సర్వమిదమ్ బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వేసంప్రసూయన్తే సక కారణం...కారణం తు ధ్యేయః సర్వైశ్చర్యసంపన్నస్సర్వైశ్చర్యశృమ్భురాకాశ మధ్యేధ్యేయః *యస్మాత్పురం నాపరమస్తికిచ్చిద్భస్మాన్నాణీయోనజ్ఞాయోఽస్తి కశ్చిత్ । వృక్ష ఇవ స్రబ్ధో దివి తిష్ఠ త్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్ ॥ తతో యదుత్తరతరం తదరూపమనామయమ్ । య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి అభేతరే దుఃఖమేవాపియన్తి ॥ సర్వాననశిరోగ్రీవః సర్వభూతగుహశయః । సర్వవ్యాపీ చ భగవాన్ తస్మాత్ సర్వగతశ్చినః ॥ *యదా తమస్తన్న దివాన రాత్రిర్ననన్నచాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః । తదక్షరం తత్సవితుర్వరేణ్యం ప్రజ్ఞా చ తస్మాత్ ప్రసృతా పురాణీ ॥ ఇత్యాది; *నారాయణ పరం బ్రహ్మ, ఇతి చ పూర్వమేవ ప్రతిపాదితమ్; తేనాస్య కథమవిరోధః?

అత్యల్పమేతత్ - *వేదవిత్ప్రవరప్రోక్తవాక్యన్యాయోపబృంహితాః । వేదాస్సాన్గాహరిం ప్రాహుర్జగజ్జన్మాదికారణమ్ ॥ *జన్మాద్యస్య యతః, *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి, తద్విజిజ్ఞాసస్య, తద్బ్రహ్మేతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మైత్యవగమ్యతే. తచ్చజగత్సృష్టిప్రలయప్రకరణేష్వేవావగన్తవ్యమ్. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి జగదుపాదానతాజగన్నిమిత్త తాజగదన్తర్యామితాదిముఖేన పరమకారణం సచ్చజ్ఞేన ప్రతిపాదితమ్. అయమేవార్థః *బ్రహ్మ వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇతి శాఖాన్తరే బ్రహ్మశబ్దేన ప్రతిపాదితః; అనేన సచ్చబ్దాభిహితం బ్రహ్మైత్యవగతమ్. అయమేవార్థశ్శాఖాన్తరే *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, నాన్యతకిచ్చిన మిషత్ ఇతి; తథా సద్బ్రహ్మశబ్దాభ్యామాత్మైవాభిహిత ఇత్యవగమ్యతే. తథా

చ శాఖాస్తరే * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మ నేశానో నేమే
 ద్యావాపుథివీ, ఇత్యాదినా సద్రుహృత్మాదిపరమకారణవాచిభిశ్చజ్ఞైః నారాయణ
 ఏవాభిధీయత ఇతి నిశ్చీయతే. * యమస్తస్సముద్రే కవయో వయన్తీత్యాది
 * నైనమూర్ధ్వం న తిర్యఞ్చం న మధ్యే పరిజగ్రభత్. న తస్యేశేకశ్చన తస్య
 నామ మహద్యశః || న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి
 కశ్చనైనమ్. హృదామనీషా మనసాఽభిక్షప్తో య ఏనం విదురమృతాన్తే
 భవన్తి || ఇతి సర్వస్మాత్పరత్వమస్య ప్రతిపాద్య, * న తస్యేశే కశ్చనేతి
 తస్మాత్పరం కిమపి న విద్యత ఇతి చ ప్రతిపిద్య, * అద్భ్యుస్సంభూతో
 హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ ఇతి తేనైకవాక్యతాం గమయతి. తచ్చ
 మహాపురుషప్రకరణం * హ్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ, ఇతి నారాయణ
 ఏవేతిద్యోతయతి. అయమర్థః నారాయణానువాకే ప్రపఞ్చితః. *
 సహస్రశీర్షం దేవమిత్యారభ్య * స బ్రహ్మ స శివస్నేహస్సోఽక్షరః
 పరమన్స్వరాట్, ఇతి సర్వశాఖాను పరతత్త్వప్రతిపాదనపరాన్
 అక్షరశివశంభుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిః పరతత్త్వపరాయణపరమాత్మాది
 సర్వశబ్దాన్ తత్తద్గుణయోగేన నారాయణ ఏవ ప్రయుజ్య, తద్వ్యతిరిక్తస్య
 న మన్తస్య తదాయత్తతాం తన్నియామ్యతాం తచ్ఛేషతాం
 తదాత్మకతాంచతద్వాప్యతాం, తదాధారతాం ప్రతిపాద్య బ్రహ్మశివ
 యోరపీన్ద్రాదిసమానాకారతయా తద్విభూతిత్వంచ ప్రతిపాదితమ్. ఇదంచ
 వాక్యం కేవల పరతత్త్వ ప్రతిపాదనపరమ్; అన్యత్కించదప్యత్రన విధీయతే.
 అస్మిన్వాక్యే ప్రతిపాదితస్య సర్వస్మాత్పరత్వేనాపస్థితస్య బ్రహ్మణః వాక్యాస్తరేషు
 * బ్రహ్మవిదాపోక్షితి పరమిత్యాదిషు ఉపాసనాది విధీయతే.

అతః * ప్రాణం మనసి సహ కరణైరిత్యాదివాక్యం సర్వకారణే
 పరమాత్మని కరణప్రాణాది సర్వం వికారజాతముపసంహృత్య తమేవ
 పరమాత్మానం సర్వస్యేశానం ధ్యాయా తేతి పరబ్రహ్మభూతనారాయణస్యైవ
 ధ్యానం విదధాతి. * పతిం విశ్వస్య * న తస్యేశే కశ్చన, ఇతి తస్యైవ

సర్వేశానతా ప్రతిపాదితా. అతఏవ * స రైవేశ్వర్యనంపన్నః
 సర్వేశ్వరశ్శమ్ముఖాకాశమధ్యే ధ్యేయః ఇతి నారాయణస్యైవ పరమకారణస్య
 శమ్ముశబ్దవాచ్యస్య ధ్యానం విధీయతే. * కశ్చ ధ్యేయః ఇత్యారభ్య * కారణం
 తు ధ్యేయః ఇతి కార్యస్యాధ్యేయతా పూర్వకం కారణైకధ్యేయతా
 పరత్వాద్వాక్యస్య. తస్యైవ నారాయణస్య పరమకారణతా శమ్ముశబ్దవాచ్యతా
 చ పరమకారణ ప్రతిపాదనైకపరే నారాయణానువాక ఏవ ప్రతిపన్నేతి
 తద్విరోధ్యర్థాన్తరపరికల్పనం కారణస్యైవ ధ్యేయత్వేన విధివాక్యే న యజ్యతే.

యదపి * తతో యదుత్తరతరమిత్యత్ర పురుషాదన్యస్య పరతరత్వం
 ప్రతీయత ఇత్యభ్యధ్యాయ, తదపి * యస్మాత్పరం నాపరమస్తి
 కిఞ్చిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్; యస్మాదపరమ్, యస్మాదన్యత్
 కిఞ్చిదపి పరం నాస్తి - కేనాపి ప్రకారేణ పురుషవ్యతిరిక్తస్య పరత్వం నాస్తి
 ఇత్యర్థః. అణీయస్త్వమ్ - సూక్ష్మత్వమ్. జ్యాయస్త్వమ్ - సర్వేశ్వరత్వమ్.
 సర్వవ్యాపిత్యాత్ సర్వేశ్వరత్వాదన్య ఏతద్వ్యతిరిక్తస్య కస్యాప్యణీయస్త్వం
 జ్యాయస్త్వంచ నాస్తీత్యర్థః. * యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిదితి
 పురుషాదన్యస్యకస్యాపి జాయస్త్వం నిషిద్ధమితి తస్మాదన్యస్య పరత్వం న
 యుజ్యతే ఇతి ప్రత్యుక్తమ్. కస్తర్హి అస్య వాక్యస్యార్థః? అస్య ప్రకరణస్యోపక్రమే
 * తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యఃపన్థా విద్యతేఽయనాయ, ఇతి
 పురుష వేదనస్యామృతత్వహేతుతాం తద్వ్యతిరిక్తస్యాపథతాంచ ప్రతిజ్ఞాయ,
 * యస్మాత్పరం నాపరమస్తికిఞ్చిత్...తేనేదం పూర్ణం పురుషేణసర్వమ్ ఇత్యేత
 దన్తేన పురుషస్య సర్వస్మాత్పరత్వం ప్రతిపాదితమ్. యతః
 పురుషతత్త్వమేవోత్తరతరం తతోయదుత్తరతరం పురుషతత్త్వం
 తదేవారూపమనామయమ్; * యేతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి అథేతరే
 దుఃఖమేవాపి యన్తి ఇతి పురుషవేదనస్యామృతత్వహేతుత్వం తదితరస్య
 చాపథత్వం ప్రతిజ్ఞాతం సహేతుకముపసంహృతమ్. అన్యథా
 ఉపక్రమగతప్రతిజ్ఞాభ్యాం విరుధ్యతే. పురుషస్యైవ శుద్ధిగుణయోగేన

శివశబ్దాభిధేయత్వం * శాశ్వతం శివమచ్యుతమిత్యాదినా జ్ఞాతమేవ. పురుష ఏవ శివశబ్దాభిహిత ఇత్యనంతరమేవ చ వదతి * మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషః సత్త్వస్త్వైష ప్రవర్తకః ఇతి. ఉక్తేనైవ న్యాయేవ * న సన్న చా సచ్ఛివ ఏవ కేవలః ఇత్యాదిసర్వం సేయమ్.

కిచ్చ, * సతస్యేశే కశ్చనేతి నిరస్తసమాభ్యధికసంభావనస్య పురుషస్య అణోరణీయానిత్యస్మిన్ననువాకే వేదాద్యంతరూపతయా వేదబీజభూతప్రణవస్య ప్రకృతిభూతాకారవాచ్యతయా మహేశ్వరత్వం ప్రతిపాద్య, దహరపుణ్డరీకమధ్యస్థాకాశాంతర్వర్తితయోపాసృత్యముక్తమ్ అయమర్థః - సర్వస్య వేదజాతస్య ప్రకృతిః ప్రణవః (ఉక్తః) ప్రణవస్య చ ప్రకృతి రకారః ; ప్రణవవికారో వేదః స్వప్రకృతిభూతే ప్రణవేలీనః; ప్రణవోఽవ్యకారవికారభూతః స్వప్రకృతావకారేలీనః; తస్య చ ప్రణవప్రకృతి భూతస్యాకారస్య యః పరః - వాచ్యః. స ఏవ మహేశ్వర ఇతి; సర్వవాచకజాతప్రకృతిభూతాకారవాచ్యః, సర్వవాచ్యజాతప్రకృతిభూత నారాయణోయః, సః మహేశ్వరః ఇత్యర్థః. యథోక్తం భగవతా - * అహం కృత్స్నుస్వజగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా । మత్తః పరతరం నాన్యత్ కించిదస్తిధనజ్ఞాయ ॥ * అక్షరాణామకారోఽస్మి, ఇతి; * అ ఇతి బ్రహ్మ, ఇతి చ శ్రుతేః, * అకారో వై సర్వా వాక్ ఇతి చ వాచకజాతస్యాకారప్రకృతిత్వం వాచ్యజాతస్య బ్రహ్మప్రకృతిత్వం చ సుస్పష్టమ్. అతః బ్రహ్మణః అకారవాచ్యతాప్రతిపాదనాత్ అకారవాచ్యో నారాయణ ఏవ మహేశ్వర ఇతి సిద్ధమ్. తస్మైవ * సహస్రశీర్షం దేవమితి కేవలపరతత్త్వ విశేషప్రతిపాదనపరేణ నారాయణానువాకేన సర్వస్మాత్పరత్వం ప్రపఞ్చితమ్.

అనేనానన్యపరేణ ప్రతిపాదితమేవ పరతత్త్వమ్. అన్యపరేషు సర్వేషు వాక్యేషు కేనాపి శబ్దేన ప్రతీయమానం తదేవేత్యవగమ్యత ఇతి * శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదోశో వామదేవవత్, ఇతి సూత్రకారేణ నిర్ణీతమ్. తదేతత్పదం బ్రహ్మక్వచిత్ బ్రహ్మశివాదిశబ్దావగతమితి కేవల బ్రహ్మశివయోర్న పరత్వ

ప్రసక్తః, అస్మిన్ననన్యపరేఽనువాకే తయోరిన్ద్రాదితుల్య తయా తద్విభూతిత్వ ప్రతిపాదనాత్; క్వచిదాకాశప్రాణాదిశబ్దేన పరం బ్రహ్మభిహితమితి భూతాకాశప్రాణాదేర్భూతా న పరత్వమ్.

యత్పునరిదమాశక్కితమ్ - * అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వాపవిజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యత్ర ఆకాశశబ్దేన జగదుపాదానకారణం ప్రతిపాద్య తదంతర్వర్తినః కస్యచిత్తత్త్వవిశేషస్యాన్వేష్టవ్యతాప్రతిపాద్యతే; అస్యాకాశస్య నామరూపయోర్నిర్వోధృశ్వశ్రవణాత్, పురుషసూక్తే పురుషస్య నామరూపయోః కర్తృత్వదర్శనాచ్చ. ఆకాశపర్యాయభూతాత్పురుషాదన్యస్య అన్వేష్టవ్యతయా ఉపాసృత్యం ప్రతీయత ఇతి; అనధీతవేదానామదృష్టశాస్త్రవిదామిదంచోద్యమ్. యత స్తత్ర శ్రుతి రేవాస్య పరిహారమాహ. వాక్యకారశ్చ, * దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశః కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వాప విజిజ్ఞాసితవ్యమితి చోదితే, * యావాన్వా అయమాకాశ స్తావానేషోఽన్తర్ముదయ ఆకాశః ఇత్యాదినా అస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్య పరమపురుషస్య అనవధికమహత్త్వం సకలజగత్కారణతయా సకలజగదాధారత్వం చ ప్రతపాద్య, * తస్మిన్మా మాన్సమాపితా ఇతి, అపహతపాపృత్వాదిసత్య కామశబ్దేన సత్యసజ్జల్పత్వపర్యంతగుణాష్టకం నిహితమితి, పరమపురుషవత్పరమపురుష గుణాష్టకస్యాపి వృథ గ్విజిజ్ఞాసితవ్యతాప్రతి పిపాదయిషయా * తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్య మిత్యుక్తమితి శ్రుత్యైవ సర్వం పరిహృతమ్.

ఏతదుక్తం భవతి - * కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్య మిత్యస్య చోద్యస్య, తస్మిన్ సర్వస్య జగతః స్రష్టృత్వమ్, ఆధారత్వమ్, నియన్తృత్వమ్, శేషిత్వమ్, అపహతపాపృత్వాదయో గుణాశ్చ విద్యన్తే ఇది పరిహార ఇతి.

తథా చ వాక్యకారవచనమ్ - * తస్మిన్యదంత ఇతి కామవ్యపదేశ ఇతి. కామ్యంత ఇతి కామాః, అపహతపాపృత్వాదయో గుణా ఇత్యర్థః, ఏతదుక్తం భవతి - యదేతద్దహ రాకాశశబ్దాభిధేయమ్, నిఖిలజగదుదయ

విభవలయలీలం వరం బ్రహ్మ, తస్మిన్ యదస్తర్నిహితమ్
అనవధికాతిశయమహతపాపృత్వాదిగుణాష్టకం, తదుభయమప్య స్వేష్టవ్యం,
విజిజ్ఞాసితవ్యమితి, యథాఽఽహ - * అథ య ఇహోత్మానమనువిద్య
ప్రజన్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాం స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి.

యః పునః కారణస్యైవ ధ్యేయతాప్రతిపాదనవరేవాక్యే
విష్ణోరనన్యపరవాక్య ప్రతిపాదిత పరతత్త్వభూతస్య కార్యమధ్యే నివేశః. సః
స్వకార్యభూతతత్త్వసజ్ఞాపూరణం కుర్వతః స్థలీలయా జగదుపకారాయ
స్వేచ్ఛావతార ఇత్యవగస్తవ్యః, యథా లీలయా దేవసజ్ఞా పూరణంకుర్వత
ఉపేష్టత్వం పరస్యైవ; యథా చ సూర్యవంశోద్భవరాజసజ్ఞాపూరణం కుర్వతః
పరస్యైవ బ్రహ్మణో దాశరథిరూపేణ స్వేచ్ఛావతారః; యథా చ
సోమవంశసజ్ఞా పూరణం కుర్వతో భగవతః భూభారావతరణాయ
స్వేచ్ఛయా వసుదేవగృహేఽవతారః. సృష్టిప్రలయప్రకరణేషు నారాయణ
ఏవ పరమకారణతయా ప్రతిపాద్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్.

యత్పునరధర్వశిరషి రుద్రేణ స్వసర్వైశ్వర్యం ప్రపశ్చోతమ్, తత్, *
సోఽన్తరా దనర్తం ప్రావిశదితి పరమాత్మప్రవేశాదుక్తమితి శ్రుత్యైవ వ్యక్తమ్.
* శాస్త్రదృష్ట్వా తూప దేశో వామదేవదితి సూత్రకారేణైవమాదీనామర్థః
ప్రతిపదితః. యథోక్తం ప్రహ్లాదే నాపి - * సర్వగత్వాదన న్తస్య స
ఏవాహమవస్థితః । మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే ॥
ఇత్యాది. అత్ర * సర్వగత్వాదనస్తస్యేతి హేతురుక్తః; స్వశరీరభూతస్య సర్వస్య
చిదచిద్వస్తునః ఆత్మత్వేన సర్వగతః పరమాత్మా ఇతి సర్వేశభాః సర్వశరీరం
పరమాత్మాన మేవాభిదధతీత్సుక్తమ్. అతః అహమితి శబ్దః స్వాత్మప్రకారిణం
పరమాత్మానమేవాచక్షే. అత ఇదముచ్యతే - * ఆత్మేత్యేవ తు
గృహీయాత్సర్వస్య తన్నిష్పత్తేః, ఇత్యాదినా అహం గ్రహణోపాసనం
వాక్యకారణ. కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః
పరమాత్మైవేతి * సర్వస్య తన్ని షుత్తేరిత్సుక్తమ్. * ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి
గ్రాహయన్తి చేతి సూత్రకారేణ చ.

మహాభారతే చ బ్రహ్మరుద్ర సంవాదే, బ్రహ్మరుద్రం ప్రత్యాహ - *
తవాన్తరాత్మా మమ చ యే ఽచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః, ఇతి రుద్రస్య, బ్రహ్మణశ్చ,
అన్యేషాం చ దేహినాం పరమేశ్వరోనారాయణః అన్తరాత్మతయాఽవస్థిత
ఇతి. తథాతత్రైవ, * విష్ణురాత్మా భగవతో భవస్యామిత తేజసః ।
తస్మాద్ధనుర్జ్ఞానంస్పర్శం స విషే హే మహేశ్వరః ॥ ఇతి. తత్రైవ - * ఏతో
ద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠా ప్రసాదక్రోధజౌ స్మృతౌ ॥ తదాదర్శితపన్థానౌ
సృష్టిసంహారకారౌ ॥ ఇతి. అన్తరాత్మతయాఽవస్థితనారాయణదర్శితపథౌ
బ్రహ్మరుద్రౌ సృష్టిసంహారకార్యకరావిత్యర్థః

నిమిత్తోపాదానయోస్తు భేదం వదంతః వేదబాహ్యే ఏవ స్యుః, * జన్మాద్యస్య
యతః, * ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాద్భిష్టాంతానువరోధాత్
ఇత్యాదివేదవిత్ప్రణీతసూత్రవిరోధాత్. * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేక
మేవాద్వితీయమ్, * బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్వావా పృథివీ
నిష్టతక్షుః... బ్రహ్మోద్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్, * సర్వేనిమేషా జజ్ఞి
రేవిద్యుతః పురుషా దధి, * న తస్యే శేకశ్చన తస్య నామ మహద్యశః, *
నేహ నానాస్తి కిచ్చన, * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః, * పురుష ఏవేదం
సర్వమ్ యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్ ఉతామృతత్వస్యే శానః * నాన్యః పన్థా
అయనాయ విద్యతే ఇత్యాది సర్వశ్రుతిగణవిరోధాచ్చ.

ఇతిహాసపురాణేషు చ సృష్టిప్రలయప్రకరణయోరిద మేవ
పరతత్త్వమిత్యవగమ్యతే. యథా మహాభారతే - * కేనసృష్టమిదం సర్వం
జగత్ స్థావరజలమమ్ । ప్రలయే చ కమభ్యేతి తస్మే బ్రూహి పితామహ ॥
ఇతి పృష్టః, * నారాయణో జగన్మూర్తిరనంతాత్మా సనా తనః ఇత్యాది చ
వదన్ ఋషయః పితరో దేవా మహాభూతాని ధాతవః । జగ్లమాజగ్లమ
జ్ఞేదం జగన్నారాయణోద్భవమ్ ॥ ఇతి చ.

ప్రాచ్యోదీచ్యదాక్షిణాత్యపాశ్చాత్యసర్వశిష్టైః సర్వధర్మసర్వతత్త్వవ్యవస్థాయా
మిద మేవ పరార్థవిగానపరిగృహీతం వైష్ణవంచ పురాణమ్, * జన్మాద్యస్య

యత ఇతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే, తత్ జన్మాదికారణం కిమితి ప్రశ్నపూర్వకం, * విష్ణో స్సకాశాదుద్భూతమిత్యాదినా బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రతిపాదనైకపరతయా ప్రవృత్తమితి సర్వసమ్మతమ్. తథా తత్రైవ * ప్రకృతిర్యా మయాఽఽఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుష శ్చాప్యభావేతో లీయేతే పరమాత్మని ॥ పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే ॥ ఇతి. సర్వవేదవేదాన్తేషు సర్వైశ్చబ్దైః పరమకారణతయా అయమేవ గీయతే ఇత్యర్థః , యథా, సర్వాసు శ్రుతిషు కేవలపరబ్రహ్మస్వరూప విశేష ప్రతిపాదనాయైవ ప్రవృత్తో నారాయణానువాకః, తథేదం వైష్ణవంచ పురాణమ్ - * సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్ । బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి ॥ యన్మయంచ జగద్ బ్రహ్మాన్ యతశ్చైతచ్చరాచరం ॥ లీనమాసీ ద్యథా తత్రలయమేవ్యతి యత్ర చ ॥ ఇతి పరం బ్రహ్మ కిమితి ప్రక్రమ్య, * విష్ణోస్సకాశా దుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమ్ । స్థితిసంయమకర్తాఽసౌ జగతోఽస్య జగచ్చ సః ॥ * పరః పరాణాం పరమః పరమాత్మాఽఽత్మసంస్థితః । రూపవర్ణాదినిర్దేశ విశేషణ వివర్జితః । అపక్షయ వినాశాభ్యాం పరిణామర్థిజన్మభిః । వర్జితశ్చక్యతే వక్తుం యస్సదాఽస్తీతి కేవలమ్ । సర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్య త్రేతి వై యతః । తతస్స వాసుదేవేతి విద్యద్భిః పరిపత్యతే ॥ తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమజమక్షయమవ్యయం । ఏకస్వరూపం చ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలమ్ ॥ త దేవ సర్వమేవైతద్వ్యక్తావ్యక్త స్వరూపవత్ । తథాపురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితమ్ ॥ * స సర్వ భూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చమునే వ్యతీతః । అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనా స్థితం యద్భువనాంతరాలే ॥ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తి లేశోద్భుత భూతవర్గః । ఇచ్ఛాగృహీతా భిమతోరుదేహః సంసాధితాశేషజగద్ధితోఽసౌ ॥ తేజోబలైశ్వర్య మహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైక రాశిః । పరః పరాణాం సకలా స యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే ॥ స ఈశ్వరో వ్యష్టిసమష్టిరూపోఽ

వ్యక్తస్వరూపః ప్రకటస్వరూపః । సర్వేశ్వర స్సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమ స్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః ॥ సంజ్ఞాయతే యేన తద స్తదోషం శుద్ధం పరం నిర్మలమేకరూపమ్ । సందృశ్యతే వాఽవ్యధిగమ్యతే వాతజ్ఞానజ్ఞానమతోఽన్యదుక్తమ్ ॥ ఇతి పరబ్రహ్మస్వరూప విశేష నిర్ణయాయైవ ప్రవృత్తమ్. అన్యాని సర్వపురాణాని అన్యపరాణి ఏతదవిరోధేన నేయాని. అన్యపరత్వం చ తత్తదారమ్భప్రకారైరవగమ్యతే. సర్వాత్మనా విరుద్ధాంశస్తామసత్త్వా దనాదరణీయః.

నస్యస్మిన్మపి * సృష్టిస్థిత్యంతరణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్ । స సంజ్ఞాం యాతి భగవానేక ఏవ జనార్దనః ॥ ఇతి త్రిమూర్తిసామ్యం ప్రతీయతే; నైత దేవమ్; * ఏక ఏవ జనార్దన ఇతి జనార్దనస్యైవ బ్రహ్మశివాదికృత్ను ప్రపంచతాదాత్మ్యం విధీయతే; * జగచ్చ స ఇతి పూర్వోక్త మేవ వివృణోతి. * స్రష్టా సృజతి చాత్మానం విష్ణుః పాల్యం చ పాతి, చ । ఉపసంహ్రీయతే చాన్తే సంహర్తా చ స్వయం ప్రభుః ॥ ఇతి స్రష్టత్వేనావస్థితం బ్రహ్మణం సృజ్యం చ సంహర్తారం సంహర్యం చ యుగపన్నిర్దిశ్య, సర్వస్య విష్ణుతాదాత్మ్యోపదేశాత్, సృజ్యసంహర్యభూతా ద్వస్తునః స్రష్టసంహర్త్రోః జనార్దనవిభూతిత్వేన విశేషో దృశ్యతే. జనార్దన విష్ణుశబ్దయోః పర్యాయత్వేన * బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామితి విభూతిమత ఏవ స్వేచ్ఛయా లీలార్థం విభూ త్యంతర్భావ ఉచ్యతే, యథేదమనంతరమేవోచ్యతే - “పృథివ్యాపస్తథా తేజోవాయురాకాశ ఏవ చ । సర్వేన్ద్రియాస్తః కరణం పురుషాఖ్యం హి యజ్జగత్ ॥ స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వ రూపో యతోఽవ్యయః ॥ సర్గాదికం తతోఽస్యైవ భూతస్థముపకారకమ్ ॥ స ఏవ సృజ్యస్స చ సర్గకర్తా స ఏవ పాత్యత్తి చ పాల్య తే చ । బ్రహ్మద్యవస్థాభిర శేషమూర్తిర్విష్ణుర్వరిష్టో వరదో వరేణ్యః ॥ ఇతి, అత్రసామానాధికరణ్యనిర్దిష్టం హేయమిత్రప్రపంచతాదాత్మ్యం నిరవద్యస్య నిర్వికారస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణః కథముపపద్యతే ఇత్యాశబ్ద, * స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయః ఇతి

స్వయమేవోపపాదయతి, స ఏవ - సర్వేశ్వరేశ్వరః పరబ్రహ్మభూతో విష్ణు రేవ సర్వం జగదితి ప్రతిజ్ఞాయ * సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయః ఇతి హేతురుక్తః; సర్వభూతానామయమాత్మా విశ్వ శరీరో యతోఽవ్యయః ఇత్యర్థః, వక్ష్యతి చ * తత్సర్వం వైహరేస్తమరితి. ఏతదుక్తం భవతి - అస్య అవ్యయస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణః విష్ణోః విశ్వశరీరతయా తాదాత్మ్య మవిరుద్ధమితి. ఆత్మశరీర యోశ్చస్వభావాః వ్యవస్థితా ఏవ.

ఏవంభూతస్య సర్వేశ్వరస్య విష్ణోః ప్రపంచాస్తరూపతనియామ్యకోటినివిష్ట బ్రహ్మాది దేవతిర్యజ్ఞసుష్మేషు తత్తత్సమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛావతారః పూర్వోక్తః; త దేతత్ బ్రహ్మాదీనాం భావనాత్రయాన్వయేన కర్మవశ్యత్వమ్, భగవతః పరబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నిఖిలజగదుపకారాయ స్వేచ్ఛయా స్వేనైవ రూపేణ దేవాదిష్టవతార ఇతి చ షష్ఠేఽంశే శుభాశ్రయప్రకరణే సువ్యక్తముక్తమ్. అస్య దేవాదిరూపేణావతారేషు న ప్రాకృతో దేహ ఇతి మహాభారతే * నభూతసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః, ఇతి ప్రతిపాదితః, శ్రుతిశ్చ * అజాయమానో బహుధా విజాయతే , తస్యధీరాః పరిజానన్తి యోనిమ్, ఇతి కర్మవశ్యానాం బ్రహ్మాదీనామనిచ్ఛతామపి తత్తత్కర్మానుగుణ ప్రకృతిపరిణామరూపభూతసంస్థాన విశేష దేవాదిశరీర ప్రవేశరూపం జన్మావర్జనీయమ్; అయం తు సర్వేశ్వరస్సత్యసజ్జల్పో భగవాన్ ఏవంభూత శుభేత రజన్మాకుర్వన్నపి స్వేచ్ఛయా స్వేనైవ నిరతిశయకల్యాణరూపేణ దేవాదిషు జగదుపకారాయ బహుధా జాయతే; తస్మైతస్య శుభేతరజన్మాకుర్వంతోఽపి స్వకల్యాణ గుణానన్త్రేన బహుధా యోనిం - బహువిధజన్మ, ధీరాః ధీమతామగ్రేసరాః జానన్తీత్యర్థః.

తదేతన్ని ఖిలజగన్నిమిత్రోపాదానభూతాత్ * జన్మాద్యస్య యతః, ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టానుపరోధాత్ ఇత్యాదిసూత్రైః ప్రతిపాదితాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః పరమ మృదుషాదన్యస్య కన్య చిత్పరత్వమ్ * పరమతస్సేతాన్మానసంబద్ధభేదవ్యవదేశేభ్యః ఇత్యా శబ్ద, * సామాన్యాత్తు,

* బుద్ధ్యర్థః పాదవత్, * స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్, * ఉపపత్తేశ్చ, * తథాఽన్యప్రతిపేధాత్, * అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః ఇతి సూత్ర కారః స్వయమేవ నిరాకరోతి. మానవే చ శాస్త్రే - * ప్రాదురాసీత్తమోనుదః * సిన్ధుక్షుర్వివిధాః ప్రజాః, * అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాస్పజత్, * తస్మిన్ జజ్ఞేస్వయం బ్రహ్మ ఇతి బ్రహ్మణో జన్మశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞత్వమేవావగమ్యతే. తథా చ స్రష్టుః పరమపురుషస్య తద్విస్మృష్టస్య చ బ్రహ్మణః * అయనం తస్య తాః పూర్వం తేన నారాయణః సృతః, * తద్వి సృష్టస్య పురుషోకేబ్రహ్మేతికీర్త్యతే ఇతి నామనిర్దేశాచ్చ తథా వైష్ణవే పురాణే హిరణ్య గర్భాదీనాం భావనాత్రయాన్వయాదశుద్ధత్వేన శుభాశ్రయత్వానర్హత్వోపపాదనాత్ క్షేత్రజ్ఞత్వం నిశ్చయతే.

యదపి కైశ్చిదుక్తమ్ - సర్వస్య శబ్దజాతస్య విధ్యర్థవాదమస్తరూపస్య కార్యాభిధాయి త్వేనైవ ప్రామాణ్యం వర్ణనీయమ్. వ్యవహారాదన్యత శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణా సంభవాత్, వ్యవహారస్య చ కార్యబుద్ధిమూలత్వాత్ కార్యరూప ఏవ శబ్దార్థః, న పరినిష్ఠన్నే వస్తుని శబ్దః ప్రమాణమితి; అత్రోచ్చతే - ప్రవర్తకవాక్యవ్యవహార ఏవ శబ్దానామర్థ బోధకత్వశక్త్యవధారణం కర్తవ్యమితి కిమియం రాజాజ్ఞా? సిద్ధవస్తుషు శబ్దస్య బోధకత్వశక్తి గ్రహణ మత్యంతసుకరమ్, తథాపి - కేనచిత్ హస్తచేష్టాదినా అపవరకేదణ్ణస్థిత ఇతి దేవ దత్తాయ జ్ఞాపయేతి ప్రేషితః కశ్చిత్ తజ్ఞాపనే ప్రవృత్తః అపవరకే దణ్ణస్థిత ఇతి శబ్దం ప్రయుజే, మూకవత్ హస్తే చేష్టామిమాం జానన్ పార్శ్వస్థోఽన్యః ప్రాగవ్యుత్పన్నోఽపి ఏత స్సార్థస్యబోధనాయ అపవరకే దణ్ణస్థిత ఇత్యస్య శబ్దస్య ప్రయోగదర్శనాత్; అస్సార్థ స్థాయం శబ్దో బోధక ఇతి జానాతీతి కిమత్ర దుష్కరమ్? తథా బాలః తాతోఽయమ్, ఇయమమ్భా; అయం మాతులః, అయం మనుష్యః, అయం మృగః, చన్ద్రోఽయమ్. అయం చ సర్పః ఇతి మాతాపితృప్రభృతిభిశ్చబ్దైః శనైశ్చనైరజ్ఞుల్యా నిర్దేశేన తత్రతత్ర బహుశశ్చిక్షితః తైరేవశబ్దస్తేష్వర్థషు స్వాత్మనశ్చ బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వా,

తేష్వర్థేషు తేషాం శబ్దానా మజ్జుల్యా నిర్దేశపూర్వక ప్రయోగః, సంబంధాంతరాభావాత్ సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ బోధకత్వనిబంధనః - ఇతి క్రమేణ నిశ్చిత్త్య, పునరవ్యస్య శబ్దస్యామర్థ ఇతి పూర్వవృద్ధేశ్చిక్షిత స్సర్వశబ్దానామర్థమవగమ్య స్వయమపి సర్వం వాక్యజాతం ప్రయుజ్యే ఏవమేవ సర్వ పదానాం స్వార్థాభిధాయత్వం సజ్ఞాతవిశేషాణాంచ యథావస్థితసంసర్గవిశేషబోధకత్వంచ జానాతీతి కార్యార్థ ఏవ వృత్తత్తిరిత్యాదినిర్బిన్దో నిర్నిబంధనః అతః పరినిష్పన్నే వస్తుని శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాత్ సర్వాణి వేదాంతవాక్యాని సకలజగత్కారణం సర్వకల్యాణగుణాకరముక్తలక్షణం బ్రహ్మ బోధయన్త్యేవ.

అపిచ కార్యార్థ ఏవ వృత్తత్తిరస్తు, వేదాంతవాక్యాన్యప్యపాసన విషయకార్యాధిక్యతవిశేషణభూతఫలత్వేన దుఃఖాసంభిన్న దేశవి శేషరూపస్వర్గాదివత్, రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠాదివత్, అపగోరణశతయాతనా సాధ్యసాధనభావవచ్చ, కార్యోపయోగితయైవ సర్వం బోధయన్తి. * తథాపి బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ ఇత్యత్ర బ్రహ్మోపాసవిషయాకార్యాధిక్యతవిశేషణ భూతఫలత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రూయతే, పరప్రాప్తికామో బ్రహ్మ విద్యాదితి. అత్ర ప్రాప్యతయా ప్రతీయమానం బ్రహ్మస్వరూపం తద్విశేషణంచ సర్వం కార్యోపయోగితయైవ సిద్ధం భవతి; తదస్తర్గత మేవ జగతః స్రష్టృత్వసంహర్తృత్వమాధారత్వమంతరాత్మత్వమిత్యాదుక్త మనుక్తంచ సర్వమితి న కించిదనుపపన్నమ్.

ఏవంచ సతి మున్తార్థవాదగతా హ్యవిరుద్ధాః అపూర్వాశ్చార్థాః సర్వే విధిశేషతయైవ సిద్ధా భవన్తి. యథోక్తం ద్రమిదభాష్యే - * ఋణం హి వై జాయతే ఇతి శ్రుతేరిత్యుపక్రమ్య * యద్యప్యవదానస్తుతిపరం వాక్యమ్, తథాపి నాసతా స్తుతిరుపపద్యతే, ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి - న ర్వోహ్యార్థ వాదభాగః దేవతారాధనభూతయాగాదేస్సాంఘ్యస్య ఆరాధ్యదేవతాయాశ్చ అదృష్టరూపాన్ గుణాన్ సహస్రశో వదన్ కర్మణి

ప్రాశస్త్యబుద్ధిముత్పాదయతి; తేషా మసద్భావే ప్రాశస్త్యబుద్ధిరేవ నస్యాదితి కర్మణి ప్రాశస్త్యబుద్ధ్యర్థం గుణసద్భావమేవ బోధయ తీతి. అనయైవ దిశా సర్వే మున్తార్థవాదగతా హ్యర్థాస్సిద్ధాః.

అపిచ, కార్యవాక్యార్థవాదిభిః కిమిదం కార్యత్వం నామేతి వక్తవ్యమ్. కృతిభావ భావితా కృత్యుద్దేశ్యతా చేతిచేత్, కిమిదం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్? యదధిక్యత్య కృతిర్వర్తతే, తత్కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి చేత్; పురుషవ్యాపార రూపాయా, కృతేః కోఽయమధికారో నామ? యత్రాప్తిచ్చయాకృతి ముత్పాదయతిపురుషః, తత్ కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి చేత్; హస్తతర్హిఇష్టత్వ మేవకృత్యుద్దేశ్యత్వమ్, అథైవం మనుషే - ఇష్టస్యైవ రూపద్వయమస్తి - ఇచ్ఛావిషయతయా స్థితిః పురుషప్రేరకత్వఞ్చ; తత్రప్రేరకత్వాకారః కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి; సోఽయం స్వపక్షాభినివేశకారితో వృథా శ్రమః, తథాపి - ఇచ్ఛా విషయతయా ప్రతీతస్య స్వప్రయత్నోత్పత్తిమంతరేణ సిద్ధిరేవ ప్రేరకత్వమ్; తత ఏవ ప్రవృత్తేః. ఇచ్ఛాయాం జాతాయామ్, ఇష్టస్య స్వప్రయత్నోత్పత్తిమంతరేణాసిద్ధిః ప్రతీయతే చేత్; తతశ్చిక్రీడాజాయతే, తతః ప్రవర్తతే పురుషః ఇతి తత్త్వవిదాంప్రక్రియా, తస్మాత్ ఇష్టస్య కృత్యధీనాత్మలాభత్వాతిరేకి కృత్యుద్దేశ్యత్వం నామ కిమపి న దృశ్యతే.

అథోచ్యేత - ఇష్టతాహేతుశ్చ పురుషానుకూలతా, తత్పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి, నైవమ్, పురుషానుకూలం సుఖమిత్యనర్థాంతరమ్; తథా పురుషప్రతికూలం దుఃఖపర్యాయమ్; అతః సుఖవ్యతిరిక్తస్యకస్యాపి పురుషానుకూలత్వం న సంభవతి. నను చ దుఃఖనివృత్తేరపి సుఖవ్యతిరిక్తాయాః పురుషానుకూలతా దృష్టానైతత్; ఆత్మానుకూలం సుఖమ్, ఆత్మప్రతికూలం దుఃఖమ్ ఇతి హి సుఖదుఃఖయోర్వి వేకః, తత్ర ఆత్మానుకూలం సుఖమిష్టం భవతి, తత్ప్రతికూలం దుఃఖంచానిష్టమ్; అతః దుఃఖసంయోగస్యాసమ్యతయా తన్ని వృత్తిరపీష్టా భవతి, తత ఏ వేష్టతా సామ్యాదనుకూలతాభ్రమః, తథాపి - ప్రకృతిసంసృష్టస్య సంసారిణః

పురుషస్య అనుకూల సంయోగః ప్రతికూలసంయోగః స్వరూపేణావస్థితిః ఇతి చ తిస్రోఽవస్థాః తత్ర ప్రతికూల సంబంధనివృత్తిః, అనుకూలసంబంధ వృత్తిశ్చ స్వరూపేణావస్థితిరేవ, తస్మాత్ ప్రతికూలసంయోగే వర్తమానే తన్నివృత్తిరూపా స్వరూపేణావస్థితిరపిష్టా భవతి, తత్రేష్టతాసామ్యాదనుకూలతా భ్రమః, అతః సుఖస్వరూపత్వాదను కూలతాయాః నియోగస్యానుకూలతాం వదంతం ప్రామాణికాః పరిహసంతి, ఇష్టస్వార్థ విశేషస్యనిర్వర్తకతయైవ హి నియోగస్యయోగత్వం స్థిరత్వమపూర్వత్వంచ ప్రతీయతే, * స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర కార్యస్య క్రియాతిరిక్తతా స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారేణ స్వర్గసాధనత్వనిశ్చయదేవ భవతి.

నచవాచ్యమ్ - యజేతేత్యత్ర ప్రథమం నియోగః స్వప్రధానతయైవ ప్రతీయతే, స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారాత్ స్వసిద్ధయే స్వర్గసిద్ధ్యనుకూలతా చ నియోగస్యేతి, యజేత ఇతి హి ధాత్వర్థస్య పురుషప్రయత్న సాధ్యత్వేవ ప్రతీయతే, స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారదేవ ధాత్వ ర్థాతిరేకిణీ నియోగత్వం స్థిరత్వమపూర్వత్వం చేత్యాద్యవగమ్యతే; తచ్చ స్వర్గసాధనత్వప్రతీతి నిబంధనమ్, సమభివ్యాహృతస్వర్గకామపదార్థాన్వయయోగ్యం స్వర్గసాధనమేవ కార్యం లిङ్గా దయోఽభిదధతీతి హి లోకవృత్త్యుత్తిరపి తిరస్కృతా.

ఏతదుక్తం భవతి - సమభివ్యాహృతపదాంతర వాచ్యాన్వయయోగ్యమే వేతర పదప్రతి పాద్యమిత్యన్వితాభిధాయిపదసంజ్ఞాతరూపవాక్య శ్రవణసమనంతరమేవ ప్రతీయతే. తచ్చ స్వర్గ సాధనరూపమ్; అతః క్రియావత్ అనన్యార్థతాఽపి విరోధాదేవ పరిత్యజేతి, అత ఏవ గణ్ఠాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ఘోషప్రతివాసయోగ్యార్థోపస్థాపనపరత్వం గణ్ఠపదస్యాశ్రీయతే; ప్రథమం గణ్ఠపదేన గణ్ఠార్థః స్మృత ఇతి, గణ్ఠపదార్థస్య పేయత్వం న వాక్యార్థాన్వయా భవతి ఏవ మత్రాపియజేతేత్యేతావన్మాత్రశ్రవణే కార్యమనన్యార్థం స్మృతమితి వాక్యార్థాన్వయసమయే కార్యస్యానన్యార్థతా నావతిష్యతే. కార్యాభిధాయిపదశ్రవణవేలాయాం ప్రథమం కార్యమనన్యార్థం

ప్రతీతమిత్యేతదపి న సంగచ్ఛతే; వృత్త్యుత్తికాలే గవానయనాది క్రియాయాః దుఃఖరూపాయాః ఇష్టవిశేషసాధనతయైవ కార్యతాప్రతీతేః అత నియోగస్య సుఖరూపపురుషానుకూలతాం వదతః స్వానుభవవిరోధశ్చ. * కారీర్యా వృష్టికామో యజేతేత్యాదిషు సిద్ధేఽపి నియోగే వృష్ట్యాదిసిద్ధినిమిత్తస్య వృష్టివృత్తిరేకేణ నియోగస్యానుకూలతా నానుభూయతే. యద్యప్యస్మిన్ జన్మని వృష్ట్యాదిసిద్ధేరనియమః; తథాఽప్యనియమాదేవ నియోగసిద్ధిరవశ్యా శ్రయణీయా; తస్మిన్ననుకూలతాపర్యాయసుఖాను భూతిర్న విద్యతే; ఏవము క్తరీత్యా కృతిసాధ్యేష్టత్వాతిరేకి కృత్యుద్దేశ్యత్వం దృశ్యతే.

కృతిం ప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమతి చేత్; కిమిదం శేషిత్వం, కించ శేషత్వ మితి వక్తవ్యమ్, కార్య ప్రతిసంబంధీ శేషః, తత్రప్రతిసంబంధిత్వం శేషిత్వమితి చేత్; ఏవం తర్హి కార్యత్వమేవ శేషిత్వమిత్యుక్తంభవతి; కార్యత్వమేవహివిచార్యతే. పరోద్దేశప్రవృత్త కృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి చేత్, కోఽయం పరోద్దేశో నామేతి; అయమేవ హి విచార్యతే, ఉద్దేశ్యత్వం నామ ఈప్సితసాధ్యత్వమితి చేత్, కిమీప్సితత్వమ్? కృతిప్రయోజనత్వమితి చేత్; పురుషస్య కృత్యారమ్భప్రయోజనమేవ హి కృతిప్రయోజనమ్; సచేచ్ఛావిషయః కృత్యధీనాత్మలాభ ఇతి పూర్వోక్త ఏవ.

అయమేవ హి సర్వత్ర శేష శేషి భావః - పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయా ఉపాదేయత్వ మేవ యస్య స్వరూపం స శేషః; పరశ్శేషీ, ఫలోత్పత్తిచ్ఛయా యాగాదేః తత్రప్రయత్నస్య చోపాదేయత్వమ్, యాగాదిసిద్ధిచ్ఛయా అన్యత్సర్వముపాదేయమ్. ఏవం గర్భదాసాదీనామపి పురుష విశేషాతిశయాధానేచ్ఛయా ఉపాదేయత్వమేవ న్వరూపమ్. ఏవమీశ్వరగతాతిశయాధానేచ్ఛయా ఉపాదేయత్వమేవ చేతనాచేతనాత్మకస్య నిత్యస్యానిత్యస్య చ సర్వస్య వస్తునః స్వరూప మితి సర్వమీశ్వర శేషభూతమ్, సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః, * పతిం విశ్వస్య ఇత్యాద్యుక్తమ్. * కృతిసాధ్యం ప్రధానం యత్తత్కార్యమభిధీయతే ఇత్యయమర్థః శ్రద్ధ ధానేష్యేన శోభతే.

అపి చ * స్వర్గకామో యజేతేత్యాదిషు లకారవాచ్యకర్తృ విశేషసమర్పణవరాణాం స్వర్గ కామాదివదానాం నియోజ్య విశేషసమర్పణపరత్వం శబ్దానుశాసనవిరుద్ధం కేనావగమ్యతే? సాధ్యస్వర్గవిశిష్టస్య స్వర్గసాధనేకర్తృత్వాన్వయో న ఘటతే, ఇతి చేత్; నియోజ్యత్వాన్వయోఽపి న ఘటత ఇతి హి స్వర్గసాధనత్వనిశ్చయః, సతు శాస్త్రసిద్ధేకర్తృత్వాన్వయే స్వర్గ సాధనత్వనిశ్చయః క్రియతే, యథాభోక్తకామో దేవదత్తగృహంగచ్ఛేదిత్యుక్తే భోజనకామస్య దేవదత్తగృహంగమనే కర్తృత్వశ్రవణాదేవ ప్రాగజ్ఞాతమపి భోజనసాధనత్వం దేవదత్తగృహ గమనస్యావగమ్యతే; ఏవమత్రాపి భవతి. న క్రియాస్తరం ప్రతికర్తృతయా శ్రుతస్య క్రియాస్తరే కర్తృత్వకల్పనం యుక్తమ్, యజేతేతి హి యాగకర్తృతయా శ్రుతస్య బుద్ధౌ కర్తృత్వకల్పనం క్రియతే, బుద్ధేః కర్తృత్వకల్పనమేవ హి నియోజ్యత్వమ్. యథోక్తమ్, * నియోజ్యస్సచ కార్యం యస్స్యకీయత్వేన బుధ్యతే, ఇతి. యష్టుత్వానుగుణం తద్బోధ్యత్వమితి చేత్; దేవ దత్తః పచేదితి పాకకర్తృతయా శ్రుతస్య దేవదత్తస్య పాకార్థగమనం పాకానుగుణమితి, గమనే కర్తృత్వ కల్పనం న యుజ్యతే.

కిఞ్చిః లిజాదిశబ్దవాచ్యం స్థాయిరూపం కిమిత్యపూర్వమాశ్రీయతే? స్వర్గకామపద సమభివ్యాహారానుపప త్తేరితి చేత్; కాఽత్రానుపపత్తి? సిషాధయిషితస్వర్గోహి స్వర్గకామః; తస్య స్వర్గకామస్య కాలాంతరభావిస్వర్గసిద్ధౌ క్షణభిక్షినీ యాగాదిక్రియా న సమర్థేతి చేత, అనాఘ్రాత వేదసిద్ధాంతానామియ మనుపపత్తిః. సర్వైః కర్మభిరారాధితః పరమేశ్వరః భగవాన్నారాయణః తత్తదిష్టం ఫలం దదాతీతి వేదవిదోవదన్తి. యథాఽఽహః వేదవిదగ్రేసరాః ద్రమిదాచార్యాః - * ఫలసంభిభన్త్యయా కర్మభిరాత్మానం పిప్రీషన్తి స్రీతోఽలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదేతి. ఫలసంబంధేచ్ఛయా కర్మభిః - యాగదానహోమాదిభిః, ఇంద్రాదిదేవతా ముఖేన తత్తదంతర్యామిరూపేణావస్థితమింద్రాదిశబ్దవాచ్యం పరమాత్మానం భగవంతం

వాసుదేవ మారిరాధయిషన్తి; స హి కర్మభిరారాధితః తేషామిష్టాని ఫలాని ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః.

తథా చ శ్రుతిః - * ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః, ఇతి; ఇష్టాపూర్తమితి సకలశ్రుతిస్మృతిచోదితం కర్మోచ్యతే. తత్, విశ్వం బిభర్తి - ఇంద్రాగ్నివరుణాదిసర్వదేవతాసంబంధితయా ప్రతీయమానమ్, తత్తదంతరాత్మతయా అవస్థితః పరమపురుషః స్వయమేవ బిభర్తి - స్వయమేవ సీకరోతి. భువనస్య నాభిః - బ్రహ్మ క్షత్రాదిసర్వవర్ణపూర్ణస్య భువనస్య ధారకః తైస్సైః కర్మభిరారాధితః తదిష్టఫలప్రదానేన భువనానాం ధారక ఇతి నాభిరిత్యుక్తః.

అగ్నివాయుప్రభృతిదేవతాంతరాత్మతయా తత్తచ్ఛబ్దాభిధేయః అయమేవేత్యాహ - * తదేవాగ్ని స్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమాః. ఇతి. యథోక్తం భగవతా - * యోయో యాయాం తనుం భక్తశ్రద్ధయాఽర్చితుమిచ్ఛతి । తస్యతస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్ ॥ స తయాశ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే । లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్ ॥ యాం యాం తనుమ్ - ఇంద్రాదిదేవతావిశేషాః తత్తదంతర్యామి తయాఽవస్థితస్య భగవతః తనవః - శరీరాణీత్యర్థః. * అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ చ, ఇత్యాది; ప్రభురేవ చేతి - సర్వఫలానాం ప్రదాతా చేత్యర్థః, యథా చ, యజ్ఞైస్త్వ మిజ్యసే నిత్యం సర్వదేవమయాచ్యత । * యైస్స్వధర్మపరైర్నాథ సరైరారాధితో భవాన్ । తేతర స్త్వభిలామేతాంమాయామాత్మవిముక్తయే ॥ ఇతి. సేతిహోసపురాణేషు సర్వేష్యేవ వేదేషు సర్వాణి కర్మాణి సర్వేశ్వరారాధనరూపాణి, తైస్సైః కర్మభిరారాధితః పురుషోత్తమః తత్తదిష్ట ఫలం దదాతీతి తత్రతత్ర ప్రపశ్యేతమ్.

ఏవమేవ హి సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం సర్వేశ్వరం భగవంతమింద్రాదిదేవతాంతర్యామి రూపేణ యాగదానహోమాది వేదోదితసర్వకర్మణాం భోక్తారం సర్వఫలానాం ప్రదాతారం చ

సర్వాశ్చుతయోవదన్తి - * చతుర్హోతారో యత్ర సంపదం గచ్ఛన్తి దేవైః, ఇత్యాద్యాః. చతుర్హోతారః - యజ్ఞాః, యత్ర - పరమాత్మని దేవేష్యస్త్ర్యామితయాఽవస్థితే, దేవైః సంపదం గచ్ఛన్తి - దేవైః సంబంధం గచ్ఛన్తీత్యర్థః, అస్త్ర్యామిరూపేణావస్థితస్య పరమాత్మనశ్చరీర తయాఽవస్థితా నామిన్ద్రాదీనాం యాగాదసంబంధ ఇత్యుక్తం భవతి. యథోక్తం భగవతా * భోక్తారం యజ్ఞతపసాంసర్వలోక మహేశ్వరమితి. తస్మాద్గ్యాది దేవతాస్త్ర్యామిభూతపరమ పురుషారాధనరూపాణి సర్వాణి కర్మాణి, స ఏవ చాభిలషిత ప్రదాయాతి, కిమత్రాపూర్వేణ వ్యుత్పత్తి పథదూరవర్తినా వాచ్యతయాఽభ్యుపగతేన కల్పితేన వా ప్రయోజనమ్? ఏవంచ సతి లిజాదేః కోఽయమర్థః పరిగృహీతో భవతి? * యజ దేవపూజాయామితి దేవతారాధన భూతయాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధాం లిజాదయోఽభిదధ తీతి న కిచ్చదనుపపన్నమ్. కర్తృవాచినాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపార సంబంధప్రకారో హి వాచ్యః; భూతవర్తమానతాదిమన్యే వదన్తి; లిజాదయస్తు కర్తృవ్యాపార సాధ్యతాం వదన్తి.

అపి చ, కామినః కర్తవ్యతయా కర్మవిధాయ కర్మణో దేవతారాధనరూపతాం తద్వారేణ ఫలసిద్ధిఞ్చ తత్తత్కర్మవిధివాక్యాన్యేవ వదన్తి. వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతి కామో వాయుర్వై క్షేపిష్యా దేవతావాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతి గమయతీ త్యాదీని, నాత్ర ఫలసిద్ధ్యనుపపత్తిః కాఽపి దృశ్యతే ఇతి ఫలసాధనత్వావగతిరౌపాదా నికీర్త్యపి న సంగచ్ఛతే. విధ్యక్షేపితం యాగాదేః ఫలసాధనత్వప్రకారం వాక్య శేష ఏవ బోధయతీ త్యర్థః. * తస్మాత్ బ్రాహ్మణాయ నాపగు రేత ఇత్యత్ర అపగోరణనిషేధవిధిపరవాక్య శేషే శ్రూయమాణం నిషేధ్యస్యాపగోరణస్య శతయాతనాసాధనత్వం నిషేధవిధ్యుపయోగీతి హి స్వీక్రియతే. అత్ర పునః కామినః కర్తవ్యతయా విహితస్య యాగాదేః కామ్యస్వరాదిసాధనత్వ ప్రకారం వాక్యశేషావగతమనాదృత్య, కిమిత్యుపాదానేన యాగాదేః ఫలసాధనత్వం

పరికల్పితే? * హిరణ్యనిధి మపవరకే నిధాయ యాచ తేకోద్రవాదిలుబ్ధః కృపణం జనమ్, ఇతి శ్రూయతే; తదేతద్భ్యుత్పాసు దృశ్యతే.

శతయాతనాసాధనత్వమపి నాదృష్టద్వారేణ, చోదితాన్యనుతిష్ఠతః విహితం కర్మాకుర్వతః నిన్దితాని చ కుర్వతః సర్వాణి సుఖాని దుఃఖాని చ పరమపురుషానుగ్రహనిగ్రహాభ్యా మేవ భవన్తి * ఏష హ్యేవానన్తయాతి, * అథ సోఽభయం గతో భవతి, * అథ తస్య భయం భవతి, భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః, భీషాస్మాద్గ్ని శ్చేద్రశ్చ, మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి, * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విద్యతౌ తిష్ఠతః, * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసన్తి యజమానం దేవాః దర్శ్యం పితరోఽన్వాయంతాః, ఇత్యాద్యనేక విధాశ్చుతయస్సన్తి, యథోక్తం ద్రవిడభాష్యే - * తస్మాజ్ఞయా ధావతి వాయుః , నద్యః స్రవన్తి, తేన చ కృతసీమానో జలాశయాః సమదా ఇవ మేష విసర్పితంకుర్వన్తి, ఇతి, * తత్సజ్జల్పనిబన్ధనాహీమే లోకాః న చ్యవన్తే న స్ఫుటన్తే స్వశాసనానువర్తినం జ్ఞాత్వా కారుణ్యాత్ స భగవాన్ వర్ధయేత విద్వాన్ కర్మదక్షః ఇతి చ.

పరమపురుషయాథాత్మజ్ఞానపూర్వకం తదుపాసనాదివిహిత కర్మానుష్ఠాయినః తత్రసాదాత్తత్రాప్తి పర్యంతాని సుఖాని అభయం చ యథాధికారం భవన్తి. తజ్ఞానపూర్వకం తదుపాసనాది విహితం కర్మాకుర్వతో నిన్దితాని చ కుర్వతః తన్నిగ్రహోదేవ తదప్రాప్తిపూర్వకాపరిమితదుఃఖాని భయం చ భవన్తి. యథోక్తం భగవతా * నియతం కురుకర్మత్వం కర్మ జ్యాయో హ్యకర్మణః, ఇత్యాదినాకృత్స్నం కర్మ జ్ఞానపూర్వకమనుష్ఠేయం విధాయ, * మయిసర్వాణి కర్మాణి సంన్యసేతి సర్వస్య కర్మణ స్వారాధనతామ్, ఆత్మనాం స్వనియామ్యతాంచ ప్రతిపాద్య, * యే మే మతమిదం నిత్యమనుతిష్ఠన్తి మానవాః । శ్రద్ధావన్తోఽనసూయన్తో ముచ్యన్తే తేఽపికర్మభిః ॥ యే త్వేతదభ్యసూయన్తో నానుతిష్ఠన్తి మే మతమ్ । సర్వజ్ఞానవిమూఢాంస్తాన్

విద్ధి నష్టానచేతనః ॥ ఇతి స్వాజ్ఞానువర్తినః ప్రశస్య విపరీతాన్ వినిష్ఠ్య, పునరపి స్వాజ్ఞాను పాలనమకుర్వతా మాసుర ప్రకృత్యస్తర్వాపమభిధాయ అధమా గతిశ్చీకృతా - * తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు సరాధమాన్ । క్షిపామ్యజప్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు ॥ ఆసురిం యోనిమాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని । మామప్రాప్తైవకౌన్తేయ తతో యా స్త్యధమాం గతిమ్ ॥ ఇతి * సర్వకర్మాణ్యపి సదా కుర్యాణో మద్వ్యపాశ్రయః । మత్ప్రసాదాదవాప్నోతి శాశ్వతం పదమవ్యయమ్ ॥ ఇతి చ స్వాజ్ఞానువర్తినాం శాశ్వతం పదం చోక్తమ్. అశ్రుత వేదాంతానాం కర్మణ్యశ్రద్ధా మా భూదితి దేవతాధికరణేఽతివాదాః కృతాః, కర్మమాత్రే యథాశ్రద్ధా స్యాదితి, సర్వమేకశాస్త్రమితి వేదవిత్సిద్ధాంతః.

తస్యైతస్య పరస్యబ్రహ్మణోనారాయణస్య అపరిచ్ఛేద్యజ్ఞానానన్దామలత్వ స్వరూపవత్, జ్ఞానశక్తిబలైశ్చర్యవీర్య తేజః ప్రభృత్యనవధికాతిశయానజ్ఞేయకల్యాణగుణవత్, న్వజ్జల్పప్రవర్త్యస్వేతరసమస్తచిదచిదస్తుజాతవత్, స్వాభిమతస్వానురూపదివ్యరూప - తదుచితనిరతిశయకల్యాణవివిధానస్తభూషణ - స్వశక్తిసదృశాపరిమితానంతాశ్చర్యనానావిధాయుధ - స్వాభిమతస్వానురూప స్వరూపరూపగుణవిభవైశ్చర్యశీలాద్యనవధికమహిమమహిషీ - స్వానురూప కల్యాణజ్ఞాన క్రియాద్యపరిమేయగుణానంత పరిజనపరిచ్ఛద - స్వోచితనిఖిలభోగ్య భోగోపకరణాద్యనంత మహావిభవావాఙ్మనసగోచర స్వరూపస్వభావదివ్యస్థానాదినిత్యతానిరవద్యతాగోచరాశ్చ సహస్రశః శ్రుతయస్సన్తి - వేదాహమేతం పురుషం మహాంతమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్, *య ఏషోఽస్తర్జుదయ ఆకాశః, తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః; అమృతో హిరణ్మయః, మనోమయ ఇతి మనసైవ విశుద్ధేన గృహ్యత ఇత్యర్థః, *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషోదధి. విద్యుద్వర్ణాత్ పురుషాత్ ఇత్యర్థః, * నీలతోయదమధ్యస్థా విద్యుల్లేఖేవ భాస్వరా, మధ్యస్థనీలతోయదా విద్యుల్లేఖేవ, సేయం

దహరపుణ్డరీకమధ్యస్థాకాశవర్తినీ వహ్ని శిఖా స్వాన్తిర్నిహితనీలతోయదాభపరమాత్యస్వరూపా స్వాన్తిర్నిహితనీలతోయదా విద్యుదివా 'భాతీత్యర్థః. * మనోమయః ప్రాణశరీరో 'భా'రూపస్సత్య సజ్జల్ప ఆకాశాత్మాసర్వకర్మా సర్వ కామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః, * మాహారజనం వాస ఇత్యాద్యాః. * అస్యేశానాజగతో విష్ణుపత్నీ, * ప్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చ పత్నౌ, తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః, * క్షయం స్తమన్య రజనః పరాకే, * యదేకమవ్యక్తమనన్తరూపం విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాత్, * యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమేవ్యోమన్ యో అస్యాధ్యక్షః పరమేవ్యోమన్, * తదేవ భూతం తదు భవ్యమా ఇదం తదక్షరే పరమేవ్యోమన్, ఇత్యాది శ్రుతిశతనిశ్చితోఽయమర్థః.

* తద్విష్ణోః పరమం పదమితి విష్ణోః - పరస్య బ్రహ్మణః పరమం పదం సూరయః సదా పశ్యన్తితి వచనాత్, సర్వకాలదర్శనవంతః పరిపూర్ణజ్ఞానాః కేచన సన్తితి విజ్ఞాయతే. యే సూరయః తే సదా పశ్యన్తితి వచనవ్యక్తిః; యే సదాపశ్యన్తి తే సూరయః ఇతి వా, ఉభయపక్షేఽప్యనేక విధానం సంభవతీతి చేన్న. అప్రాప్తత్వాత్సర్వస్య సర్వవిశిష్టం పరమం స్థానం విధీయతే. యథోక్తమ్ * తద్గుణాస్తు విధీయేరన్న విభాగాద్విధానార్థే న చేదన్యేన శిష్టాః ఇతి. యథా * యదాగ్నే యోఽష్టాకపాలః ఇత్యాదికర్మవిధౌ కర్మణో గుణానాం చాప్రాప్త త్వేన సర్వగుణవిశిష్టం కర్మవిధీయతే; తథాఽత్రాపి సూరిభిస్సదా దృశ్యత్వేన విష్ణోః పరం స్థానమప్రాప్తం ప్రతిపాదయతీతి న కల్పిద్విరోధః.

కరణమన్త్రాః క్రియమాణానువాదినః స్తోత్రశస్త్రరూపాః జపాదిషు వివియుక్తాశ్చ ప్రకరణపరితాశ్చా ప్రకరణపరితాశ్చా స్వార్థం సర్వం యథావస్థితమేవ అప్రాప్తమవిరుద్ధం బ్రాహ్మణవద్బోధయన్తీతి హి వైదికాః. (ప్రగీతమన్త్ర సాధ్యగుణినిష్కగుణాభిధానం స్తోత్రమ్;

అప్రగీతమస్త్రసాధ్యగుణినిష్ఠగుణాభిధానం శస్త్రమ్). వినియుక్తార్థ ప్రకాశించ దేవతాదిష్వ ప్రాప్తావిరుద్ధగుణవిశేష ప్రతిపాదనం వినియోగానుగుణమేవ. నేయం శ్రుతిర్ముక్తజనవిషయా, తేషాం సదాదర్శనానుపపత్తేః. నాపి ముక్తప్రవాహవిషయా, * సదా పశ్యన్త్యేకకర్తృ విషయతయా ప్రతీతేః శ్రుతిభిర్జగత్ప్రసజ్గాత్; మన్తార్థవాదగతాహ్యర్థాః కార్యపరత్వేనాపి సిద్ధ్యన్తీ త్యుక్తమ్; కిం పునః సిద్ధవస్తున్యేవ తాత్పర్యే వ్యుత్పత్తిసిద్ధ ఇతి సర్వముపపన్నమ్.

నను చాత్ర * తద్విష్టోః పరమం పదమితి పరస్వరూపమేవ పరమపదశబ్దేనాభిధీయతే, * సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్ ఇత్యాదిష్వవ్యతిరేకదర్శనాత్. నైవమ్ * క్షయంతమస్య రజసః పరాకే, * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్, * యో అస్యాధ్యక్షః పరమే వ్యోమన్, * యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్ ఇత్యాదిషు పరస్థానస్త్వేవ దర్శనాత్, * విష్టోః పరమం పదమితి వ్యతిరేకనిర్దేశాచ్చ. * విష్ణ్వాఖ్యం పరమంపదమితి విశేషణాత్ అన్యదపి పరమం పదం విద్యత ఇతి తేనైవ జ్ఞాయతే. తదిదం పరం స్థానం సూరిభిః సదా దృశ్యత్వేన ప్రతిపాద్యతే.

ఏతదుక్తం భవతిః క్వచిత్పరస్థానం పరమపదశబ్దేన ప్రతిపాద్యతే, క్వచిత్ప్రకృతి వియుక్తాత్మ స్వరూపమ్, క్వచిద్భగవత్స్వరూపమ్. * తద్విష్టోః పరమం పదమితి పరస్థానమ్; * సర్గస్థిత్యంతకాలేషు త్రిదైవం సంప్రవర్తతే । గుణప్రవృత్త్యాపరమం పదం తస్యాగుణం మహత్ ॥ ఇత్యత్ర ప్రకృతివియుక్తాత్మ స్వరూపమ్; సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్ । ఇత్యత్ర భగవత్స్వరూపమ్. త్రీణ్యప్యేతాని పరమప్రాప్యత్వేన పరమపద శబ్దేన ప్రతిపాద్యన్తే. కథం త్రయాణాం పరమప్రాప్యత్వమితి చేత్? భగవత్స్వరూపం పరమప్రాప్యత్వాదేవ పరమం పదమ్; ఇతరయోరపి భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వాదేవ పరమపదత్వమ్. సర్వకర్మ (బంధ) వినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిః భగవత్ప్రాప్తిగర్భా * త ఇమే సత్యాః కామా

అన్యతాపిధానాః ఇతి భగవతో గుణగణస్య తిరోధాయకత్వేన అన్యత శబ్దేన స్వకర్మణః ప్రతిపాదనాత్. అన్యతరూపతిరోధానం క్షేత్రజ్ఞకర్మేతి కథమవగమ్యతే ఇతి చేత్; * అవిద్యా కర్మసంజ్ఞానా తృతీయాశక్తిరిష్యతే । యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృపసర్వగా ॥ సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతినస్తతాన్ । తయా తిరోహితత్వాచ్చ, ఇత్యాది వచనాత్. పరస్థానప్రాప్తిరపి భగవత్ప్రాప్తిగర్భేవేతి సువ్యక్తమ్.

* క్షయంతమస్య రజః పరాకే ఇతి రజశ్శబ్దేన త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిరుచ్యతే, కేవలస్య రజసోనైవస్థానాత్; ఇమాం త్రిగుణాత్మికాం ప్రకృతిమతిక్రమ్యస్థితే స్థానే క్షయంతం వసంతమ్ ఇత్యర్థః. అనేన త్రిగుణాత్మికాత్ క్షేత్రజ్ఞస్య భోగ్యభూతాద్వస్తునః పరస్థాత్ విష్టోర్వాసస్థానమితి గమ్యతే. * వేదాహమేతం పురుషం మహాంతమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్థాత్, ఇత్యత్రాపి తమశ్శబ్దేన సైవ ప్రకృతిరుచ్యతే, కేవలస్య తమసః అనవస్థానాదేవ. రజసః పరాకేక్షయంతమ్ ఇత్యనేనైకవాక్యత్వాత్, తమసః పరస్థాత్ వసంతం మహాంతమాదిత్యవర్ణం పురుషమహం వేద, ఇత్యయమర్థోనైవగమ్యతే. * సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ, యో వేదరూపం పరమవ్యోమశబ్దాభిధేయమితి చ గమ్యతే, * అక్షరే పరమేవ్యోమస్థిత్యస్థానస్యా క్షరత్వశ్రవణాత్ క్షరరూపాదిత్యమణ్డలాదయః స పరమవ్యోమశబ్దాభిధేయాః. * యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవాః, * యత్రర్షయః ప్రథమజా యే పురాణాః, ఇత్యాదిషు చ త ఏవ సూరయ ఇత్యవగమ్యతే. * తద్విప్రాసో విపన్యవో జాగృవాంస సృమిన్తతే, విష్టోర్వృత్పరమం పదమ్, ఇత్యత్రాపి విప్రాసః - మేధావినః విపన్యవః, - స్తుతిశీలాః, జాగృవాంసః - అస్థిలితజ్ఞానాః; తపవాస్థిలితజ్ఞానాః తత్ విష్టోః పరమం పదం సదా స్తువన్తః సమిన్తతే ఇత్యర్థః.

ఏతేషాం పరిజనస్థానాదీనాం * సదేవ సోమ్యేద మగ్రాసీదిత్యత్ర జ్ఞానబలైశ్చర్యాది కల్యాణగుణగణవత్, పరబ్రహ్మస్వరూపాన్తర్భూతత్వాత్; * సదేవ...ఏక మేవాద్వితీయమితి బ్రహ్మాన్తర్భూతోనైవగమ్యతే. ఏషామపి

కల్యాణగుణైకదేశత్వాదేవ, * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర ఇదమితి శబ్దస్య కర్మవశ్యభోక్తృవర్గమిత్రతద్భోగ్యభూతప్రపంచవిషయత్వాచ్చ, * సదా పశ్యన్తి సూరయ ఇతి సదాదర్శిత్యేన చ తేషాం కర్మవశ్యానన్తర్భావాత్, * అపహతపాప్మా ఇత్యాది * అపిపాసః ఇత్యన్తేన స్వలీలోపకరణభూత త్రిగుణప్రకృతిప్రాకృతతత్సంస్పృష్టపురుషగతం హేయస్వభావం సర్వం ప్రతిపిద్య, * సత్యకామ ఇత్యనేన స్వభోగ్యభోగోపకరణజాతస్య సర్వస్య నిత్యతా ప్రతిపాదితా. సత్యాః కామాః యస్యాసౌసత్యకామః; కామ్యన్త ఇతి కామాః. తేన పరేణ బ్రహ్మణా స్వభోగ్యతదుపకరణాదయః స్వాభిమతాయే కామ్యన్తే తేసత్యాః - నిత్యా ఇత్యర్థః. అన్యస్య లీలోపకరణస్యాపి వస్తునః ప్రమాణసంబంధయోగ్యత్వేనాస్థిరత్వాత్, తద్విపరీతం స్థిరత్వమేషాం సత్యవదేనోచ్యతే; * సత్యసంజ్ఞల్పఇతి, ఏ తేషు భోగ్యతదుపకరణాదిషు నిత్యేషు నిరతిశయేష్వనన్తేషు సత్స్వపి అపూర్వాణామపరిమితానామర్థానామపి సంజ్ఞల్పమాత్రేణ సిద్ధిం వదతి. ఏషాం చ భోగోపకరణానాం లీలోపకరణానాం చేతనానామచేతనానాం స్థిరాణామస్థిరాణాంచ తత్సంకల్పాయత్తస్వరూపస్థితి ప్రవృత్తిభేదాది సర్వం వదతి * సత్యసంజ్ఞల్ప ఇతి.

ఇతిహాసపురాణయోః వేదోపబృంహణయోశ్చాయమర్థ ఉచ్యతే - * తౌతు మేధావినౌ దృష్ట్వా వేదేషు పరినిష్ఠితౌ । వేదోపబృంహణార్థాయ తావగ్రాహయతప్రభుః ॥ ఇతివేదోపబృంహణతయా ప్రారబ్ధే శ్రీరామాయణే - * వ్యక్తమేషమహాయోగీ పరమాత్మాసనాతనః । అనాది మధ్యనిధనో మహతః పరమో మహాన్ ॥ తమసః పరమోధాతాశఙ్ఖచక్రగదాధరః । శ్రీవత్సవక్షా నిత్యశ్రీరజయ్యశ్శాశ్వతో ధ్రువః ॥ * శరా నానావిధాశ్చాపి ధనురాయతవిగ్రహమ్ । అన్యగచ్ఛన్త కాకుత్స్థం సర్వే పురుషవిగ్రహాః ॥ * వివేశ వైష్ణవం ధామ సశరీర స్సహానుగః ॥ శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే - * సమస్తాశ్చక్రయజ్ఞైతా నృపయత్ర ప్రతిష్ఠితాః । తద్విశ్వరూప వైరూప్యం రూపమన్యధ్ధర్మహత్ ॥ * మూర్తం బ్రహ్మమహాభాగసర్వబ్రహ్మమయోహరిః ।

నిత్యైవైషా జగన్మాతా విష్ణోశ్రీరసపాయినీ । యథా సర్వగతో విష్ణుస్తదైవేయం ద్విజోత్తమ ॥ * దేవత్వే దేవదేహేయం మనుష్యత్వే చ మానుషీ । విష్ణోర్దేహానురూపాం వై కరోత్యేషాఽఽ త్మనస్తనుమ్ ॥ * ఏకాన్తినన్తదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోహియే । తేషాం తత్పరమంస్థానం యద్యై పశ్యన్తి సూరయః ॥ కలాముమూర్తాదిమయశ్చ కాలో న యద్విభాతేః పరిణామహేతుః ॥ మహాభారతేచ - * దివ్యం స్థానమజరం చాప్రమేయం దుర్విజ్ఞేయం చాగమైర్గమ్యమద్య (మాద్యమ్) । గచ్ఛ ప్రభో రక్షచాస్మాన్ ప్రపన్నాన్ కల్పేకల్పే జాయమానస్సమూర్తా ॥ * కాలస్సంపచ్యతే తత్ర న కాలస్తత్ర వై ప్రభుః ఇతి.

పరస్య బ్రాహ్మణో రూపవత్త్వం సూత్రకారశ్చ వదతి - * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదితి. యోఽసావాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ తప్తకార్తస్వరగిరి వరప్రభః, సహస్రాంశుశతసహస్రకిరణః, గమ్భీరామ్భస్సముద్భూత సుమృష్టనాలరవికరవికసితపుణ్డరీకదలామలాయతేక్షణః, సుభూలలాటః సునాసః సుస్మితాధరవిద్రుమః, సురుచిరకోమలగణ్ఢః, కమ్బుగ్రీవః, సమున్నతాంసవిలమ్బిచారురూపదివ్యకర్ణకినలయః, పీనవృత్తాయతభుజః, చారుతరాతామ్రకరతలాను రక్తాబ్జలీభిరలంకృతః, తనుమధ్యః, విశాలవక్షస్థలః, సమవిభక్తసర్వాంగః, అనిర్దేశ్యదివ్యరూపసంహననః, స్నిగ్ధవర్ణః, ప్రబుద్ధపుణ్డరీకచారుచరణయుగలః, స్వానురూపపీతామ్బరధరః, అమలకిరీటకుణ్డలహారకౌన్తభకేయూర కటకనూపురోదరబన్ధనాద్యపరిమితాశ్చర్యానన్తదివ్యభూషణః, శఙ్ఖచక్రగదాసిశార్ఙ్గ శ్రీవత్సవనమాలాబజ్రతః, అనవధికాతిశయసౌందర్యాహృతా శేషమనోదృష్టిప్రవృత్తిః, లావణ్యామృతపూరితాశేషచరాచరభూతజాతః, అత్యద్భుతాచిన్తనిత్యయోవనః, పుష్పహాససుకుమారః, పుణ్యగన్ధవాసితానన్తదిగన్తరాలః, త్రైలోక్యాక్రమణ ప్రవృత్తగమ్భీరభావః, కరుణానురాగమధురలోచనావలోకితాశ్రికతవర్గః పురుషవరో దృశ్యతే; సః నిఖిలజగదుదయ

విభవలయలీలః, నిరస్తసమస్తహేయః, సమస్తకల్యాణగుణనిధిః, స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః, పరమాత్మాపరం బ్రహ్మ నారాయణః - ఇత్యవగమ్యతే, తద్ధర్మోపదేశాత్ - *స ఏష సర్వేషాం లోకానామీశసర్వేషాం కామానామ్, *స ఏష సర్వభ్య ఉదితః ఇత్యాదిదర్శనాత్, తస్యైతే గుణాః - *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః, *అపహతపాప్మావిజరః ఇత్యాది *సత్యం సజ్జల్పః ఇత్యన్తమ్, *విశ్వతః పరమం నిత్యం విశ్వం నారాయణం హరిమ్, *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్, ఇత్యాదివాక్యప్రతిపాదితాః,

వాక్యకారణైతత్ సుస్పష్టమాహ - *హిరణ్మయః పురుషోద్భవత్యతే ఇతి ప్రాజ్ఞస్సర్వాస్తరస్సాలోక కామేశోపదేశాత్తథోదయాత్పాపమిత్యాదినా. తస్య చ రూపస్యా నిత్యతాది వాక్యకారణైవ ప్రతిషిద్ధమ్ - *స్వాద్రూపం కృతకమనుగ్రహార్థమ్ తచ్చేతసామైశ్వర్యాదితి; ఉపాసితరనుగ్రహార్థః పరమపురుషస్య రూపసంగ్రహః ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా *రూపం వాఽతీన్ద్రియమన్తఃకరణప్రత్యక్షనిర్దేశాత్ ఇతి. యథాజ్ఞానాదయః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతయా నిర్దేశాత్ స్వరూపభూతా గుణాః; తథా ఇదమపి రూపం శ్రుత్వా స్వరూపతయా నిర్దేశాత్ స్వరూపభూతమిత్యర్థః.

భాష్యకారణైతద్వాఖ్యాతమ్ - *అజ్ఞానైవ విశ్వస్సృజో రూపమ్; తత్తు న చక్షుషాగ్రాహ్యమ్, మనసాత్వకలుషేణ సాధనాస్తరవతాగృహ్యతే; *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపివాచా, మనసా తు విశుద్ధేన ఇతి శ్రుతే; హ్యరూపాయా దేవతాయా రూపముపదిశ్యతే, యథాభూతవాది హి శాస్త్రమ్; *మాహారజతం వాసః *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్మాత్ ఇతి ప్రకరణాస్తరనిర్దేశాచ్చ సాక్షిణః ఇత్యాదినా, *హిరణ్మయ ఇతి రూపసామాన్యాత్, చన్ద్రముఖవత్ న మయడత్ర వికారమాదాయ ప్రయుజ్యతే, అనారభ్యత్వాదాత్మనః ఇతి.

యథా, జ్ఞానాదికల్యాణగుణానన్త్యనిర్దేశాదపరిమితకల్యాణగుణవిశిష్టం పరం బ్రహ్మైత్యవగమ్యతే; ఏవమ్ *ఆదిత్యవర్ణమ్ *పురుషమ్

ఇత్యాదినిర్దేశాత్ స్వాభిమతస్వానురూప కల్యాణతమరూపః, పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమో నారాయణీతి జ్ఞాయతే. తథా *అస్మే శానా *ప్రీశ్చతే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యో *సదాపశ్యన్తి సూరయః *తమసః పరస్మాత్ *క్షయస్తమస్యరజసః పరాకే ఇత్యాదినా, పత్నీపరిజనస్థానాదీనాం నిర్దేశాదేవ తద్దేవ సన్తీత్యవగమ్యతే. యథాఽఽహ భాష్యకారః - *యథాభూతవాది హి శాస్త్రమ్ ఇతి.

ఏతదుక్తంభవతి - యథా *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మతి నిర్దేశాత్ పరమాత్మస్వరూపం సమస్తహేయప్రత్యనీకా నవధికా నన్దైకతానతయాఽపరిచ్ఛేద్యతయా చ సకలేతరవిలక్షణమ్, తథా *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాఽస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ, *తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీత్యాదినిర్దేశాత్ నిరతిశయాసజ్ఞేయాశ్చ గుణాః సకలేతరవిలక్షణాః. తథా *ఆదిత్యవర్ణమ్ ఇత్యాదినిర్దేశాత్ రూపపరిజనస్థానాదయశ్చ సకలేతరవిలక్షణాః స్వాసాధారణాః అనిర్దేశ్యస్వరూపస్వభావాః ఇతి.

వేదాః ప్రమాణం చేత్, విధ్యర్థవాదమన్తగతం సర్వమపూర్వమవిరుద్ధమర్థజాతం యథావస్థితమేవ బోధయన్తి. ప్రామాణ్యంచ వేదానామ్ *ఔత్పత్తికన్త శబ్దస్యార్థేన సంబంధః ఇత్యుక్తమ్; యథా అగ్నిజలాదీనామౌష్ణ్యాదిశక్తియోగస్వాభావికః ; యథా చ చక్షురాదీనామిన్ద్రియాణాం బుద్ధివిశేషజననశక్తిస్వాభావికీ; తథా శబ్దస్యాపి బోధకత్వశక్తిస్వాభావికీ. న చ హస్తచేష్టాదివత్ సంకేతమూలం శబ్దస్య బోధకత్వమితి వక్తుం శక్యమ్; అనాద్యనుసన్ధానావిచ్ఛేదేఽపి సంకేతయత్పురుషాజ్ఞానాత్, యాని సంకేతమూలాని తానిసర్వాణి సాక్షాద్వా పరంపరయా వా జ్ఞాయన్తే. న చ దేవదత్తాదిశబ్దవత్కల్పయితుం యుక్తమ్; తేషు చ సాక్షాద్వా పరంపరయా వా సంకేతో జ్ఞాయతే. గవాదిశబ్దానాంతు అనాద్యనుసన్ధానావిచ్ఛేదేఽపి సంకేతాజ్ఞానాదేవ బోధకత్వశక్తిస్వాభావికీ.

అతః అగ్న్యాదీనామౌష్ణాది శక్తివత్, ఇన్ద్రియాణాం బోధకత్వశక్తివచ్ఛ, శబ్దస్యాపి బోధకత్వశక్తిరాశ్రయణీయా.

నను చ ఇన్ద్రియవత్ శబ్దస్యాపి బోధకత్వం స్వాభావికం (చేత్) సంబన్ధగ్రహణం బోధకత్వాయ కిమిత్యపేక్షతే? లిङ్గవదిత్యుచ్యతే. యథా జ్ఞాతసంబన్ధనియమం ధూమాది ఆగ్న్యాదివిజ్ఞానజనకమ్, తథా జ్ఞాతసంబన్ధనియమశ్చబ్దోఽప్యర్థవిశేషబుద్ధిజనకః. ఏవం తర్హిశబ్దోఽప్యర్థవిశేషస్య లిङ్గమితి అనుమానుమేవ స్యాత్. నైవమ్; శబ్దార్థయోస్సంబన్ధః బోధ్యబోధకభావ ఏవ; ధూమాదీనాంతు సంబన్ధాన్తరమితి తస్య సంబన్ధస్య జ్ఞానద్వారేణ బుద్ధిజనకత్వమితి విశేషః. ఏవం గృహీతసంబన్ధస్య బోధకత్వదర్శనాత్ అనుసన్ధానావిచ్ఛేదేఽపి సజ్జేతాజ్ఞానాత్ బోధకత్వశక్తిరేవేతి నిశ్చీయతే.

ఏవం బోధకానాం పదసజ్ఞాతానాం సంసర్గవిశేషబోధకత్వేన వాక్యశబ్దాభిధేయానాముచ్చారణక్రమో యత్ర పురుషబుద్ధిపూర్వకః, తే పౌరుషేయాశ్చబ్దా ఇత్యుచ్యంతే. యత్ర తాచ్చారణక్రమః పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారపూర్వకః, సర్వదా అపౌరుషేయాస్తే చ వేదా ఇత్యుచ్యంతే. ఏతదేవ వేదానామపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వఞ్చ, యాత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణ తమేవ క్రమవిశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చార్యమాణత్వమ్. తే చ ఆనుపూర్వవిశేషేణ సంస్థితాః అక్షరరాశయో వేదాః ఋగ్యజుస్సామాధర్వ భేదభిన్నాః అనంతశాఖావర్తంతే; తే చ విధ్యర్థవాదమన్తరూపా వేదాః పరబ్రహ్మభూత నారాయణస్వరూపం తదారాధనప్రకారమ్, ఆరాధితాత్మలవిశేషంచ బోధయన్తి. పరమపురుషవత్ తత్త్వరూప, తదారాధన, తత్ఫలజ్ఞాపక, వేదాఖ్యం శబ్దజాతం నిత్యమేవ.

వేదానామనంతత్వాత్ దురవగాహత్వాచ్చ, పరమపురుషనియుక్తాః పరమర్షయః కల్పేకల్పే నిఖిలజగదుపకారార్థం వేదార్థం స్మృత్వా విధ్యర్థవాదమన్తమూలాని ధర్మశాస్త్రాణి, ఇతిహాసపురాణాని చ చక్రుః.

లౌకికాశ్చ శబ్దాః వేదరాశేరుద్భుత్యైవ తత్తదర్థవిశేషనామతయా పూర్వవత్ప్రయుక్తాః పారమ్పర్యేణ ప్రయుజ్యంతే. నను చ వైదికా ఏవ సర్వే వాచకాశ్చబ్దాశ్చేత్, ఛన్దస్యేవమ్. భాషాయామేవమితి లక్షణభేదః కథముపపద్యతే? ఉచ్యతే; తేషామేవ శబ్దానాం తస్యామేవానుపూర్వాం వర్తమానానాం తదైవ ప్రయోగః. అన్యత్ర ప్రయుజ్యమానానామన్యథేతీతి న కశ్చిద్దోషః.

ఏవమ్, ఇతిహాసపురాణధర్మశాస్త్రోపబృంహితసాగ్లవేదవేద్యః పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః, నిఖిలహేయప్రత్యనీకః, సకలేతరవిలక్షణః, అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్తైకస్వరూపః. స్వాభావికానవధికాతిశయాసజ్జ్యేయ కల్యాణగుణగణాకరః, స్వసంకల్పానువిధాయిస్వరూపస్థితిప్రవృత్తి భేదచిదచిద్వస్తుజాతః, అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావానంతమహావిభూతిః, నానావిధానన్తచేతనాచేతనాత్మక ప్రపంచలీలోపకరణ ఇతి ప్రతిపాదితమ్. *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ *ఐతదాత్మమిదం సర్వమ్...తత్త్వమసి శ్వేతకేతో *ఏనమేకేవదన్తగ్నిం మరుతోఽన్యే ప్రజాపతిమ్ | ఇన్ద్రమేకేపరే ప్రాణమపరే బ్రహ్మ శాశ్వతమ్ || *జ్యోతీంషి శుక్రాణి చ యానిలోకే త్రయోలోకాలోకపాలాస్త్రయీచ | త్రయోఽగ్నయశ్చాహుతయశ్చ పంచ సర్వే దేవా దేవకీపుత్రవేదమ్ || *త్వం యజ్ఞస్త్వం వషట్రాకస్త్యమోఽజ్ఞానః పరస్తవః | *ఋతధామా వసుః పూర్వః వసూనాం త్వం ప్రజాపతిః | *జగత్సర్వం శరీరం తే స్థైర్యం తే వసుధాతలమ్ | అగ్నిః కోపః ప్రసాదస్తే సోమశ్రీవత్సలక్షణమ్ || *జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుర్వనాని విష్ణుర్గిరయో దిశశ్చ | నద్యస్సముద్రాశ్చ సఏవ సర్వం యదస్తి యన్మాస్తిచ విప్రవర్య || ఇత్యాదిసామానాధికరణ్య ప్రయోగేషు సర్వైశ్చబ్దైః సర్వశరీరతయాసర్వప్రకారం బ్రహ్మైవాభిధీయత ఇతి చోక్తమ్.

సత్యసజ్జత్వం పరం బ్రహ్మస్వయమేవ బహుప్రకారం స్వామితి సంకల్ప్య అచిత్తమష్టి రూపమహాభూతసూక్ష్మం వస్తు, భోక్తృవర్గసమూహంచ స్వస్మిన్

ప్రలీనం స్వయమేవ విభజ్య, తస్మాత్ భూతసూక్ష్మాద్వస్తనః మహాభూతానిసృష్ట్యా, తేషు చ భోక్తృవర్గమాత్మతయాప్రవేశ్య, తైశ్చిదధిష్ఠితైర్మహాభూతైరన్యోన్యసంసృష్టైః కృత్స్నం జగద్విధాయ, స్వయమపి సర్వస్యాత్మతయా ప్రవిశ్య, పరమాత్మ త్వేనావస్థితం సర్వశరీరం బహుప్రకారమవతిష్ఠతే. యదిదం మహాభూతసూక్ష్మం వస్తుతదేవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే. భోక్తృవర్గసమూహ ఏవ పురుషశబ్దేనోచ్యతే. తాచ ప్రకృతిపురుషౌ పరమాత్మశరీరతయా పరమాత్మప్రకారభూతౌ. తత్ప్రకారః పరమాత్మైవ ప్రకృతిపురుషశబ్దాభిధేయః. * సోఽ కాయమత, బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి...తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య, సచ్చత్యచ్ఛాభవత్, నిరుక్తంచానిరుక్తంచ, నిలయనం చానిలయనంచ, విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచ, సత్యం చాన్యతంచ సత్యమభవత్, ఇతి పూర్వోక్తంసర్వమనయైవ శుత్ర్యావృక్తమ్.

బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయశ్చ, శాస్త్రాధిగతతత్త్వజ్ఞానపూర్వకస్వకర్మాను గృహీతభక్తినిష్ఠాసాధ్యానవధికాతి శయప్రియవిశదతమప్రత్యక్షతాపన్నాను ధ్యానరూప పరభక్తిరేవేత్యుక్తమ్. భక్తిశబ్దశ్చ ప్రీతివిశేషే వర్తతే; ప్రీతిశ్చ జ్ఞానవిశేష ఏవ. నను చ సుఖం ప్రీతిరిత్యసర్ధాన్తరమ్; సుఖంచ జ్ఞానవిశేషసాధ్యం పదార్థాన్తరమితి లౌకికాః; నైవమ్, యేన జ్ఞానవిశేషేణ తత్ సాధ్యమిత్యచ్యతే స ఏవ జ్ఞానవిశేషస్సుఖమ్. ఏతదుక్తం భవతి - విషయజ్ఞానాని సుఖదుఃఖమధ్యస్థసాధారణాని. తాని చ విషయాధీనవిశేషాణి తథా భవన్తి; యేన చ విషయవిశేషేణ విశేషితం జ్ఞానం సుఖస్య జనకమిత్యభిమతమ్, తద్విషయజ్ఞానమేవ సుఖమ్; తదతిరేకి పదార్థాన్తరంనోపలభ్యతే, తేనైవ సుఖిత్వవ్యవహారోపపత్తేశ్చ, ఏవంవిధ సుఖరూపజ్ఞానస్య విశేషకత్వమ్, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య వస్తుసాన్నితి శయమస్థిరంచ; బ్రహ్మణస్తనవధికాతిశయం స్థిరంచేతి * ఆనన్దో బ్రహ్మైత్యుచ్యతే. విషయాయత్తత్వాత్ జ్ఞానస్య సుఖరూపతయా బ్రహ్మైవ

సుఖమ్. తదిదమాహ - * రసోవైసః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతీతి. బ్రహ్మైవ సుఖమితి, బ్రహ్మ లబ్ధ్వా సుఖీ భవతీత్యర్థః. పరమపురుషః స్వేనైవ స్వయమనవధికాతిశయసుఖస్సన్ పరస్యాపి సుఖం భవతి, సుఖరూపత్వావిశేషాత్; బ్రహ్మ యస్య జ్ఞానవిషయో భవతి స సుఖీ భవతీత్యర్థః. తదేవం పరస్య బ్రహ్మణః అనవధికాతిశయాసజ్ఞేయకల్యాణగుణాకరస్య, నిరవద్యస్య, అన న్తమహావిభూతేః, అనవధికాతిశయసౌశీల్యవాత్సల్యసౌందర్య జలధేస్సర్వ శేషిత్యాత్ ఆత్మనశ్చేషత్వాత్ ప్రతిసంబన్ధితయా అనుసన్ధియమాన మనవధికాతిశయ ప్రీతివిషయం సత్ పరం బ్రహ్మైవ ఏనమాత్మానం ప్రాపయతీతి.

నను చ అత్యన్త శేషతైవాత్మనోఽనవధికాతిశయం సుఖమిత్యుక్తంభవతి; తదేతత్సర్వ లోకవిరుద్ధమ్, తథా హి - సర్వేషామేవ చేతనానాం స్వాతంత్ర్యమేవేష్టతమం దృశ్యతే, పారతన్త్రం దుఃఖతరమ్; స్మృతిశ్చ * సర్వం పరవశం దుఃఖం సర్వమాత్మవశం సుఖమ్. తథాచ - * సేవా శ్వవృత్తిరాఖ్యాతా తస్మాత్తాం పరివర్జయేదిత. తదిదమనధిగత దేహాతిరిక్తాత్మస్వరూపాణాం శరీరాత్మాభిమాన విజృంభితమ్. తథా హి - శరీరం హి మనుష్య త్వాదిజాతిగుణాశ్రయపిణ్ణ భూతం స్వతన్త్రం ప్రతీయతే, తస్మిన్నేవ అహమితి సంసారిణాం ప్రతీతిః; ఆత్మాభిమానో యాదృశః తదనుగుణైవ పురుషార్థ ప్రతీతిః; సింహవ్యాఘ్రవరాహమనుష్యయక్షరక్షః పిశాచదేవ దానవస్త్రీ పుంసవ్యవస్థితాత్మాభిమానానాం సుఖాని వ్యవస్థితాని, తాని చ పరస్పరవిరుద్ధాని. తస్మాత్ ఆత్మాభిమానానుగుణపురుషార్థవ్యవస్థయా సర్వం సమాహితమ్, ఆత్మస్వరూపం తు దేవాది దేహవిలక్షణం జ్ఞానైకాకారమ్; తచ్చ పరశేషతైకస్వరూపమ్. యథావస్థితాత్మాభిమానే తదనుగుణైవ పురుషార్థప్రతీతిః, * ఆత్మా జ్ఞానమయోఽమల ఇతి స్మృతేః జ్ఞానైకాకారతా ప్రతిపన్నా; * పతిం విశ్వస్యేత్యాదిశ్రుతిగణైః పరమాత్మ శేషతైకాకారతా చ ప్రతిపదితా. అతః సింహవ్యాఘ్రాదిశరీరాత్మాభిమానవత్

స్వతంత్రాభిమానోఽపి కర్మకృతవిపరీతాత్మజ్ఞాన రూపో వేదితవ్యః, అతః కర్మకృతమేవ పరమపురుషవ్యతిరి క్తవిషయాణాం సుఖత్వమ్; అత ఏవ తేషామల్పత్వమస్థిరత్వంచ. పరమపురుషస్యైవ స్వత ఏవ సుఖత్వమ్; అతః తదేవ స్థిరమనవధికాతిశయంచ * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, ఇతి శ్రుతేః.

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య వస్తునస్స్వరూపేణ సుఖత్వాభావః కర్మకృతత్వేన చాస్థిరత్వం భగవతా పరాశరేణోక్తమ్ - * సరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ । వ స్వేక మేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్వాగమాయ చ ॥ కోపాయ చ యత స్తస్మాత్ వస్తు వస్తాత్మకం కుతః ॥ సుఖదుఃఖాద్యేకాన్తరూపేణ వస్తునో వస్తుత్వం కుతః? తదేకాన్తతా పుణ్యపాపకృతే త్యర్థః. ఏవమనేకపురుషాపేక్షయా కస్య చిత్సుఖమేవ కస్య చిద్దుఃఖం భవతీత్యనవస్థాం ప్రతిపాద్య, ఏకస్మిన్మపి పురుషే న వ్యవస్థితమిత్యాహ - * తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే । త దేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే ॥ తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి చ కిఞ్చిత్సుఖాత్మకమ్ ॥ ఇతి, సుఖదుఃఖాత్మకత్వం సర్వస్య వస్తునః కర్మకృతమ్, న వస్తుస్వరూప కృతమ్; అతః కర్మావసానే తదపై తీత్యర్థః.

యత్తు సర్వం పరవశం దుఃఖమిత్యుక్తమ్, తత్ పరమపురుష వ్యతిరిక్తానాం పరస్పరశేష శేషిభావాభావాత్ తద్వ్యతిరిక్తం ప్రతిశేషతా దుఃఖమేవేత్యుక్తమ్. * సేవాశ్వవృత్తిరాఖ్యతేత్యత్రాపి అసేవ్యసేవాశ్వవృత్తి రేవేత్యుక్తమ్. * సహ్యశ్రవై స్సదోపాస్యః సమస్తైరేకఏవత, ఇతి సర్వైరాత్మయాధాత్మ్యవిద్భిస్సేవ్యః పురుషోత్తమ ఏక ఏవ. యథోక్తం భగవతా - * మాంచ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే । సుగుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే ॥ ఇతి.

ఇయమేవ భక్తిరూపా సేవా, * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి ఇత్యాదిషు

వేదనశబ్దేనాభిధీయతే ఇత్యుక్తమ్. * యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇతి విశేషణాత్. * యమేవైష వృణుత ఇతి భగవతావరణీయత్వం ప్రతీయతే; వరణీయశ్చ ప్రియతమః; యస్య భగవతి అనవధికాతిశయా ప్రీతిర్జాయతే స ఏవ భగవతః, ప్రియతమః. తదుక్తం భగవత్వైవ - * ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః, ఇతి. తస్మాత్ పరభక్తిరూపాపన్నమేవ వేదనం తత్త్వతోభగవత్ప్రాప్తిసాధనమ్. యథోక్తం భగవతాద్వైపాయనేన మోక్షధర్మేనర్వోపనిషద్వాఖ్యానరూపమ్ - * న సంధృశేతిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమ్ । భక్త్యా చ ధృత్యాచ సమాహితాత్మా జ్ఞానస్వరూపం పరిపశ్యతీహ ॥ ఇతి. ధృత్యా సమాహితాత్మా భక్త్యా పురుషోత్తమం పశ్యతి - సాక్షాత్కరోతి, ప్రాప్నోతీత్యర్థః, * భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః ఇత్యనేనైకార్థాత్. భక్తిశ్చ జ్ఞానవిశేష ఏవ. ఇతి సర్వముపపన్నమ్.

సారాసారవివేకజ్ఞాః గరీయాంసో విమత్సరాః ।

ప్రమాణతన్త్రాస్సనీతి కృతో వేదార్థసంగ్రహః ॥

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితః శ్రీ వేదార్థసంగ్రహస్సమాప్తః.